

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

**ZPŮSOB ŽIVOTA „OBYČEJNÝCH LIDÍ“ PŘED
ROKEM 1989**

(JAK SE ŽILO ... TZV. MLČÍCÍ VĚTŠINĚ)

THE WAY THE „ORDINARY PEOPLE“ LIVED PRE 1989

(THE „SILENT MAJORITY“ AND THEIR WAY OF LIFE)

Magisterská diplomová práce

Bc. Lucia Jandová

Vedoucí magisterské diplomové práce: PhDr. Helena Kubátová, Ph.D.

Olomouc 2017

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Heleny Kubátové, Ph.D. a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne

.....

Ráda bych na tomto místě poděkovala především paní PhDr. Heleně Kubátové, Ph.D. za poskytnutí rad a připomínek a za trpělivost při zpracování magisterské práce. Dále rodičům za jejich podporu, které si neskutečně vážím, a také svému partnerovi Ergestovi.

Úvod	6
1 Proč obyčejní lidé a jejich každodenní život	7
2 Metodická stránka projektu „Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence“	9
2.1 Sociologie a orální historie	10
3 Metodika kvalitativního výzkumu	11
3.1 Sekundární analýza	11
3.2 Zakotvená teorie	11
4 Postup analýzy a interpretace	13
5 Determinující podmínky způsobu života mlčící většiny	17
5.1 Historický kontext	18
5.1.1 Historie v datech	19
5.1.2 Padesátá léta – stalinismus a poststalinské období	20
5.1.3 Šedesátá léta	22
5.1.4 Normalizace (1969–1989)	23
5.2 Pohlaví	25
5.3 Vzdělání	26
5.4 Životní postoj	27
6 Dimenze životního způsobu	28
6.1 Pracovní život	29
6.1.1 Práce jako hodnota a sounáležitosti s podnikem	31
6.1.2 Sociální kontakty	36
6.1.3 Platové ohodnocení	43
6.1.4 Schůze	46
6.1.5 Shrnující schéma dimenze pracovní život	49
6.2 Rodina	51
6.2.1 Rodina jako hodnota	55
6.2.2 Kdo nekrade, okrádá rodinu	56
6.2.3 Nedostatkové zboží a klientelismus	60
6.2.4 Shrnující schéma dimenze rodina	65
6.3 Politická angažovanost	67
6.3.1 Oslavy	67
6.3.2 Zájem o politiku	73
6.3.3 Volební participace	74
6.3.4 Shrnující schéma dimenze politická angažovanost	76

6.4 Volný čas	78
6.4.1 Shrnující schéma dimenze volný čas	83
7 Model životního způsobu mlčící většiny	85
Závěr	88
Anotace	90
Annotation	91
Zdroje	92
Přílohy	94

Úvod

Mills tvrdí, že každý člověk přispívá prostým faktem svého života, jakkoliv nepatrně, k vytváření této společnosti a k průběhu jejich dějin (Mills 2008, s. 10). A proto soudím, že právě životy „obyčejných lidí“ si zaslouží pozornost, neboť doposud se většina publikací věnovala minoritním, avšak společensky viditelným, skupinám. Bádání bylo soustředěno na dva protipóly – na disidenty a komunistické vůdce. Na jejich život a činy. Otázkou zůstává, jak žil zbytek společnosti? Jak prožívali a hodnotili toto období obyčejní lidé, jejichž hlas nebyl doposud slyšen, poněvadž nebyl v zájmu badatelů? Cílem diplomové práce je sociologická sonda do života „mlčící většiny“. Práce je zaměřena na analýzu a interpretaci již získaných kvalitativních dat z projektu *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace; Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Práce je zaměřena na způsob života „obyčejných lidí“ před rokem 1989.

První kapitola uvádí důvody, proč je důležité zkoumat každodenní život obyčejných lidí. Tuto práci lze označit za sekundární analýzu, a proto kapitola druhá pojednává o metodické stránce projektu, ze kterého čerpám. Kapitola třetí popisuje metodiku, kterou jsem využila, tedy sekundární analýzu a zakotvenou teorii. Následuje kapitola *Postup analýzy a interpretace*, jež je průvodcem mého postupu při hledání determinant a dimenzí životního způsobu. Popisuje krok po kroku průběh, jak jsem nalézala jednotlivé determinující podmínky způsobu života, jak jsem utvářela dimenze životního způsobu a kategorie, které utvářejí jejich obsah. Kapitola 5 detailně popisuje identifikované determinanty ovlivňující životní způsob mlčící většiny (*historický kontext, pohlaví, vzdělání a životní postoj*). Šestá kapitola je rozdělena na jednotlivé dimenze životního způsobu, které jsem v naracích našla. Jedná se o pracovní život, rodinu, politickou angažovanost a volný čas. Každá dimenze osahuje kategorie, jež jsou detailně rozebrány. Obsahují vybrané ukázky z vyprávění (kvalitativní data). Ukázky jsou typické a opakující se výroky, pomocí kterých byl vytvořen obsah pojmů, tvoří empirické nasycení a jsou interpretací daných kategorií, doplněny jsou mým komentářem. Na závěr je přiložen model životního způsobu mlčící většiny ukazující jednotlivé vztahy a interakce. V přílohách je k dispozici tabulka obsahující přehled narátorů, jež umožňuje zjistit více o autorovi dané narace.

1 Proč obyčejní lidé a jejich každodenní život

Rok 1989 přinesl možnost nezávislého a pluralitního vědeckého bádání, interpretace a diskuse, neboť padl koncept utilitárního a instrumentálního komunistického dogmatu. Jestliže se před rokem 1989 oficiální „normalizační“ historiografie věnovala především obhajobě marxistické ideologie, po převratu tyto historiky vystřídali odborníci, kteří se věnovali zejména prostředí, které důvěrně znali. Tedy disent a exil. Vaněk upozorňuje na velmi důležitou skutečnost. Doposud se většina publikací věnovala především společensky viditelným skupinám jako disidentům, komunistickým vůdcům a elitám, exulantům či studentským vůdcům z roku 1989. Avšak tyto „protipóly“ představovaly zhruba 2 % populace. Kde zůstal „zbytek společnosti“ (Vaněk 2009, s. 7–10)?

Historici v počátcích devadesátých let upřednostňovali výzkum disentu či opozice. Co se týká československé společnosti, vystačili si většinou s mělkou a paušalizující charakteristikou, která vykreslovala obyvatele jako neaktivní ustrašené a utíkající z reality do svých chat a chalup, kde se o víkendech realizovali. *„Proti ušlechtilým ideálům a „idealistickým“ disidentům je často postaven tupě mlčící národ, zajímající se výlučně o materiální statky a hmotný prospěch“* (Vaněk 2009, s. 10).

Je však skutečně toto černobílé hodnocení platné pro celou společnost? *„Dnes víme dost, abychom si obyvatelstvo během dvou desetiletí před listopadem 1989 nemuseli idealizovat. Lidé se báli, byli opatrní (a to právem) a jistě bylo hodně takových, jimž poměry „zlomily páteř“. Počet členů KSČ dosáhl sedmiciferného čísla a seznamy agentů StB zarážejí svou objemností. To vše je nezpochybnitelné. Co však lze úspěšně zpochybnit, je ona míra generalizace, paušalizace a černobílého vidění naší nedávné historie“* (Vaněk 2009, s. 13–14).

Na většinovou společnost není vhodné takto zjednodušeně pohlížet. Je třeba dostat se za tato paušalizující a do jisté míry pejorativní označení. Pro pochopení je třeba nalézt kontext a konkrétní příčiny pro zvolené životní strategie jednotlivců, podívat se na věc optikou samotných aktérů. Vaněk v úvodu předkládá výrok historika Milana Otáhal. *„Historik Milan Otáhal tvrdí, že pro pochopení období „normalizace“ a jeho fungování je stěžejní analýza chování obyvatelstva, která je podle něho spíše na svém počátku. Domnívá se, že k poznání jeho postojů a mentality přispívá výzkum každodennosti, jenž vyžaduje uplatnění nových*

metodologických postupů, což dosud není silnou stránkou české historiografie soudobých dějin; jako jednu z možných metod pro výzkum každodennosti sedmdesátých a osmdesátých let doporučuje orální historii“ (Vaněk 2009, s. 14–15).

Problematice obyčejných lidí a jejich každodennímu způsobu života v období komunistického Československa tak na rozdíl od disentu a politických elit byla, až na pár výjimek¹, věnována jen malá pozornost.

---

1 Například PAŽOUT, J. *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů a Technická univerzita v Liberci, 2015.

2 Metodická stránka projektu „Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence“

Diplomová práce vychází ze sebraných rozhovorů pocházejících z tohoto projektu. Uvedu zde jeho základní a stručnou metodickou stránku.

Sám Vaněk upozorňuje, že se nejedná o analogický projekt s projektem „Vítězové? Poražení? Politické elity a disent v období tzv. normalizace: Životopisná vyprávění“ z roku 2005. Na rozdíl od projektu zacíleného na disent a politické elity byl výběr narátorů mnohem jednodušší, neboť se jedná o velké skupiny obyvatelstva.

„Grantový projekt se zaměřil především na zkoumání mentality a proměny názorů a postojů dvou již nikoli polaritních vrstev společnosti, tj. příslušníků dělnických profesí a inteligence, k normalizačnímu režimu a k vývoji po roce 1989. Pozornost byla soustředěna na každodenní život a chování zástupců obou uvedených skupin, na objasnění motivů jejich jednání, a to jak v předlistopadové éře, tak i v době tzv. sametové revoluce. Stranou nezůstalo ani období devadesátých let a současné problémy narátorů“ (Vaněk 2009, s. 16).

Cílovou skupinou jsou méně viditelné, avšak majoritní vrstvy obyvatelstva. *„Obě zkoumané skupiny byly rovněž zcela jednoznačně vymezeny svým postavením a aktivitou ve společnosti. Co se týče příslušníků dělnických profesí, byli vybráni narátoři odpovídající standardní definici dělníka. Oslovovali jsme ty, kteří své vzdělání ukončili absolvováním základní školy nebo výučním listem a po celé sledované období pracovali v dělnických oborech. Inteligenci chápeme v jejím klasickém pojetí, tzn. jako vysokoškolsky vzdělané lidi, kteří v dané době vykonávali povolání rovněž odpovídající jejich vzdělání“ (Vaněk 2009, s. 16).*

Projekt rovněž dbá na genderovou vyváženost. Při shromažďování byla užitá metoda „snowball sampling“. Vedení rozhovorů probíhalo metodou orální historie v několika etapách. Během prvního volného vyprávění byl narátor pouze povzbuzován ke vzpomínkám. Všichni narátoři započali spontánně vyprávět svůj příběh chronologicky od dětství po současnost. Poté následoval druhý, případně ještě další, rozhovor, který obsáhl témata, na nichž se výzkumný tým domluvil. Následné rozhovory bychom tak mohli označit spíše jako semistrukturované. Důraz byl kladen na čtyři důležitá témata, kterými byla rodina, volný čas, práce, politika. Nicméně narátoři nebyli „tlačeni“ k vyprávění, které by sami zavrhlí. Sami si také určovali,

jaký čas a prostor svých vzpomínek chtějí kterému tématu věnovat. Zatímco někteří vyprávěli téměř bez zásahu tazatele, jiní přímo vyžadovali povzbuzování a kladení otázek k dalším tématům. Výsledný materiál a zpracování projektu je dostupný buď jako kompletní audionahrávky a přepisy, nebo pro širší veřejnost čtyřicet redakčně upravených rozhovorů, přičemž 21 rozhovorů bylo s příslušníky dělnických profesí a zbylých 19 s příslušníky inteligence (Vaněk 2009, s. 15–18). Právě oněch 40 redigovaných² rozhovorů je mým zdrojem dat pro jejich sekundární analýzu. Narace obsahovaly celou řadu tematických okruhů, nicméně v této práci se soustřeďuji na životní způsob narátorů, na jejich vlastní interpretace a vzpomínky.

2.1 Sociologie a orální historie

Jak jsem zmínila výše, rozhovory byly pořízeny metodou orální historie. Tato metoda je vhodná také pro využití sociology. *„Orální historii můžeme charakterizovat jako metodu, řadu propracovaných (avšak stále se rozvíjejících a dotvářejících) způsobů a postupů, jimiž se badatel v řadě humanitních, společenskovědních oborů dobírá nových informací a poznatků na základě ústního různě fixovaného sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události nebo procesu, který badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit naše poznání jak těchto osob, tak situací a obecně skutečností, k nimž se vyjadřují. Orální historie je tedy metodou, kterou lze využít (a je používána) v historii, sociologii, antropologii, etnografii a psychologii, či dalších disciplínách“* (Vaněk 2003, s. 5).

S úzkou propojeností sociologie a historie operuje rovněž Mills. Soudí, že každý výzkum musí obsahovat historickou dimenzi. *„Historický přístup nejenže zvyšuje naše možnosti uvědomit si strukturu, ale ani jednoduché společnosti, byť statické, nelze porozumět bez využití historického materiálu. Obraz jakékoliv společnosti je obraz historicky konkrétní“* (Mills 2008, s. 161).

---

² Způsob, jakým byly rozhovory redigovány, viz Vaněk, kapitola *„Přístup k redigování rozhovorů“*, s. 9–14.

3 Metodika kvalitativního výzkumu

Cílem diplomové práce je sociologická sonda do života „mlčící většiny“. Z cíle jsem tak odvodila výzkumnou otázku: *Jak se žilo „mlčící většině“ před rokem 1989?* Za metodiku svého kvalitativního výzkumu jsem zvolila zakotvenou teorii.

3.1 Sekundární analýza

„Sekundární analýza znamená analýzu již existujících databázi primárních dat empirických studií s cílem zodpovědět původní otázku použitím jiných metod nebo zodpovědět nové otázky. Tento přístup využívá výzkumník, který se podílel na sběru dat, nebo výzkumník, jenž k těmto datům získal přístup“ (Hendl 2005, s. 351).

„Zpráva musí zahrnout informace o původním i sekundárním výzkumu. Je zapotřebí popsat, jak původní data vznikla. Proto se uvádí popis původní studie (především procedur vzniku dat) i způsob sekundární analýzy a výsledky interpretace“ (Hendl 2005, s. 352). Z toho důvodu je hned na začátku této práce uvedena kapitola Metodická stránka projektu.

3.2 Zakotvená teorie

Pro analýzu a interpretaci jsem užila metodu zakotvené teorie. Tuto metodu jsem zvolila z několika důvodů. Jednak, jak uvádí Hendl, poskytuje pružné, systematické a koordinované postupy pro provedení studie, poskytuje explicitní procedury pro analýzu kvalitativních dat, je užitečná v oblastech, které jsou málo teoreticky zpracované. A protože ji je možno použít i pro sekundární zpracování kvalitativních dat (Hendl 2005, s. 125–128). Vhodnost zakotvené teorie pro zpracování sekundární analýzy potvrzuje i Strauss a Corbinová, přičemž vychází z Gläsera. *„Existuje zvláštní typ dokumentu, který obsahuje shromážděné rozhovory z pozorování jiného badatele. Je zvykem nazývat analýzu takových údajů termínem „sekundární analýza“* (Gläser, 1963). *Badatel pracující podle metody zakotvené teorie může kódovat i tyto materiály za použití teoretického porizování vzorků ve spojení s obvyklými technikami kódování“* (Strauss, Corbinová 1999, s. 140–141).

„Zakotvená teorie je induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatímně ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Proto se shromažďování údajů, jejich analýza a teorie vzájemně doplňují. Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné“ (Strauss, Corbinová 1999, s. 14).

4 Postup analýzy a interpretace

Nyní popíši postup, jakým jsem analýzu a interpretaci provedla, jak jsem uvažovala. Při celé své práci jsem se držela zásad a postupů doporučených Straussem a Corbinovou³. Pokusím se detailně vyložit jednotlivé kroky a zdůvodnit jejich užití.

Odborná literatura mi posloužila jako znalostní báze, s níž jsem porovnávala své závěry z nashromážděných údajů. Protože, jak doporučuje Strauss s Corbinovou v kapitole „Použití literatury⁴“, nemá smysl používat a začínat s kategoriemi převzatými, odbornou literaturu k tematice své práce jsem využila k porovnání se svými závěry až v momentě, kdy jsem opakovaným čtením a kódováním měla vytvořeny kategorie vlastní. Využila jsem ji tedy zejména k sekundární validizaci. Tento postup jsem zvolila zejména z důvodu, abych k předmětu výzkumu nepřistupovala s již a priori internalizovanými představami o kategoriích a jejich obsahu. Neodbornou literaturu jsem užívala celou dobu, jelikož narace pro mne představovaly primární údaje.

Analýza se v zakotvené teorii skládá ze tří typů kódování. Tedy z otevřeného, axiálního a selektivního kódování. Na tomto místě je třeba si uvědomit, že hranice mezi jednotlivými typy kódování jsou uměle vytvořené a tyto typy nenásledují nutně za sebou. V praxi přechází od jednoho k druhému a zase zpět. Shromažďování a analýza údajů jsou vzájemně úzce provázané procesy, které je nutné střídat, neboť analýza ovlivňuje pořizování vzorků údajů (Strauss, Corbinová 1999, s. 40).

Na základě výzkumné otázky bylo třeba definovat, co vše může spadat do pojmu „způsob života“. Pro zvýšení své teoretické citlivosti jsem se obrátila k odborné literatuře. *„Výjdeme prozatím z nejobecnějšího vymezení životního stylu: životní styl je způsob, jakým lidé žijí – tedy jak bydlí, stravují se, vzdělávají se, chovají se v různých situacích, baví se, pracují, spotřebovávají, vzájemně komunikují, jednají, rozhodují se, cestují, vyznávají a dodržují určité hodnoty, starají se o děti, pěstují potraviny, vyrábějí atd.“* (Dufková, Urban, Dubský 2008, s. 51–52).

„Životní způsob nepřestavuje pouhý „souhrn“ materiálních a duchovních potřeb a způsob jejich uspokojování, ale vnitřně propojenou strukturu potřeb

---

3 STRAUSS, A. CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: NAKLADATELSTVÍ ALBERT, 1999.

4 S. 32–38

spjatých s hodnotami, v níž se tzv. materiální a duchovní prolíná a vyjevuje v obsahu a formách veškerého života. Do tohoto prolínání vstupuje jako determinanta hodnotový systém společnosti a úroveň rozvoje výrobních sil, uplatňující se v dialektice obecného, zvláštního a jedinečného“ (Huláková 1980, s. 15).

Jednotlivé dimenze životního způsobu se vyjevily zhruba po druhém čtení narací – po vytvoření pojmů, kterými jsem pasáže označovala. Nejprve jsem v daných naracích vyhledávala jednotlivé pojmy – tedy označení pro jednotlivé události. Pojmy, které se při opakovaném čtení narací seskupovaly kolem určitého jevu, jsem postupně začala procesem otevřeného kódování shromažďovat do kategorií. Po celou dobu jsem si tvořila záznamy kódování, které jsem si graficky znázorňovala. Tato schémata jsem neustále doplňovala, eliminovala a reorganizovala (pro zachycení procesu tvorby je příkládám v grafické podobě na závěr každé dimenze způsobu života, aby bylo možno přesně reprodukovat proces tvorby mé práce ke každé dimenzi životního způsobu). Při kódování jsem postupovala po větách a odstavcích. Soustředila jsem se vždy na hlavní myšlenku vyjádřenou v tomto odstavci, co tím narátor myslí, jak skutečnost on sám interpretuje.

Již při otevřeném kódování jsem se neustále pohybovala mezi oběma typy kódování - zároveň s kódováním otevřeným probíhalo i kódování axiální, kdy údaje po otevřeném kódování jsem uspořádávala novým způsobem pomocí utváření vztahů a spojení mezi kategoriemi. Jak uvádí Strauss s Corbinovou, to se činí pomocí kódovacího paradigmatu, které zahrnuje podmiňující vlivy, kontext, strategie jednání a interakce a následky. Při axiálním kódování je hlavní bližší určení kategorie pomocí podmínek, které jej zapříčiňují, kontextu, ve kterém se odehrává, strategií jednání a následků strategií. Axiální kódování je proces utváření subkategorií do vztahu k nějaké kategorii.

Tyto kategorie jsem následně opět spojila dle tematiky do dimenzí, které utváří životní způsob. Rovněž jsem již našla hlavní determinanty životního způsobu. Je nutno si uvědomit, že všechny kategorie a i dimenze způsobu života jsou v neustálé interakci, což znamená, že je nelze rozdělit na separované okruhy a takto k nim přistupovat. Vždy je nutno mít na paměti jejich vzájemnou interakci a provázanost. Proto na jednotlivé kategorie nelze nahlížet bez kontextu kategorií ostatních. A samozřejmě bez kontextu determinant životního způsobu.

Mnou vybrané ukázky z vyprávění (kvalitativní data) jsou typické a opakující se výroky, pomocí kterých byl vytvořen obsah pojmů, tvoří empirické nasycení

a jsou interpretací daných kategorií. Nicméně do výběru jsem zařadila i některé výroky, které zcela vybočují většinu, abych zdůraznila rozmanitost, a rozbila tak tendenci k absolutní generalizaci, zároveň jsem se pokusila odhalit příčiny a kontext, které tyto odchylky způsobují. Samozřejmě, že úryvky nejsou uvedeny všechny, ale jsou pouze reprezentativní, a to do té míry, aby byla daná oblast vždy dostatečně empiricky saturována. „Protože není možné, aby badatel čtenářům prezentoval úplně všechny své nashromážděné údaje, je nutné tyto údaje redukovat. Podstatné je prezentovat přesný popis daného předmětu výzkumu, třebaže nejsou nutně prezentovány všechny údaje, které jsme zkoumali“ (Strauss, Corbinová 1999, s. 13).

Rozhovory byly vedeny s narátory různého věku, různých profesí, s různým stupněm dosaženého vzdělání. U každého výroku jsem uvedla pohlaví narátora, rok narození, zda pracoval jako dělník (D), byl příslušníkem inteligence (I), či jako horník (H). Jsem si vědoma faktu, že mnohé odpovědi narátorů mohou být poněkud zkrácené tím, že některé otázky je mohly předem směřovat do určitých odpovědí.

Rovněž je na místě zdůraznit, že materiál samozřejmě poskytuje mnohem více informací, než s kterými pracuji. Narátoři popisují také své dětství a autentické vzpomínky na prožívání důležitých historických mezníků a podobně. Nicméně vzhledem k tematice a povolenému rozsahu zadané práce jsem se snažila využít maximum z dané báze.

Publikované rozhovory byly vedeny většinou při dvou až třech sezeních. Jelikož se narátoři při rozhovorech většinou vraceli k tématům zmíněných již při setkáních minulých, byla pro přehlednost jednotlivá sezení spojena vždy do jednoho celku. Viz kapitola 2 a poznámka k redigování rozhovorů.

Dalším krokem bylo selektivní kódování. Určila jsem centrální kategorii životního způsobu, kterou je pracovní život. Postupnou abstrakcí jsem se pokusila vytvořit teoretický model životního způsobu mlčící většiny.

Mým hlavním cílem při analýze a interpretaci bylo zachytit optiku narátora. Jak jsem uvedla výše, poté, co jsem opakovaným čtením dospěla k závěru, že z narací nejsem schopna určit žádné další pojmy, kategorie a dimenze, pro zvýšení své teoretické citlivosti jsem užila odbornou literaturu. Pokud určité kategorie odpovídaly již existujícím teoretickým konceptům, využila jsem je pro teoretické vysvětlení daných jevů. Po celou dobu však byly teoretické koncepty konfrontovány

s empirickými daty a s empirickou skutečností. Hlavní tak bylo prokázat, či vyvrátit, zda koncepty skutečně odpovídají zkušenostem narátorů a jejich interpretaci.

Do příloh jsem zařadila tabulku s přehledem respondentů. Tento přehled obsahuje rok jejich narození, školu, kterou absolvovali, profesí, kterým se ve svém životě věnovali. Dále počet dětí, a pokud to ve svých naracích uvedli, je v přehledu uveden také rok, kdy se potomci narodili. Poslední údaj uvádí datum, kdy se rozhovory uskutečnily. Přehled respondentů tak umožňuje detailněji poznat informace o jednotlivých narátorech, přičemž tyto informace mohou být jedním z vodítek, která determinují narátorův život a vzpomínky.

5 Determinující podmínky způsobu života mlčící většiny

Soudím, že k základním determinujícím podmínkám životního způsobu patří historický kontext, pohlaví, vzdělání a životní postoj. K tomuto názoru jsem dospěla opakovaným čtením narací. Determinující podmínky životního způsobu se postupně s tvorbou kategorií a dimenzí „samy vynořily“ z vyprávění, jak jsem popsala v předchozí kapitole. Do příloh jsem zařadila přehled narátorů, neboť věk, rok narození a také počet dětí jsou zajisté také důležitými determinantami, které zásadním způsobem ovlivňovaly jejich životy a postoje. Je nutno podotknout, že někteří narátoři ve svých vyprávěních uvádí přesný rok narození svých potomků, zatímco někteří této tematice věnují pouze okrajovou či žádnou pozornost, proto nejsou data narození dětí uvedena u všech.

Při čtení kapitoly 6 *Dimenze životního způsobu* je třeba mít neustále na paměti, že právě determinanty, které jsou uvedeny níže, ovlivňovaly životy narátorů, jejich vzpomínky, názory, hodnoty a životní postoje.

Nejrozsáhlejší pasáž je věnována determinantě historický kontext, neboť historie modifikuje a determinuje biografie jedinců, tvoří a strukturuje rámec života každého člověka a pro pochopení této práce je nevyhnutelná, protože bez historického kontextu by narace ztratily svůj smysl a význam.

Je nutno si uvědomit, že determinanty zde nevystupují jen jako izolované faktory, které působí na jednotlivé dimenze životního způsobu, ale jsou také samy v permanentní interakci mezi sebou navzájem. Například historie ovlivňuje naše životní postoje, ovlivňuje vzdělání a ovlivňuje i pohlaví (představte si, že by ještě nebylo v období komunismu zavedeno volební právo pro ženy nebo by ženám nebylo umožňováno rovné vzdělání). Zároveň životní postoje ovlivňují historii (vždyť na základě našich postojů volíme své vůdce nebo se proti nim bouříme), vzdělání, tedy k čemu inklinujeme, čemu se chceme věnovat. A má vliv i na pohlaví, neboť zda jsme mužem či ženou není možno změnit, ale postoje mohou rozhodnout, zda se žena rozhodne svůj život strávit jen v domácnosti péčí o potomstvo, nebo jej zasvětit vědě.

5.1 Historický kontext

Historickým kontextem zde míním politické a společenské události, historické mezníky. Ty ovlivňují naše životy. Ve své práci zkoumám delší časově ohraničenou epochu.

Důležitost historie na náš způsob života je větší, než se na první pohled může zdát. Tuto tezi uvádí Charles Mills ve své publikaci *Sociologická imaginace*. Domnívám se, že vzhledem k zvolené výzkumné oblasti nelze než souhlasit a jeho metodu sociologické imaginace se pokusit aplikovat. Mills soudí, že každý člověk žije z generace na generaci v určité společnosti, tedy jeho život probíhá v určitém historickém období. *„Prostým faktem svého života přispívá, jakkoliv nepatrně, k vytváření této společnosti a k průběhu jejích dějin, přičemž je sám formován společností a jejím historickým působením. Sociologická imaginace nám pomáhá pochopit historii a biografii a jejich vzájemný vztah ve společnosti. To je její úkol a příslib. Uznání tohoto úkolu a příslibu je rysem klasického sociálního analytika. ... Sociální bádání, které se neustále nevrací k otázkám biografie, historie a jejich protínání ve společnosti, nesplnilo svůj intelektuální úkol“* (Mills 2008, s. 10).

S Mills se souhlasí i Kubátová. *„Naše individuální životy se odehrávají v historickém a kulturním kontextu. Životní dráhy lidí obsahují rozměr temporality, který je dán nejen časem individuálně biologickým (od narození po smrt), ale také časem sociálně historickým. Čas sociálně historický tvaruje životní dráhy a biografie jedinců; historické kulturní události strukturují biografie jedinců a tvoří rámec životům každého člověka. O míře, ve které historie determinuje životní dráhu, rozhoduje těsnost vztahu mezi člověkem a velkou historií“* (Kubátová 2005, s. 117). *„Česká společnost 20. století je charakteristická tím, že zásahy „velké historie“ do biografii – „malých historií“ byly objektivně determinující. Na druhé straně empiricky víme, že lidé i v tomto poměrně malém prostoru svobody dokázali vytvářet do značné míry autonomní a aktivní životní strategie“* (Kubátová 2005, s. 117).

Mills apeluje na nutnost zkoumání biografie, historie a problémů vyplývajících z jejich protínání v sociální struktuře, neboť zkoumat tyto problémy a porozumět přitom rozmanitosti lidského rodu vyžaduje, aby naše činnost měla trvalý a těsný vztah k rovině historické reality. Cílem je definovat tuto realitu a odhalit významy. Zároveň je třeba zkoumat a vybírat mikroprostředí jako součást velkých historických struktur (Mills 2008, s. 145–146).

Dále pojednává o důležitosti politického státního zřízení, které determinuje život každého člověka. Soudím tedy, že historický kontext politického zřízení je nejvýznamnější determinantou životního způsobu námi sledovaného období. „V naší době jsou sociální struktury organizovány obvykle v rámci politického státního zřízení. V podmínkách moci a v mnoha jiných souvislostech je dnes nejobsáhlejší sociální strukturou národní stát. Tato forma nyní ve světě převládá a je nejdůležitější skutečností v životě každého člověka“ (Mills 2008, s. 146–147).

Rozsah této práce mi neumožňuje příliš detailně rozebrat historické pozadí dané doby, nicméně se pokusím o stručné shrnutí významných mezníků, k čemuž poslouží podkapitola Historie v datech. A spíše se pokusím charakterizovat jednotlivé podstatné časové úseky, které jsem rozdělila do podkapitol *Padesátá léta*, *Šedesátá léta* a *Normalizace*.

5.1.1 Historie v datech

K přiblížení historického pozadí a důležitých historických mezníků jsem vytvořila shrnující tabulku, která slouží pouze pro základní orientaci. Informace vychází ze studijního textu Katedry společenských věd PdF UP v Olomouci *Dějiny Československa (1918–1992)*. Avšak pro důkladné pochopení historických procesů a událostí je vhodné nahlédnout do historických publikací, jako například *Československo v proměnách komunistického režimu*.

1948	<ul style="list-style-type: none"> - KSČ se chopila absolutní moci ve státě. - Důsledné napodobování sovětského ekonomického a politického modelu. - Proti nesouhlasícím tvrdé represe.
1953	<ul style="list-style-type: none"> - Toto nejtvrdší období komunistického režimu odeznělo po smrti I.V. Stalina a K. Gottwalda v březnu roku 1953. - Prezidentem se stává A. Zápotocký, prvním tajemníkem KSČ A. Novotný. - Proběhla měnová reforma.
1956	<ul style="list-style-type: none"> - XX. Sjezd Komunistické strany Sovětského svazu, na němž N.S. Chruščov odsoudil některé Stalinovy zločiny.
1957	<ul style="list-style-type: none"> - Prezidentem A. Novotný
1960	<ul style="list-style-type: none"> - Schválena nová socialistická ústava obsahující článek o „vedoucí úloze komunistické strany ve společnosti“.
1968	<ul style="list-style-type: none"> - Uvnitř KSČ se postupně konstituovalo reformní křídlo, které usilovalo o hospodářskou reformu a demokratizaci společnosti, ovšem pod vedením a kontrolou KSČ. Tento systém se označuje jako demokratický socialismus nebo socialismus s lidskou tváří. V lednu 1968 vystřídal A. Novotného A. Dubček. - Sovětské vedení v čele s L. Brežněvem však sledovalo reformní proces v Československu s neklidem. Od března 1968 čelilo československé vedení ze strany SSSR a států Varšavské smlouvy tlaku na zastavení probíhajících reforem. - Snahy o vytvoření specifického politického modelu socialismu s lidskou tváří byly násilně přerušeny vpádem vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968.
1968 – 1989	<ul style="list-style-type: none"> - Po srpnové invazi roku 1968 došlo v Československu k obnově mechanismů totalitního státu, které se obecně označuje jako období normalizace. - V roce 1977 se zformovala opoziční platforma nazvaná Charta 77, která apelovala na dodržování lidských práv a svobodu slova. - Dalším zlomovým rokem byl 1985, kdy M. S. Gorbačov zahájil reformní proces (perestrojka a glasnost). - Vnitřní i mezinárodní procesy nakonec v listopadu 1989 vyústily v pád normalizačního režimu v Československu (Dějiny Československa).

5.1.2 Padesátá léta – stalinismus a poststalinské období

Po převratu v únoru 1948 byla demokracie nahrazena třídní diktaturou KSČ, která pohltila stát i společnost. Období 1948 až 1955 bývá nazýváno stalinistickou etapou komunistického režimu. Pro způsob usměřování politického vývoje v první polovině padesátých let bylo typické preferování represe, byl zlikvidován právní stát a nezávislost soudnictví. V hospodářské oblasti došlo k odstranění výrobních prostředků a smíšené ekonomiky. KSČ zavedla centrálně řízenou direktivní ekonomiku sovětského typu. Státní sociální kontrola a mzdová politika byly podřízeny třídním hlediskům. K ovládnutí a loajalitě velké části populace přispěla sociální politika totalitního režimu. Společnost byla jednotně ideologizována jedinou závaznou marx-leninsko-stalinskou ideologií. Třídní rovnostářský dogmatismus vedl k heroizaci uvědomělého manuálně pracujícího dělníka jako celospolečenského ideálu, přičemž tento kult fyzické práce podceňoval význam a přínos inteligence (Houda, Rataj 2010, s. 71–72).

Rataj dále popisuje vývoj následovně. V letech 1956–1960 byl totalitní způsob ovládnutí občanů nahrazen jiným, ovšem rovněž nedemokratickým způsobem, odpovídajícím autoritářskému režimu byrokraticko-direktivního typu. Stalinské deformace práva byly odstraněny a byl nastolen stav dodržování socialistické zákonnosti, tedy respektování pevných a stálých norem tehdejšího práva a šikana oponentů režimu. Režim již ustoupil od agresivního mobilizujícího aktivismu, rozlišoval mezi sférou veřejnou a soukromou, do níž se postupně přestával vměšovat. Začal preferovat pasivního a loajálního občana před každodenním aktivistou (Houda, Rataj 2010, s. 158).

Kolektivismus v každodenním životě je asi nejvýraznějším symbolem specifickým pro počátek padesátých let. Kolektiv měl ovlivňovat i jednání, které bylo doposud považováno za privátní záležitost. Mnohé z činností, jež byly dosud vykonávány pouze v rámci rodiny, se podle vizí ideologů přesouvaly do veřejné sféry. Franc tuto skutečnost demonstruje na příkladu konceptu kolektivních domů, závodního stravování, trávení volného času a zásahů do výchovy dětí. Jako ideál kolektivně tráveného volného času byly výběrové odborové rekreace (Franc 2015, s. 19).

Možný k tomu uvádí. *„První fází adaptace rodiny na nové poměry byla asimilace. Rodiny přijaly realitu nového socialistického státu, které je třeba*

přizpůsobit, pokud už její jednotliví členové nebyli plně identifikováni s cíli hnutí“ (Možný 2009, s. 41). Vedle kolektivismu je dalším významným rysem sovětizace. Symbolem tohoto fenoménu se stalo propagandistické heslo „Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak!“. Sovětský svaz byl líčen jako pozemský ráj, všechny objevy a výsledky byly doporučovány k aplikaci na všechny obory lidské činnosti. Nicméně Franc dále uvádí, že současně se již na počátku padesátých let tato glorifikace Sovětského svazu rovněž začala podrobovat kritice, a zejména po roce 1956 se začaly šířit rezervované postoje k jednostranné preferenci čehokoliv sovětského, přičemž nejtvrďší rána sovětizaci byla zasazena událostmi roku 1968, po nichž i neúnavní propagátoři východního bloku ve svém snažení ochabli, nebo dokonce zcela zásadně změnili své názory (Franc 2015, s. 21).

V sedmdesátých a osmdesátých letech se obdiv k Sovětskému svazu omezil na relativně malou skupinu často spjatou se SSSR, buď rodinným zázemím, nebo profesí.⁵ Franc dále uvádí jako typický příklad sovětizace Dědu Mráze, který se však i přes masivní podporu nedokázal prosadit. Sovětizace se i přes svou vtíravost a neustálou přítomnost v každodennosti ukotvila jen velmi mělce. V kontextu každodennosti počátku padesátých let je rovněž typická adorace manuální práce a dělnictva nebo obecně řečeno neustálé vnášení třídního principu života do společnosti (Franc 2015, s. 22).

Konec padesátých let se taktéž nesl ve znamení velkého rozšíření sortimentu a potravinářského a spotřebního zboží, nicméně změny byly viditelnější pouze v Praze, kde začaly fungovat velké obchody nabízející kvalitnější a luxusnější zboží⁶. Postupně se tento typ provozoven začal šířit i do dalších velkých měst, je však nutno podotknout, že jejich zásobování nebylo ideální. V roce 1957 vznikla síť obchodů Tuzex, kde se prodávalo exkluzivní zboží za bony (Franc 2015, s. 24).

---

⁵ K sedmdesátým a osmdesátým létům blíže v kapitole Normalizace.

⁶ Například Dům módy (1956) nebo Dům potravin (1957).

5.1.3 Šedesátá léta

Život v Československu v první polovině šedesátých let byl ovlivněn jak hospodářskou situací, tak i demografickými faktory, neboť začaly pomalu dospívat silné ročníky narozené v povalečném období. V tomto období je patrný krach představ stranických ideologů, kteří soudili, že generace vyrůstající prakticky po celý svůj život v nově nastolených podmínkách, měla vykazovat zcela nové charakterové rysy, které jí měly umožnit přechod do komunismu. Avšak realita byla zcela odlišná, jelikož nová generace se vyznačovala spíše velkou apatií vůči oficiální ideologii i veřejnému životu. Vedle apatie a nechuti k politickému angažmá mládež znepokojovala stranické ideology také svým nadšeným vztahem k různým prvkům západní konzumní společnosti a obecně k životnímu stylu mládeže ve vyspělých západoevropských zemích (Franc 2015, s. 27–28).

Životní styl v šedesátých letech ovlivňovalo i výrazné rozšíření styků se zeměmi tzv. třetího světa, tedy s některými státy Asie, Afriky a také s Kubou. V rámci hospodářské pomoci byli do těchto zemí vysíláni jako experti pracovníci různých oborů. Právě tito lidé zajistili díky svým příjmům prudké zvýšení obrátu Tuzexu (Franc 2015, s. 30).

Zatímco padesátá léta byla v publicistice většinou redukována na problematiku politických procesů a brutální represe vůči celým skupinám obyvatelstva, léta šedesátá se nesou v obraze reformních komunistů a vnímají toto období jako jakousi zlatou éru, avšak dochází zde k časové redukci, neboť jako šedesátá léta se označuje vlastně jen jejich druhá polovina bez ekonomické krize. Změny životního stylu v druhé polovině šedesátých let se nesly ve znamení kulturní liberalizace a větší otevřenosti vůči Západu. Franc dodává „*I když k nám pronikaly znaky západní konzumní společnosti, nejednalo se jen o naprosto nekritické přejímání. Právě protagonisté snah o vytvoření jakési místní specifické varianty životního stylu, slučující přednosti obou systémů dominujících v Evropě, však byli postiženi normalizačními čistkami mimořádně tvrdě a do dalšího vývoje v následujících desetiletích již nemohli z oficiálních pozic vstupovat*“ (Franc 2015, s. 31).

5.1.4 Normalizace (1969–1989)

„Model socialismu v Československu v rozmezí let 1969-1989 vešel do dějin pod označením období tzv. normalizace. Dvacetiletí završené pádem komunismu v roce 1989 se vyznačovalo specifickými prvky, které dokládají vnitřní proměnlivost nedemokratického systému v desetiletích po únoru 1948“ (Houda, Rataj 2010, s. 351).

„Normalizační Československo lze označit jako autoritářský systém zásadně se odlišující jak od „demokratického socialismu“ roku 1968, tak od stalinského modelu socialismu nastoleného u nás bezprostředně po získání mocenského monopolu v roce 1948. ... Českoslovenští ideologové normalizace rozvíjejí teze tzv. reálného socialismu (sovětského typu)... ...Reálný socialismus se později stal termínem často užívaným pro souhrnné označení sedmdesátých a osmdesátých let u nás“ (Houda, Rataj 2010, s. 351).

V období normalizace se KSČ nepřiklonila k hromadným a drastickým ideologicky motivovaným nezákonným represím stalinského socialismu padesátých let. Formy vynucování si uznání mocenského monopolu občany se změnily, kdy byl nadále vyžadován souhlas jednomyslným hlasováním ve volbách, účasti na shromážděních a oslavách. Nicméně se ideologično padesátých a šedesátých let vytratilo spolu se ztrátou autentičnosti komunistického systému v důsledku srpnové okupace. Podpora systému se tak stala pouhým rituálem. KSČ se snažila dosáhnout občanské pasivity a soustřeďovat pozornost lidí na aktivity mimopolitické (Houda, Rataj 2010, s. 352).

Podobně jako Houda popisuje situaci i Rychlík. Hlavním normalizačním druhem represe nebylo vězení, ale postih v podobě zákazu výkonu povolání, propuštění z práce, znemožňování studia dětí na střední či vysoké škole. Nově nastavené normalizační zákony umožňovaly v případě potřeby vyhodit z práce z politických důvodů kohokoliv a kdykoliv. Postih v podobě znemožnění studia na střední a vysoké škole byl ještě snadnější. Pro přijetí na školu neexistoval žádný právní nárok a přijímací řízení se řídilo pouze interními směrnici. Nicméně pokud občan příliš nevybočoval a nevystupoval proti režimu, obvykle se jej a jeho rodiny žádné perzekuce či represe nedotkly (Rychlík 2015, s. 36–37).

Politická a ideová linie normalizačního režimu měla být dle proklamací stranické elity návratem k poválečným ideálům a k budovatelskému nadšení přelomu

čtyřicátých a padesátých let. Často byly mechanicky opakovány a napodobovány vzory padesátých let (které byly v šedesátých letech oslabené, jako socialistické soutěže, uzavírání závazku a podobně). Nicméně na rozdíl od čtyřicátých a počátku padesátých let, kdy byla celá řada lidí skutečně okouzlena myšlenkou sociálně spravedlivé společnosti, a s chutí se zapojili do budování socialismu, v sedmdesátých letech byla situace diametrálně odlišná (Rychlík 2015, s. 37).

„V důsledku přirozené generační výměny ale v sedmdesátých a osmdesátých letech tvořila většinu generace narozená bezprostředně před druhou světovou válkou, během ní, nebo až po ní, která vlastní zkušenost s „vítězným únorem“ neměla. Byla spíše ovlivněna liberálními šedesátými léty a událostmi roku 1968. Nevnímala proto také již Sovětský svaz jako osvoboditele země, ale jako okupanta. Členství v KSC nespojovala tato generace s žádnými politickými ideály, ale jen s vlastním profesním vzestupem. Socialismus s jeho ideou sociálního rovnostářství už nebyl pro tuto generaci nijak přitažlivý. Na druhou stranu je třeba vidět, že většina občanů Československa se proti tehdejšímu komunistickému režimu otevřeně nestavěla: nebyla sice ochotna jej aktivně podpořit v případě jeho krize, což se jasně projevilo v listopadu 1989, ale byla ochotna jej tolerovat jako snesitelné zlo. V období normalizace proto – ostatně podobně jako dnes – žil občan nikoliv politikou, ale především svými každodenními radostmi a starostmi“ (Rychlík 2015, s. 37–38).

V každodenním životě člověka v období normalizace šlo zejména o neustálé shánění nedostatkového zboží a služeb, o hledání protekce na jedné straně a na straně druhé o vyrovnání se se zbytečnými požadavky normalizačního režimu, zejména o dobrovolně-povinnou účast na schůzích, oslavách, brigádách a podobně (Rychlík 2015, s. 38). O tomto výborně pojednává Ivo Možný ve své eseji *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*, nicméně jeho myšlenky budu interpretovat až v kapitole Dimenze životního způsobu a jejich podkapitolách.

Ideologie a mechanismy byly slepě přebírány ze Sovětského svazu. „Normalizační režim sice na jedné straně hovořil o potřebě „široké aktivity pracujících“, „zapojování občanů do veřejného života“ a jejich „neustálého politického a ideologického vzdělávání, politická a společenská aktivita obyvatel byla však ve skutečnosti nežádoucí. Ani vysocí funkcionáři KSC nebyli tak hloupi a naivní, aby si neuvědomili, že skutečná politická aktivita občanů by se dříve či později obrátila proti režimu, a tedy i proti nim samým. Ačkoliv režim neustále

hovořil o nutnosti vytvořit „nového socialistického člověka“, kterému by šlo především o „obecné dobro“, a nikoliv o vlastní prospěch, přestože neustále pranýřoval „pozůstatky maloměšťáctví“, které údajně tvořilo ideovou základnu „kontrarevoluce“ v roce 1968, praktická politika byla vedena přesně opačným směrem: účast ve veřejném životě byla omezena na vyjádření formálního souhlasu s politikou KSČ účastí ve volbách a občasnou účastí na nějakém shromáždění, kde občané formálně vyjadřovali podporu politice KSČ... Jinak se měli zaměřit na každodenní život, rodinu, zvyšování své životní úrovně. ... Do soukromých a osobních záležitostí režim nezasahoval, čímž se lišil od padesátých let...“ (Rychlík 2015, s. 39).

Normalizační dvacetiletí se vyznačovalo štědrá sociální politikou. Stát vyvíjel snahu po zabezpečení materiálního blahobytu občanů a růstu osobní spotřeby, byla rovněž podporována bytová výstavba panelových sídlišť, budovala se veřejně využívaná zařízení. Na počátku sedmdesátých let stát navýšil řadu sociálních dávek, kterými podporoval mladé rodiny a seniory. Charakteristické pro dobu tzv. normalizace byly také chronické výpadky některých druhů zboží (Houda, Rataj 2010, s. 352–353). O rozvoji sociálního programu hovoří také Rychlík. *„Od roku 1970 byl vyplácen mateřský příspěvek, který byl v roce 1971 ještě zvýšen a rozšířen, V témže roce došlo ke zvýšení minimálních důchodů. Od roku 1973 byly zavedeny přídavky na děti odstupňované podle počtu dětí a zvýhodněné novomanželské půjčky“ (Rychlík 2015, s. 40–41).*

„Jednoduchá odpověď na prostou otázku, proč starý režim kolaboval tak hladce, zní, že nakonec už nevyhovoval nikomu. Nejen těm, kdož byli v opozici, ale ani těm, proti nimž opozice stála. Nejen těm dole, ale ani těm nahoře“ (Možný 2009, s. 61).

5.2 Pohlaví

Další identifikovanou determinantou je pohlaví narátora. To výrazným způsobem ovlivňuje všechny aspekty jeho životního způsobu, lépe řečeno, všechny dimenze. V pracovním životě se jedná o druh vykonávané práce (žena bude jen těžko fírat do dolů), stejně tak rodinný život ve smyslu péče o děti a také volný čas, který je zejména ovlivňován dimenzí rodinného života, neboť ženy mnohdy po práci

nastoupily na „druhou směnu“ doma kolem dětí a domácích prací. Menší vliv má tato determinanta na dimenzi politické angažovanosti, neboť v naracích jsem neobjevila výraznější rozdíl v prožívání a participaci mezi muži a ženami.

5.3 Vzdělání

Vzdělání, jakožto determinanta životního způsobu, mělo rovněž vliv na jednotlivé dimenze. Právě vzdělání nám rozčlenilo narátory na příslušníky inteligence a dělníky. Od dosaženého vzdělání se odvíjí profese, kterou lidé vykonávali. A to v tom smyslu, že, samozřejmě, ne vždy narátoři vykonávali profesi v oboru, který přesně vystudovali, ale vzdělání determinovalo, zda vykonávali v pracovním životě profesi dělnickou, či se svou profesí řadili k příslušníkům inteligence.

Giddens tvrdí, že vzdělání je možno považovat za stěžejní předpoklad pro naplnění našeho osobního potenciálu, nicméně zároveň není omezeno ani definováno jen tím, co nás vyučují ve škole. Vzdělání hraje rovněž důležitou roli při socializaci dětí, neboť ve škole se děti učí například pochopit obecné hodnoty společnosti, přičemž tyto obecné hodnoty zahrnují náboženskou víru⁷, morálku, smysl pro sebekázeň. Jinými slovy osvojují si pravidla, jež přispívají k fungování společnosti (Giddens 2013, s. 761).

Vzdělání tak determinuje naše dovednosti, vědomosti, formuje naše zájmy, hodnoty a morálku. Je důležité pro rozvoj a naplnění našeho potenciálu. Získáváno je především ve vzdělávacích institucích, nicméně může být předáváno také v rodině.

Na tomto místě je vhodné podotknout, že důležitosti vzdělání si byl velmi dobře vědom také režim, neboť právě skrze vzdělání, jak jsem již naznačila v kapitole 5.1.4 *Normalizace (1969–1989)*, manipuloval s obyčejnými lidmi. Celá plejáda narátorů vzpomíná, že právě ze strachu ze znemožnění přístupu ke vzdělání svých dětí se neodvažovali vzdorovat režimu, nezúčastnit se oslav či voleb. Nejen osnovy byly podřízeny komunistické ideologii, ale také zisk formálního vzdělání fungoval jako prostředek zastrasování.

---

⁷ Komunismus reprodukoval nenávisť k náboženství.

5.4 Životní postoj

Postoj jedince je bezesporu zásadní determinantou. Toto potvrzuje Nakonečný. *„Obecně lze říci, že postoje determinují způsob jednání, resp. jsou konzistentní se způsoby jednání, pokud to situace dovoluje“* (Nakonečný 1999, s. 132). K tomu dále uvádí *„...veřejně vyslovené mínění nemusí vždy vyjadřovat skutečný postoj subjektu. ... Postoj zakládá určitou konativní pohotovost, jejíž realizace v příslušném jednání závisí na situačních podmínkách“* (Nakonečný 1999, s. 132).

Právě postoje zařadily jedince do mlčící většiny. Zároveň je nutno si uvědomit, že postoje také ovlivňovali prožívání, vnímání a hodnocení dané situace. Tedy uvedené narace reprezentují narátorův postoj k dané problematice. Je však nutno vzít v potaz, že ne vždy vyslovené mínění odráží skutečný postoj.

6 Dimenze životního způsobu

V předchozí kapitole jsem popsala jednotlivé determinující podmínky způsobu života mlčící většiny. Tyto determinanty mají vliv na veškeré dimenze životního způsobu, které jsou analyzovány a interpretovány v této kapitole.

Způsob, jakým došlo k objevení dimenzí životního způsobu⁸, jsem se pokusila krok po kroku vyložit již v kapitole 4 *Postup analýzy a interpretace*. Na tomto místě se pokusím postup krátce zrekapitulovat.

Jednotlivé dimenze životního způsobu se vyjevily zhruba po druhém čtení narací. Nejprve jsem v jednotlivých naracích vyhledávala jednotlivé pojmy. Pojmy, které se při opakovaném čtení narací seskupovaly kolem určitého jevu, jsem postupně začala procesem otevřeného kódování shromažďovat do kategorií. Při kódování jsem postupovala po větách, přičemž stěžejním pro mne bylo zachytit, jak narátor sám skutečnost interpretuje. Tyto kategorie jsem následně spojila do tematiky dimenzí, které utváří životní způsob mlčící většiny. Identifikovala jsem dimenze Pracovní život, rodina, politická angažovanost a volný čas. Každá tato dimenze obsahuje jednotlivé kategorie. Zároveň jsem souběžně s dimenzemi nalézala i hlavní determinanty. Při čtení je nutno mít neustále na paměti, že všechny kategorie a dimenze životního způsobu jsou v neustálé interakci a jsou nerozlučně provázány. Je na ně nutno pohlížet v kontextu ostatních dimenzí a také v kontextu determinant životního způsobu.

Ukázky z vyprávění, tedy kvalitativní data, jsou typické a opakující se výroky, které tvoří obsah pojmů a jsou interpretací daných kategorií jednotlivých dimenzí.

Do výběru jsem zařadila i některé výroky, které se zcela vymykají většině, s cílem zdůraznit diverzitu narací a potlačit tendence k absolutní generalizaci. Úryvky nejsou uvedeny všechny, jsou pouze reprezentativní. Za každou nárací je uvedeno pohlaví narátora, rok narození, zda byl příslušníkem inteligence (I), dělníkem (D) nebo horníkem (H), a nakonec číslo (1 až 40), které slouží k vyhledání bližších informací o autorovi výroku v přehledu respondentů, který je umístěn v příloze.

---

⁸ A determinujících podmínek.

6.1 Pracovní život

„Práci, ať už placenou nebo neplacenou, můžeme definovat jako vykonávání úkolů, jež vyžadují výdej psychických i fyzických sil a jejichž cílem je výroba zboží a poskytování služeb uspokojujících lidské potřeby. Zaměstnání neboli povolání je práce, kterou vykonáváme výměnou za pravidelný plat. ... O práci často přemýšlíme jako o ekvivalentu placeného zaměstnání... ...ale ve skutečnosti je tento pohled příliš zjednodušený. Neplacená práce (například práce v domácnosti nebo práce na opravě vlastního auta) je součástí života mnoha lidí a je také obrovským příspěvkem ke kontinuitě společnosti. ... Mnoho druhů práce nespadá do ortodoxních kategorií placeného zaměstnání...“ (Giddens 2013, s. 807–808).

Giddens dále uvádí, že existuje celá plejáda prací, jež probíhají mimo sféru zaměstnaneckého poměru. Ty kupříkladu obnáší platbu v hotovosti, nebo jsou pouze přímou směnou zboží nebo služeb. Dále se může jednat o mnoho forem svépomocné činnosti, kterou lidé vykonávají doma i mimo domov. Domácí kutilové dokážou kupříkladu pomocí různých nástrojů a přístrojů vyrobit takové věci a poskytnout takové služby, které by si jinak museli koupit (Giddens 2013, s. 808–809).

„Většina z nás stráví prací větší část svého života a takto strávená doba přesahuje všechny ostatní typy činností. Pojem práce často směšujeme s nádeničinou – tedy souborem úkolů, které bychom rádi minimalizovali a pokud možno se jim zcela vyhnuli. Práce však musí být něčím víc než jen otročinou, protože když o ni lidé přijdou, cítí se ztraceni a dezorientovaní. ... V moderních společnostech je důležité mít zaměstnání pro pocit a udržení sebeúcty. I kdyby byly pracovní podmínky relativně nepříjemné a pracovní náplň jednotvárná, práce přesto zůstává stavebním prvkem psychologické výbavy člověka a vytváří cyklus jeho každodenních aktivit“ (Giddens 2013, s. 840). Z toho důvodu se domnívám, že narátoři ve svých vyprávěních věnovali právě pracovnímu životu snad nejrozsáhlejší pasáže svých vzpomínek.

Na tomto místě budu opět citovat Giddense a jeho vymezení vlastností práce, neboť soudím, že právě toto vymezení je pro mou práci zásadní. Již při kódování se mi v oblasti pracovního života vynořovaly kategorie práce velmi podobně, jak vlastnosti definuje Giddens. Práce je zásadním stavebním prvkem psychologické výbavy člověka a vytváří cyklus jeho každodenních aktivit. *„Zde hraje důležitou roli několik vlastností práce. 1. Peníze. Mzda nebo plat bývají hlavním zdrojem příjmu,*

na němž závisí uspokojování potřeb u mnoha lidí. Bez příjmu se znásobují obavy jednotlivců, zda se dokážou vypořádat s každodenním životem. 2. Činnost. Práce často poskytuje základ pro získávání a procvičování našich schopností a dovedností. I tam, kde je práce rutinní záležitostí, se nám nabízí strukturované prostředí, jež dokáže absorbovat lidskou energii. ... 3. Různorodost. Práce poskytuje přístup ke kontextům, které jsou v protikladu k domácímu prostředí. I když je náplň práce jednotvárná, v pracovním prostředí mohou lidé dělat věci, jež se liší od domácích prací. 4. Časová struktura. Zaměstnaní lidé si obvykle organizují den podle pracovní doby. Třebaže je to někdy obtížné, poskytuje jim to určitý směr pro rozvrh každodenních činností. ... 5. Sociální kontakty. V pracovním prostředí často navazujeme přátelství a máme příležitost účastnit se spolu s ostatními různých aktivit. Mimo pracovní prostředí se okruh možných přátel a známých pravděpodobně zúží. 6. Osobní identita. Práce si většinou ceníme pro pocit stabilní sociální identity, kterou nám nabízí. Zejména u mužů je sebeúcta obvykle spojen s ekonomickým přínosem k chodu domácnosti“ (Giddens 2013, s. 840–842).

Pracovní život je velmi důležitým aspektem života jedince i společnosti, neboť ovlivňuje obrovskou škálu našeho života. Naši ekonomickou situaci, osobní identitu, sociální kontakty, naši strukturu času – kolik času jsme schopni věnovat rodině, kolik času máme pro sebe a své zájmy. Tedy způsob, jakým žijeme. Jiným způsobem bude trávit volný čas intelektuál a jiným způsobem dělník, který se vrací domů po dvanácti hodinách na směně.

Zásadní roli v tomto případě hraje skutečnost, kolik času denně člověk tráví pracovní činností. To se v průběhu desetiletí měnilo. Zákoník práce z roku 1965 stanovuje pracovní dobu na 46 hodin týdně v 6 pracovních dnech - tedy včetně sobot, kdy ovšem mohla být pracovní doba kratší (ne však méně než pětihodinová). Od roku 1968 pak došlo k úpravám zabývajících se zaváděním pracovních režimů s pětidenním pracovním týdnem. Pracovní soboty se tak postupně stávaly spíše výjimkou.

6.1.1 Práce jako hodnota a sounáležitosti s podnikem

Někteří narátoři popisovali svůj vztah k práci čistě instrumentálně. Práci pojímali jako povinnost, nutnost, jako zdroj obživy pro ně a jejich rodinu. Ne jako hodnotu samu o sobě či jako způsob seberealizace a sebeurčení.

„Těšilo tě něco na té práci?“

„*Ne. Já myslím, že žádného. Byli jsme tam jen kvůli penězům. Ta robotota, ten stereotyp, to bylo furt stejné, jedno a totéž...*“ (muž, 1948, H, 1)⁹

Nicméně v naprosté většině narátoři vzpomínají na práci v dobrém, někdy až idylicky. Nehraje zde roli, zda byl příslušníkem inteligence či dělníkem. Avšak u příslušníků inteligence lze konstatovat, že práce pro ně byla zejména prostředkem a zdrojem odborné seberealizace a vnitřního uspokojení.

Naprostá většina narátorů vyzdvihuje mezilidské vztahy, vzpomíná na dobrý kolektiv a atmosféru přátelství mezi spolupracovníky. Vztahům na pracovišti jako takovým se budu podrobněji věnovat zvlášť.

„*Těšilo mě, že jsem tam vytvářel něco nového a mohl jsem s uspokojením konstatovat, že to funguje, v podstatě dost věcí z toho se užívá dodnes. Takže to mě tam těšilo. A pak velmi pozitivní bylo prostředí, protože jsem byl začleněn do odboru výpočetní techniky... A ty vztahy tam byly velmi, velmi přátelské a byly vlastně provázeny i takovým tím vnitřním bohatým životem. Přeci jenom ta doba měla jedno pozitivum, že lidi tím, že neměli tolik možností realizace, se o to víc střetávali... No a nahrávalo tomu vlastně i to typické socialistické prostředí, v tom smyslu, že nikdo se vlastně většinou nepředřel a lidi se v práci i dost bavili.*“ (muž, 1950, I, 11)

„*Zaměstnání mě bavilo a na nějaká negativa v zaměstnání si nevzpomínám, do práce jsem chodila ráda, jsem se svým výběrem zaměstnání spokojená. Je to možná tím,*

---

⁹ Pro snadnou orientaci ještě jednou připomínám významy označení. Uvedený rok značí narození narátora. H znamená horník, D dělník a I inteligence. Poslední číslo 1 až 40 slouží k vyhledání detailu o autorovi výroku v příloze *Přehled narátorů*.

že mám malý obor. Kdybych dělala internu, chirurgii, tak ten stres je tam úplně jiný.“
(žena, 1943, I, 33)

„Tak to byla jednoznačná atmosféra, tam žádnéj blbec nechodil, tam chodili lidé, kteří měli přehled. Do knihovny prostě nechodí lidé, kteří nemají o nic zájem, kteří jen udělají svoji šichtu a konec. Byla to práce, která mě skutečně zajímala.“
(žena, 1931, I, 35)

„... Na dobu v Národním muzeu, kde jsem byla šestnáct let, vzpomínám ráda, protože jsem poznala řadu skvělých lidí. Pracovat v oboru bylo možné, mohla jsem dělat výstavy. Sice třeba z omezených prostředků, prakticky nebyly peníze na katalogy, ale už to udělat výstavu bylo výborné. ...“ (žena, 1948, I, 39)

„Vždycky jsem měl radost z těch hospodářských úspěchů, ale jak už jsem na to narazil, zanedbával jsem kvůli tomu rodinu a to mě dodneška mrzí... Ale vzhledem k tomu, že jsem byl vždycky rozhodnut maximálně plnit to, co se ode mě žádá, čím jsem byl pověřen a co mám za odpovědnost, tak jsem se věnoval především práci. Ale bez kolektivu schopných lidí by jeden nedokázal nic.“ (muž, 1939, I, 13)

Príslušníci dělnických profesí i inteligence věnovali více či méně rozsáhlé pasáže svého vyprávění právě hrdosti na podnik, ve kterém pracovali. Převážná většina vzpomínala na práci velmi kladně, často s notnou dávkou hrdosti.

„... Vždycky. Vždycky¹⁰. Já nevím proč, ale vždycky. Vždycky jsem prostě byla hrdá na to, že na téhle škole učím, že jsem zrovna tam.“ (žena, 1937, I, 10)

„Určitě¹¹. Už proto, že jde jednak o podnik, který je profesně na velmi vysoké úrovni, jsou v něm soustředěny vysoce odborné lidské kapacity, které zajišťují tu vodohospodářskou oblast v daném regionu na vysoké úrovni.“ ... (muž, 1950, I, 11)

---

10 Narátorce byla položena konkrétní otázka, zda cítila hrdost na místo, kde pracovala.

11 Cítí hrdost.

„Samozřejmě největší sounáležitost jsem cítil s místem, kde jsem začínal a kde jsem založil výrobu desek plošných spojů, to byla Tesla Přelouč. Tam jsem strávil vlastně nejvíc času.“ (muž, 1939, I, 13)

„Ano, byl. Ten vztah tam byl, takže jsem byl třeba pyšný, že jsem havířem, když jsem dělal na statku, že jsem kombajnista. Ten určitý vztah k tomu podniku tam byl. Nestyděl jsem se za to, byl jsem hrdý na to, co jsem dělal...“ (muž, 1952, D, 19)

Někteří narátoři zdůvodňovali svůj pocit hrdosti na podnik výsledkem jejich práce. Jejich dobře odvedená práce byla bezprostředně vidět, což jim přinášelo uspokojení. Ať již se jednalo o práci manuální či intelektuální.

„Určitě. Třeba ten náš podnik dělal okály. Tak člověk, když viděl někde okál, tak si říkal, aha, tak to dělal náš závod v Rýmařově.“ (muž, 1940, I, 30)

„Jo, jo. To jsme vždycky jeli autem do Prahy a objevil se ten komín, tak jsem vždycky říkal, á, naše živitelka.“ (muž, 1950, D, 36)

„Zpočátku ne, zpočátku mi to připadalo jako ten Chomutov, takové nepěkné, takové špinavé, no hutnictví je špinavé.¹² Ale postupně, jak jsem při překládání chodila do těch provozů nejdřív tlumočit a pak jsem se chodila radit s některými věcmi, tak mně to hodně přirostlo k srdci.“ (žena, 1931, I, 35)

Jeden z narátorů měl k otázce sounáležitosti ambivalentní vztah. Na jednu stranu cítil silnou odbornou sounáležitost a hrdost, neboť práce ve výzkumu jej velmi bavila a byla pro něj i prostředkem seberealizace a potěšení. Na stranu druhou sounáležitost nepocíťoval, pokud se jednalo o práci policejní.

„Odbornou. Odbornou, určitě odbornou, ale vzhledem k tomu, že já jsem takovej pseudorebel ve smyslu, že mě spousta věcí štvala, i když jsem musel na spoustu věcí dbát, protože by mě tam asi nenechali bydlet, tak ta moje sounáležitost byl vždycky

---

12 Narátorka se přestěhovala do Chomutova z Chorvatska, nemohla si zvyknout na mlhy a prostředí

dominantní hlavně po té stránce odborné. Já jsem byl dostatečně hrdý na to, když jsme dělali skutečné věci, které dobře fungovaly... Takže na tomto základě jsem určitě měl dobrý pocit sounáležitosti, protože po té odborné stránce ten policejní výzkumák byl na hodně vysoké pozici. Jako sounáležitost, jako faktickou vůbec ne, protože já jsem měl opačný pohled. Já jsem se na to díval jako technik a vývojář, který to dělá normálně pod hlavičkou policejní organizace. Kdežto ostatní, ti šéfové, na to koukali jako na policajta, který občas něco dělá rukama. “ (muž, 1951, I, 38)

Vyskytly se také případy, kdy narátor nepocíťoval hrdost na to, co dělal. Nicméně své pocity a zhodnocení odůvodňuje tím, že profesi, kterou vykonával, původně vykonávat nechtěl. Ve svém vyprávění ale reflektuje, že byli lidé, kteří o sobě tvrdili, že hrdost na svou práci pocíťují, ale pravdivostí jejich proklamace si není zcela jist.

„Abych vám pravdu řekl, nějak mně to nepřišlo, že bych měl být hrdý. Ani na to své povolání. Jednak jsem ani původně nechtěl tu profesi dělat, protože mě to bavilo víc na vesnici, dodneška rád dělám na zahrádce a na poli. ... Mně nějak to řemeslo nepřirostlo k srdci... I když dneska po těch letech by si člověk těžko zvykal na něco jiného. Že bych cítil nějakou hrdost, že jsem prvobrňák, to ne. Dneska už to nikdo ani tak necítí, protože lidi hodně střídají zaměstnání, člověk dělá chvíli tam, chvíli tam. Ale byli lidi, kteří to o sobě tvrdili. Jestli to byla pravda, nevím.“ (muž, 1950, D, 15)

Další narátorka nepocíťuje hrdost, nevidí k ní důvod. Práce je pro ni pouze zdrojem peněz, svou práci nepovažovala za nic výjimečného a příslušností k podniku se nechlubí. Pozitivně oceňuje existenci podnikových jeslí a školky.

„Ne. Nikde se s tím moc nechlubím, nevím proč. A nikdy jsem se ani nechlubila. Nijak mi to moc nepřirostlo k srdci. Když jsem byla mladá, měli jesle, školku, dalo se tam vydělat. A pak už jsem tam byla dlouho a říkala jsem, už nic jiného neumím, kam bych šla? “ (žena, 1948, D, 25)

Zde narátor absenci hrdosti a sounáležitosti vysvětluje nespravedlivým protekčním obsazením vedoucích pozic představiteli KSČ. Práci tak bere jako povinnost, zdroj peněz. Vyzdvihuje ale vztahy s kolegy, s pracovním kolektivem.

„Tak s podnikem, s podnikem... Fandil jsem sportovcům akorát. S podnikem jsem nechtěl mít nic, protože to bylo všechno obsazené papaláši, jak se to říkalo. Přišel jsi do práce, udělal sis svoje a šel jsi domů. Zato s kolektivem jsme měli takovou svou partu, navzájem jsme se scházeli, navštěvovali.“ (muž, 1941, D, 23)

Jak u dělníků, tak u inteligence hrál velmi důležitou roli pracovní kolektiv, který výrazně ovlivňoval jejich pocit spokojenosti v práci. Narátoři nostalgicky a emocionálně vzpomínají na pracovní party a kolektiv. Nicméně otázky interpersonálních interakcí se budu detailněji věnovat v samostatné části.

Na tomto místě opět připomínám, že je nutno si uvědomit provázanost kategorií mezi sebou v rámci jedné dimenze a zároveň jejich provázanost a kontextualitu s kategoriemi v dimenzích dalších pro porozumění jejich interpretací.

„Ano, cítila, člověk si tam připadal jako doma. Vezměte si, že jste znal každou sílu z kanceláře. Každou. A ne nějak neosobně, všichni jsme si tykali. Ředitel když něco potřeboval... nebyl problém... Ne, já jsem byla spokojená.“ (žena, 1934, D, 32)

„Na kolektiv spíš, na podnik ani tak ne. To byla ta parta, co dělal v tom dole, ta skupina... Kolektivy byly super. ... A ty kolektivy byly úplně jiné jako dneska. A předák se postavil za svého chlapa. Když byl nějaký průser, přišel buď na KSČ, nebo na ROH a řekl, podívejte se, to je perspektivní kluk, robí v mojí úderce, je pracovitý, a bylo to vyřízené. Dostal nějaký mírný trest, pokutu nebo cosi, a bylo to vyřízené.“ (muž, 1948, H, 1)

6.1.2 Sociální kontakty

6.1.2.1 Interpersonální vztahy na pracovišti a navazování přátelství

V této kapitole se budu věnovat interpersonálním vztahům na pracovišti. Tedy, jak hodnotí narátoři pracovní kolektiv, zda v pracovním kolektivu navázali přátelské vazby. Je nutno podotknout, že jednotlivé výpovědi jsou kontextualizované. Výpovědi nelze uměle „rozporcovat“. Tudíž je třeba si uvědomit, že se vracejí i k tématům uvedeným výše a budou se týkat i oblastí rozebraných níže.

Převážná část narátorů vzpomínala na své interpersonální vztahy velmi pozitivně až nostalgicky. Pracovní parta představovala ne jen nucenou, neosobní skupinu lidí, ale představovala přátelství, které překračovalo nucenou konverzaci na úrovni pracovní.

„My jsme tam měli takové dobré kolektiv. Protože nás tam bylo, já už si to přesně nepamatuju, asi šest žen a asi dvacet chlapů... Měli jsme tam prostě takovou dobrou partu.“ (žena, 1952, D, 4)

Narátoři se rovněž při vzpomínkách na pracovní kolektiv neubránili srovnání s dnešní dobou. Značná část se domnívá, že lidé byli přátelštější, více vztahy navazovali a více si pomáhali a také si více vážili práce.

„No senzační, já na to nedám dopustit, opravdu. Myslím si, že dřív ti lidé víc drželi při sobě. Já jsem nikdy nebyla v žádné stranické organizaci, takže jsem neměla žádné výhody, vůbec ne. Ale myslím si, že ti lidé byli takoví kamarádštější a víc si pomáhali...“ (žena, 1949, D, 28)

„Z toho pracovního prostředí až do dneška přetrvávají vazby, protože speciálně tato doba byla tím budováním vztahů významná. A jak říkám, těch společných akcí byla celá řada a tím je dané, že se ty vazby vlastně vytvořily.“ (muž, 1950, I, 11)

Velké množství narátorů udržuje přátelské vztahy se svými kolegy i mimo práci. Rádi se dodnes střetávají, schází a vzpomínají.

„Na práci vzpomínám opravdu ráda, hrozně ráda. Dodneška se se svými kolegy scházím, udržujeme styky. Moc ráda vzpomínám na práci. Odchodem do důchodu je mi smutno po kolektivu, po lidech.“ (žena, 1949, D, 28)

„Udržujeme, každý měsíc se nás z konce, kde jsme dělaly, pět schází. Vždycky se u jedné z nás sejdem a pořád to točíme. A dvakrát do roka se takhle schází celá dílna a to míváme v hotelu. My jsme byly vyhlášené taky jako nejlepší dílna, a to nejenom po stránce pracovní, ale i co do povahy kolektivu. Nejlepší dílna ze závodu...“ (žena, 1934, D, 32)

„Všichni jsme drželi spolu partu, do které patří ještě jeden kamarád. Celé rodiny se dodneška scházíme. .... Dělali jsme takzvaný pečáky, sešli jsme se třeba v sobotu a šli jsme někam pálit oheň, pekli jsme burty, taky se pochopitelně něco popilo a byla sranda. Pořádali jsme taky sportovní akce. ... Pracovní kolektiv byl perfektní. ... Byla tam opravdu zábava. My jsme si v tom oddělení vždycky říkali, když si málo vyděláme, tak se aspoň hodně nasmějeme. To bylo takové naše heslo. Bavilo nás to, bylo to perfektní...“ (muž, 1943, I, 9)

„Tam, kde jsem dělala, jsem se nikdy s nikým nehádala, neměli jsme rozepře. Vždy jsme měli přátelský kolektiv.“ (žena, 1945, D, 29)

„...To byli ti kolegové, kteří byli na stejné úrovni. Ten kolektiv byl cekem dobrý, tam nebyl špatný kolektiv. No je fakt, že jsme se z těch provozních hledisek často dostávali do hádky, ale to byly takové provozní hádky, které neměly na soukromé vztahy vliv. Doteďka se scházíme, ti technici, kteří tam na tom závodě působili, vždycky jednou za rok, i když to někdy nevyjde, a s takovou nostalgií vzpomínáme na to, že už tam skončila těžba.“ (muž, 1940, I, 30)

Avšak ne úplně všichni z narátorů na pracovišti navázali přátelské vztahy. Někteří práci pojímali čistě instrumentálně, co se také interpersonálních vztahů týče. A přátele si hledali mimo pracovní kolektiv.

„Měl jsem přátele hlavně za svobodna u nás v Šitbořicích, tam jsme byli čtyři nerozluční kamarádi, dodneška se s nimi přátelím. V práci bych spíš řekl pracovně. Že bych se s někým navštěvoval, to ne.“ (muž, 1950, D, 15)

Vzhledem k tomu, že narátor působil jako nadřízený, nechtěl, aby mu jeho autorita klesla. Vycházel s lidmi na přátelské úrovni, avšak zhodnotil, že lepší strategií je navazovat přátelské vztahy mimo pracovní sféru.

„... Jestliže působíte v hospodářské funkci, tak by člověk neměl dělat to, aby si u podřízených moc hrál na přátele. Já jsem s nimi vycházel v dobrém a dá se říci přátelsky, pokud si plnili svoje úkoly. Ale že bych si z nich dělal přátele, to ne. To je totiž dost nebezpečné v tom, že si toho začnou všimnout ostatní a začnou říkat, no jo, ten mu nadržuje, protože je s ním kamarád, a tak dále. Spíš jsem se snažil hledat si kamarády a přátele mimo podnik...“ (muž, 1939, I, 13)

Narátorka pracovala jako dermatoložka. Ve svých vzpomínkách rozvádí hierarchizaci interpersonálních vztahů na pracovišti. Navazování přátelství probíhalo s kolegy na stejné profesní úrovni.

„Byla tam dobrá parta. Se zdravotním personálem i s lékařským personálem dodnes utužujeme vztahy, navštěvujeme se. Se středním zdravotním personálem jsem si nikdy netykala. V nemocnici to nebylo zvykem. A primáři nikdo netykal, ani sekundáři, ani lékaři. A já si myslím, že to tak má být. Titulovali jsme se „pane primáři“ nebo „pane kolego“. (žena, 1943, I, 33)

Narátoři, kteří byli na vedoucích pozicích, sice se svými podřízenými udržovali vztahy na dobré úrovni, aby nevznikala „dusná“ pracovní atmosféra, nicméně přátelství navazovali buď se stejně postavenými kolegy, nebo přátelství navázali až po ukončení funkce na vedoucí pozici.

Dalším zajímavým faktem je, že při hodnocení kolektivu ve většině případů nehrálo závažnou roli ani to, zda byli někteří z party členy komunistické strany.

Nicméně ve vzpomínkách se objevily i případy, kdy ona příslušnost ke KSČ a z toho patrná protekce byla vnímána velmi negativně. Ačkoliv nebyl dostatečně kompetentní z hlediska pracovní kvalifikace, klientelismus ve formě členství

ve straně mu přinášel značné výhody. Narátor také vzpomíná fakt, že nestraníci, kteří drželi pohromadě, si dávali pozor na straníky, protože ti, pokud něco zaslechli, donášeli. Byla patrná atmosféra strachu, neboť si nikdo nemohl být zcela jist, kdo donáší.

„No víte, s tou partou, byli tam i vychcánkové. Jeden tam byl nic moc, ale zase ostatní všichni, to jsme tam drželi pohromadě, že jeden druhému vždycky jako pomohl, a nepřipustili jsme, aby se to pokazilo. Museli jsme držet všichni pohromadě.“ (muž, 1937, D, 8)

„My jsme byli dobrý kolektiv. Vycházeli jsme moc dobře, ale byl tam jeden kluk nevyučení, to byl straník, ten neměl zkoušky, tak on vždycky chodil pomáhat, měnil žárovky a s tím jsem měl výstupy. To byl bolševik a ten žaloval. Byl ve stranickém výboru, tak pořád samá schůze a školení v pracovní době, rozumíš. To byl systém komunistů. Straníci neměli takové znalosti nebo praxi, ale byli ve straně, tak měli vždycky přednost před námi. ... Ale fakt, my elektrikáři jsme byli tak dobrý kolektiv, že vůbec nikdo s těmi bolševiky moc nepracoval. Byli tam ale ti mladí, straníci, mladí kluci, seděli s tebou u svačiny a my jsme se bavili, my jsme nadávali a oni odposlouchávali, co který mluví, a hned to nahlásili. Hned šli na stranický výbor; ten řek to, ten řek to, tak jsem tam byl několikrát volán, ale nic jsem z toho neměl, já jsem vždycky řek to, co jsem řek. ... Ti straníci měli ještě větší výhody, než měli před tím, v tom šedesátém osmém. Byli tam tři kluci, kteří nevěděli nic o straně, byli úplně zblblí, tak tam vstoupili. A strana je propagovala a oni na tom byli finančně lépe než my. A hlídali nás, a to dost. My jsme si potom, když vyhodili toho kolegu, toho Vaška, dávali pozor. Každý si říkal, kruci, hoši, máme děcka. Tak jsme byli opatrní, protože jsi nikdy nevěděl, kdo tě poslouchal.¹³ Kdo nic neuměl v práci, ale uměl mluvit na schůzích, ten byl nahoře. ...“ (muž, 1941, D, 23)

Avšak v jiných případech při hodnocení kolektivu nehrálo žádnou roli, zda byl někdo z party komunistů, či naopak antikomunistů. Na jejich přátelství to nemělo vliv a dodnes udržují přátelské vztahy.

---

¹³ Narátor vyprávěl příběh o kolegovi, který pronesl, že by „komunisty věšel“. Díky donašečům dostal v zaměstnání hodinovou výpověď.

„... Tam jsem se zase dostal do party, kde byli, musím říct, výborný kluci. A dva byli členové komunistické strany. Nijak se to ale neprojevovalo, taky vstoupili do strany jenom proto, aby dostali pořadníky na byt. ...“ (muž, 1950, D, 2)

„My jsme tam měli strašně dobrou partu, hrozně dobrou partu. Šéf byl antikomunista, jeden mistr byl komunista, druhý taky a ty tři, to byl vždycky boj teda, jo? Vždycky byly dohady, byli i proti sobě, to bylo někdy hrozný, ale nakonec jsme se shodli... Jako brali to všechno rozumně a každý koukal, aby se nějak uživil, že jo. Takže byla schůze, ty dva komunisti šli, potom přišli a šéf říkal, tak co jste se dozvěděli nového proti nám? Bylo to hezký, já jsem měla strašně prima šéfa.“ (žena, 1936, D, 31)

Pokud se podíváme, jaký je rozdíl mezi těmi, kterým nevadili komunisté v pracovním kolektivu, a těmi, kterým v kolektivu vadili, lze, dle mého soudu, spatřit tři zásadní determinanty.

Pokud členové komunistické strany „nedonášeli“ na své spolupracovníky, nevyskytovaly se konflikty.

Druhou příčinou sváru byla jejich nekvalifikovanost. Ačkoliv nebyli dostatečně kompetentní na danou pozici, díky jejich členství ve straně byli na tato místa dosazeni, což způsobovalo nevraživost ze strany pracovníků, kteří požadovanou kvalifikaci na danou pozici měli a na těchto místech pracovali kvůli jejich skutečným schopnostem.

Za třetí determinantu interpersonálních vztahů považuji platové ohodnocení, což souvisí s kvalifikovaností. Značnou nelibost způsobovalo, pokud díky protekcionismu určitá osoba získala vyšší plat a další výhody.

Tam, kde členství ve straně nebylo pro vztahy v kolektivu podstatné, výše uvedené ve vzpomínkách narátorů nenajdeme.

6.1.2.2 Vztahy s nadřízenými a podřízenými

Vztahy s nadřízenými majoritní část narátorů, ať již dělníků či inteligence, označovala jako dobré. Obvykle uvádí, že nejsou konfliktními typy. Že pokud

odvedli svou práci, nebyl důvod k problematickému vztahu mezi nadřízenými a podřízenými.

„Dobře. Já si myslím, že co jsem měla, jsem si odvedla, takže jsem s nima vycházela dobře.“ (žena, 1952, D, 4)

„Ale jo, slušně. Víte, já nevím, jestli je to dobrý nebo ne, ale neuměla jsem nikdy nikomu nějak dělat potíže.“ (žena, 1936, D, 31)

„Já jsem neměl s mistrem problémy nikdy. I když někteří třeba říkali, on je blbě. On nakonec sám musel poslouchat své nadřízené. S mistrem jsem konflikt neměl nikdy.“ (muž, 1950, D, 15)

„Já jsem vycházel s každým. Prostě já jsem celkem klidný člověk, přístupný prakticky na všechno, co se po mě chce, takže já jsem neměl nějaké rozpory s mými nadřízenými nebo s parťákem.“ (muž, 1952, D, 19)

„Vždycky dobré, nikdy jsem se nesečkala s něčím negativním. S nadřízenými jsem měla spíš rodinné vztahy, řekla bych. Většinou byli nadřízení chlapi, nikdy jsem se nesečkala s něčím špatným. Myslím si, že i mezi lidmi byly vztahy daleko lepší, než jsou teď. Teď jsou lidi cizí jeden k druhému, navzájem netolerantní.“ (žena, 1942, D, 22)

Ačkoliv také u příslušníků inteligence se v největším množství vyskytují převážně kladné vzpomínky na vztahy s nadřízenými, lze se v menším počtu setkat i se vzpomínkami negativními nebo ambivalentními.

„Myslím si, že jsem s lidmi vycházel celkem dobře, protože ještě dneska, když mě někdo potká, tak při tom vzpomínání hodnotí moji činnost celkem kladně. A nadřízeným, takovým tím šéfem tam byl vlastně ředitel závodu. To byl takový zvláštní člověk, ale nemůžu si na něho taky stěžovat, že by byl nějak nespravedlivý, protože mi pomáhal i z té pracovní stránky. Potom, když jsme stavěli ten dům, tak taky materiálně, tak si nemůžu nějak stěžovat.“ (muž, 1940, I, 30)

„Já bych je hodnotila jako vcelku lidské a kolegiální, do určité míry loajální a nadřízení pracovníci si loajality považovali, protože dobře věděli, že být vedoucím je velmi pěkné, ale vedoucí bez zaměstnanců mnoho nedokáže. Vztahy byly velmi slušné.“ (žena, 1948, I, 39)

S nadřízenými pracovníky vycházeli dobře, neboť vedoucí, kteří nebyli k dané práci profesně kompetentní, byli spokojeni, pokud byl splněn požadovaný termín.

„I s těmi nadřízenými jsme vycházeli dobře, protože oni do nás moc nešťourali. Ti nadřízení, kteří do té práce viděli, tak od těch jsme si nechali poradit, protože to byli dobří nebo zkušení pracovníci. A ti, kteří tomu moc nerozuměli, co tam byli dosazeni později v době normalizace, tak ti už do toho ani moc nemluvili. Byli spokojení, když jsme splnili termín. Když viděli, že člověk dělá, nedělali problémy.“ (muž, 1943, I, 9)

U negativních vzpomínek narátoři uvádějí konflikt na poli „politickém“, kdy při nedodržení směrnic KSČ docházelo ke svárům, které vyústily až v spory mnohem závažnějšího charakteru.

„No, všelijak. Několikrát jsem narazil. Když jsem, jak jsem říkal, přišel v roce 1988 na to stavební učiliště, tak tam byl ředitelem vysloužilý soudruh důstojník. A my jsme se několikrát dost ostře utkali. Já jsem mu tenkrát řekl, že se na konci školního roku my dva prostě rozejdeme, protože já s hajzlama nehraju. Já hraju s lidma, ale s hajzlama ne. To jsem si dovilil moc, a od té chvíle si na mě kvůli každé blbosti a maličkosti, když jsem něco neudělal podle jeho představ, buď pozval inspektora, anebo mě nechal pozvat na OV KSČ, mě, nestranika. ...“ (muž, 1944, I, 37)

Zatímco na odborné úrovni nechalo stranické vedení vědcům bádání relativně autonomní, na půdě politické pociťují dozor.

„Bylo to docela otrěsné. Ve věcech odborných nás nechal být. Naši práci neznal ani kvalitativně, ale z laického pohledu viděl, že by nebylo dobré nás nepodporovat, a využíval nás, když bylo potřeba. Byli jsme známi v zahraničí a to se mu hodilo.

Naše vědecká práce, ale především organizátorská role v celostátním základním výzkumu nás ovšem činily do jisté míry autonomními. Novák nás jenom hlídal na stranické půdě, aby nám někde nevyrostly moc velké růžky. My jsme mohli jezdit do zahraničí a v zahraničí nám rádi zaplatili naše pobyty. ... Jezdili jsme do zahraničí na konference a dostali jsme se na takovou mezinárodní úroveň, že ze zahraničí jezdili k nám. Čili – naše zahraniční spolupráce byla velmi významná záležitost, která se administrativně všelijak přibrzd'ovala, ale nedala se zastavit.“
(muž, 1936, I, 26)

6.1.3 Platové ohodnocení

V otázce platového ohodnocení nebyly díky výrazné nivelizaci tyto rozdílnosti natolik propastné.

U otázky platového ohodnocení je již patrný rozdíl ve vnímání mezi příslušníky inteligence a dělníky. Zatímco dělníci byli se mzdou spokojenější, příslušníci inteligence to pocí'tovali jako tristní a vysoce nespravedlivé vůči vynaloženému úsilí.

V souvislosti s ohodnocením je třeba také vzpomenout výhody od podniku, kdy zaměstnanci velmi často pozitivně hodnotili existenci ROH a jejich možností rekreace. Specifickou skupinu tvořili horníci. Vzhledem k jejich rizikovému povolání byla za minulého režimu jejich práce nadstandardně ohodnocena. V rozhovorech bylo často vzpomenuto ono proklamované heslo „*Já jsem horník a kdo je víc?*“ právě ve vztahu k finanční stránce.

„Jo to bylo slušně zaplacený, jak v rubání tak u té záchranné. Já jsem tenkrát měl průměr sedm set osmdesát korun za osm hodin. To tak odpovídalo. Určitě by si ti kluci zasloužili víc peněz, ale na tu dobu, podle toho, jak vydělávali druzí, tak to bylo ohodnocené dobře. Na dřevišti na povrchu tenkrát zarobili, já nevím, dvanáct stovek nebo kolik. A ty jsi zarobil tři tisíce. Tak to byl rozdíl, že? “ (muž, 1948, H, 1)

„Byl, protože proti ostatním profesím ta tiskařina byla na nejvyšším stupni. Byly kategorie: pátá, šestá, sedmá, osmá, devátá třída. A ta devátá třída, to byly

ty rotačky, to už byla ta nejvyšší. Třebas automechanici měli nejvyšší třídu jenom sedmičku. V ostatních profesích se to pohybovalo na šestce.“ (muž, 1937, D, 3)

„Jaký jsi měl na fakultě plat, třeba v polovině osmdesátých let?“

„No, to teda opravdu už nevím. Ale nebyla to žádná sláva. Na moje první auto, trabanta kombi, mi přispěli rodiče z náhrady za jejich zdemolovanou rodinnou usedlost, svoje druhé auto, wartburga kombíka, jsem koupil za peníze, které jsem vydělal v Polsku, a to vedle svojí činnosti univerzitní, i když mu profesor Magnuszewski poskytl maximální plat.“ (muž, 1944, I, 5)

Narátor své ohodnocení vnímal jako velmi nespravedlivé. Zejména poukazuje na problematiku nivelizace, a tudíž nespravedlivé ohodnocení řídicích pracovníků.

„To jsem v té době vnímal jako vysoce nespravedlivé. Řeknu vám to úplně konkrétně. Jako podnikový ředitel Tesly Hradec Králové jsem měl sedm tisíc dvě stě korun hrubého a k tomu jsem měl roční odměny. Ty roční odměny jeden rok obnášely například čtrnáct tisíc a druhý rok dvaadvacet tisíc. Když to srovnám s platem podřízených pracovníků... ta nivelizace byla za minulého režimu velice špatný jev. Minulá doba prostě nedovedla adekvátně ohodnotit práci vedoucího řídicího pracovníka, jeho velikou zodpovědnost oproti jeho podřízeným pracovníkům, a platová odlišnost tam prostě nebyla tak výrazná.“ (muž, 1939, I, 13)

Narátorka vystoupila z KSC, což se ve značné míře promítlo v její práci. Nejen, že nemohla tlumočit zahraniční návštěvy, jakožto „politicky nespolehlivá“ osoba, byly jí také sebrány prémie. Právě snížení platu bylo využíváno jako trest a zároveň nápravný prostředek. Pokud daný jedinec nevybočoval, byly mu výhody navraceny.

„To bylo hodně špatné. Po osmašedesátém se na mně pěkně vymstili. Já jsem neměla vůbec nárok na žádné prémie asi deset let. Určitě jo. A potom přišel jiný ekonomický náměstek, zavolal si mě a říkal mně, vždyť vy nedostáváte žádné prémie. Já jsem říkala, no já to беру jako stranický trest. On říkal, to neexistuje. A chtěl je vyplatit se zpětnou platností, ale to se mu nepodařilo. Tak pak jsem na tom byla už lépe, tak zhruba po těch deseti letech.“ (žena, 1931, I, 35)

Narátor rovněž poukazuje na nivelizaci. Nicméně dodává, že člověk není plně spokojen nikdy. Právě ona možná nivelizace mohla být příčinou, proč velmi dobře vycházeli nadřízení a podřízení, neboť mezi nimi neexistoval tak propastný rozdíl ve mzdě. Stejně tak spolupracovníci si neměli příliš co závidět.

„Když to tak člověk vezme, vždycky se mu zdá, že práce není oceněná. Dneska taky nevydělávám nic moc, stačí to na normální život, ale člověk si nemůže moc vyskakovat. Je fakt, že bych řekl, že takové rozdíly jako teď nebyly. Že všichni měli stejně, nikdo neměl o moc víc než druhý, ale oceňovaná ta práce moc nebyla. Není ani dneska. Jsou profese, kde se dají opravdu vydělat peníze, ale taková normální práce, třeba jako moje zámečnická, je pořád placená špatně. Ale nemám ani představu, kolik brali inženýři nebo inteligence. Určitě měli o nějakou korunu víc, ale velké rozdíly v tom asi nebyly, protože třeba ani doktoři neměli lepší auta...“
(muž, 1950, D, 15)

Narátorka byla spokojená. Platové ohodnocení za minulého režimu vnímá jako spravedlivější, než je tomu dnes. Rovněž za klad minulého režimu považuje transparentnost mezd.

„Já jsem celý život dělala na bruskách. Mně se ta práce opravdu líbila a myslím si, že to finanční ohodnocení bylo za totality spravedlivější, než je dneska. To mně jediný po revoluci vadilo, když dělají ženská a chlap stejnou práci, jak můžou bejt jejich vejplaty rozdílný? To bylo třeba tři čtyři tisíce. A to už je moc myslím. A to dřív prostě nebylo, takové rozdíly. Byly dané peníze na odměny a na přesčasové hodiny, bylo to vyvěšené na nástěnce. Nikdo nemohl nikomu nadržovat a nemohly být v tomhle nějaké nespravedlnosti. Na nástěnce nebyl vyvěšenej plat, byly tam přesčasy, prémie, hodiny. Záleželo na kvalitě odvedené práce.“ (žena, 1949, D, 28)

„Všude vás honí, tlačí nebo vás popohání koruny. To, že jsem hodně a dobře dělala, jsem měla zaplacený. Já jsem zrovna z těch, že mám ráda peníze, ale ne že utrácím za každou blbost, co vidím, na tohle nejsem, a ani jsme na to neměli. Co jsem kdy dělala, dělala jsem ráda, a kdybych se narodila ještě jednou, asi bych to dělala znovu.“ (žena, 1934, D, 32)

6.1.4 Schůze

K práci v komunistickém Československu se neodmyslitelně pojí vzpomínky na schůze, které pro naprostou většinu představovaly ztrátu času. Velmi často tyto schůze představovaly zdroj nespokojenosti v zaměstnání, neboť zabíraly podstatnou část času. (Jedinou výjimku tvořily schůze odborné, jež narátoři považovali za přínosné. Toto pojetí nalezneme spíše u příslušníků inteligence.)

Cílem této podkapitoly je popsat, do jaké míry byla poznamenána každodennost „obyčejného člověka“ povinnou angažovaností na těchto povinných schůzích a politických školeních. Jak na tuto oblast narátoři vzpomínají a jak ji interpretují. I tato oblast může poskytnout řadu informací o socialistickém způsobu života.

„Takhle, kdo byl v kanceláři, tak to měl v pracovní době. Protože třeba se to začalo slavit ve tři hodiny. A já jsem tam mohl jít, jedině když jsem měl ranní, to je do dvou hodin, nebo si přehodit směnu s někým, kdybych měl odpolední a chtěl bych tam jít. Ale kancelářský se sebrali a šli. Na to jsme taky poukazovali, že to není v pořádku.“ (muž, 1937, D, 3)

„Tak schůze byly prakticky pracovní, to jsme vždycky přišli, oni nám dali občerstvení, pokecali jsme o práci, co by se mělo dělat, co by se nemělo dělat, a to bylo všechno. ...to se nedělalo v pracovní době, to se dělo mimo, buď po směně, nebo před směnou, nebo ve volném dnu. Když byla ta směna, chodilo se spíše dříve, a tak jsme to vždycky probrali.“ (muž, 1952, D, 19)

„Normálně jsme na schůze museli jít, to muselo být... Anebo byla taková schůze a pak následovala oslava. Napřed ses musel zúčastnit schůze, takové té výroční, na to byl objednaný sál a tam by si asi nikdo nedovolil nejít... To bylo o ničem. Myslím si, že kdyby to zrušili, tak by bylo víc času na práci. Pořád se řešily nějaké závady a nejrůznější požadavky, soutěže. Vždycky to dali na papír a tím to skončilo. Mladí to brali tak, že si tam odbudou tu hodinu a půjdou.“ (žena, 1949, D, 28)

„Myslím, že jednou za půl roku. Já jsem se tam vždycky vyspala. Pro nás to bylo nutné zlo. Dodnes na to vzpomínáme a řehtáme se tomu.“ (žena, 1942, D, 22)

Zde se narátorce, jakožto nečlenice strany, podařilo schůzím vyhýbat. Jak uvádí, na tyto povinné akce prostě nechodila.

„Já jsem na schůze nechodila, nebyla jsem ve straně. Komunisti měli schůze. Já jsem nebyla ani v SSM. Mě tam totiž nechtěli. Byla jsem neposlušná. Já jsem se nikdy moc nehlásila, povinné akce mě moc nelákaly. Chodila jsem na prvomájové průvody, a to hlavně kvůli děčkám. Ale že bych tam šla sama... Když děcka začal lítat samy, tak jsem seděla doma u televize. Takže žádné schůze...“ (žena, 1948, D, 25)

Také příslušníci inteligence se vyjadřují o schůzích jako o ztraceném času, někteří se explicitně vyjadřují, že jim to doslova vadilo. Vypráví humorné příběhy, které nabývají až tragikomických rozměrů.

„Všichni jsme pokládali věčné vysedávání na schůzích za ztracený čas. Jak se tehdy říkalo: Na čem spí Američani? Na penězích, mají jich hodně. Na čem spí Rusové? Na zemi, mají ji hodně. Na čem spí Češi? Na schůzích, a to ze stejného důvodu. Musely se psát různé zápisy z jednání, honila se samozřejmě prezence – nedostavit se bez závažného důvodu na stranickou schůzi, za to byly velmi tvrdé postihy.“ (muž, 1944, I, 5)

„Vadilo mně to proto, že možná ne všichni, kdo v těch funkcích dělali, ale já jsem si to musel víceméně napracovat. Mně ty schůze vadily, protože já jsem tam po těch schůzích zůstal o to déle, abych dohnal to, co jsem ztratil. No a vadila mně i ta školení... teď už by člověk řekl, že dělám machra poté, co je jiná doba... ale když jsme byli třeba soboty neděle na odborářských školeních, tak jsem si v duchu kolikrát říkal... tehdy by se řeklo, že jsem nebyl příliš uvědomělý... ale že je to mlácení prázdné slámy... a nejenom že jsem nebyl v podniku... když to bylo v sobotu neděli, tak to jsem svou práci v podniku nešidil, ale zato jsem šidil rodinu. Takže vadilo mně to... ty různé schůze, oslavy různých výročí...“ (muž, 1939, I, 13)

„Scházeli jsme se odborně, konaly se pravidelně semináře a jednou za rok byl celostátní neurologický sjezd. ... A pak byly politické schůze – k Prvnímu máji, k Říjnové revoluci se chodilo na lampionové průvody. Chodily děti ze školy a my s nimi, aby jim někdo nezapálil hlavu. K těm schůzím jeden prima příběh. Jeden

kolega, straník, ale takový nevýrazný, který se příliš necpal dopředu, měl řeč na VŘSR. A příští rok zase. A další rok zase. Já jsem říkala: „Človče, ty si to dobrovolně bereš, nebo co? Že se ti chce!“ On říkal: „Já čtu pořád stejný referát, akorát první větu změním a pak už stejně nikdo neposlouchá.“ To byla ta slavná výročí. A pak byla školení, například školení civilní obrany. To nás školil chlapík, nelékař, ten to měl pod palcem ve špitále. Politicky že by nás školil, to snad ani ne.“ (žena, 1932, I, 24)

„... pokud byla schůze, tak byla asi v pracovní době, protože si neuvědomuju, že bych kvůli tomu jezdila později domů...“ (žena, 1943, I, 33)

„... Musel jsem se zúčastňovat takzvaného školení civilní obrany, což v podstatě nebylo žádné školení civilní obrany. To nám pustili vždycky nějaký film a bylo to povinné. Tam musel každý, na to jsme měli takové píchačky.“ (muž, 1950, D, 36)

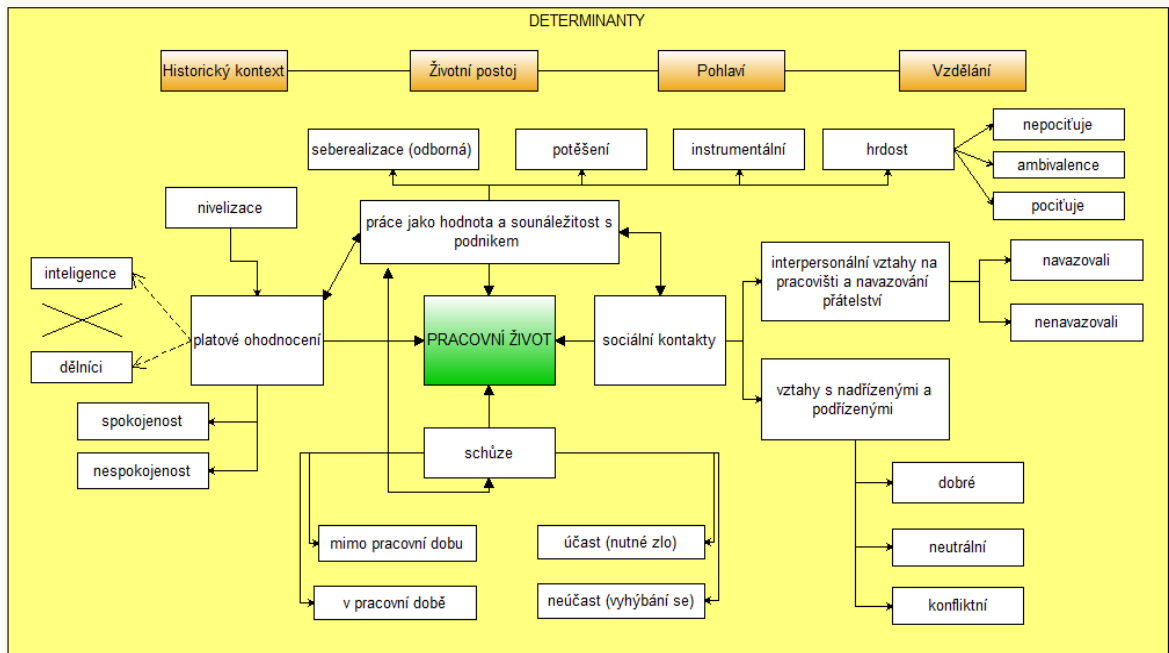
„No, vždycky to bylo v pracovní době. Zabíralo to dost času, to byla hrůza, protože se probíraly věci, kterým jsem absolutně nerozuměla, padesát procent lidí, i víc ještě, nerozumělo, o co se vlastně jedná, pokud se nejednalo o něco konkrétního. Já nevím, někdo něco provedl, tak se to projednávalo. Schůze mi vadily, ale zase to byla otázka vedení.“ (žena, 1931, I, 35)

Soudím, že dle vyprávění narátoři (jak z řad dělníků tak inteligence) interpretují účast na schůzích jako něco, co bylo povinné, co se muselo, co musel každý absolvovat. Nicméně se s touto skutečností smířili a školení či schůze prostě „odseděli“. Zvolili tak strategii pasivní účasti, neboť si velmi dobře uvědomovali možné negativní důsledky plynoucí z absence na těchto povinných akcích.

Zároveň však toto schůzování představovalo zdroj nelibosti, neboť představovalo ztrátu času jak pracovního, pokud se odehrávalo při výkonu práce, tak zasahovalo i do času rodinného. Ve vyprávěních lze nalézt groteskní, až absurdní příběhy vztahující se k této tematice.

6.1.5 Shrnující schéma dimenze pracovní život

Na závěr kapitoly o pracovním životě přikládám shrnující schéma, které popisuje objevené vztahy. V podstatě se jedná o grafické znázornění výše popsané dimenze životního způsobu a obsahu jejích kategorií.

Dimenzi pracovního života utváří kategorie *schůze*, navázané *sociální kontakty*, *platové ohodnocení* a vnímání *práce jako hodnoty a sounáležitost s podnikem*, kdy tyto kategorie nejsou izolovány, nýbrž jsou na sobě závislé, vzájemně se podmiňují, nelze je uměle separovat. Zároveň na dimenzi a její jednotlivé kategorie neustále působí determinanty životního způsobu, které jsou samy ve vzájemné interakci. Tedy *historický kontext*, *pohlaví*, *vzdělání* a zastávaný *životní postoj*, který je promítnut do každé narace. Schéma se snaží znázornit také nejčastější užití životní strategie narátorů.

Kategorie práce jako hodnota a sounáležitost s podnikem byla ovlivněna a sama ovlivňovala kategorii sociální kontakty, neboť ty mnohdy dávaly narátorům potěšení z práce a právě pocit sounáležitosti. Zároveň je zde jasná interakce s kategorií schůze, jelikož ty byly velmi často zdrojem nespokojenosti a hodnotu práce degradovali. A samozřejmě platové ohodnocení, které může být motivační, nebo demotivační. Tato kategorie obsahuje rozmanitou škálu názorů a hodnocení. Nejčastěji se setkáme s názorem, že hrdost na podnik pocítovali stejně jako sounáležitost. Zejména z důvodu výborného pracovního kolektivu nebo hrdosti

na výsledek jejich práce. Někteří měli k práci ambivalentní vztah. U příslušníků inteligence byla práce především prostředkem seberealizace. U dělníků se občas setkáme s pojmáním čistě instrumentálním.

Kategorie sociálních kontaktů je dále rozdělena na vztahy nadřízenosti a na interpersonální vztahy spojené s navazováním přátelství. Většina narátorů vzpomíná na své nadřízené v dobrém či neutrálním ohledu. Nicméně najdou se i tací, kteří s nimi měli problém a to zejména z politických důvodů (především se jednalo o příslušníky inteligence). Interpersonální vztahy na pracovištích jsou rovněž hodnoceny jako velmi dobré, celá řada se setkávala se svými kolegy i v čase mimopracovním. Přátelství nenavazovali povětšinou ti, kteří byli ve vedoucích pozicích anebo navazovali přátelství, ale s lidmi, kteří byli na stejné pracovní úrovni – tedy nikoliv se svými podřízeným.

U kategorie platové ohodnocení je velmi patrný rozdíl mezi dělníky a inteligencí. Zatímco inteligence nebyla příliš spokojena se svým ohodnocením a nivelizaci vnímala jako nespravedlivou, řada dělníků naopak toto vyzdvihuje.

Schůze hodnotí všichni narátoři bez rozdílů negativně jako ztrátu času, která je zdržovala od práce nebo, pokud schůze probíhaly mimo pracovní dobu, od rodiny. Obvykle uvádí, že schůze přetrpěly. Jediné schůze, které byly považovány za přínosné, byly odborné, nicméně ty se týkaly příslušníků specializovaných oborů (inteligence).

6.2 Rodina

„Rodina je skupina osob spojených přímým příbuzenstvím, jejíž dospělí členové a členky na sebe berou zodpovědnost za děti. ... Příbuzenské vztahy jsou svazky mezi jedinci, jež se navazují sňatkem nebo po pokrevní linii. ... Rodinné vztahy vždy fungují v rámci širších příbuzenských skupin“ (Giddens 2013, s. 308–309). Nukleární rodina představuje dva dospělé žijící ve společné domácnosti s vlastními nebo adoptovanými dětmi, nicméně je součástí větší příbuzenské sítě. Pokud žijí ve společné domácnosti další blízcí příbuzní, nebo udržují časté a blízké vztahy, hovoříme o širší nebo rozšířené rodině. Ta může obsahovat prarodiče, bratry a jejich manželky, sestry a jejich manžele, tety, strýce synovce a neteře (Giddens 2013, s. 309). Cílem je pohled na rodinný život, jak na něj vzpomínají sami narátoři a jak jej interpretují, nikoliv jak rodinu popisují teorie¹⁴.

Rodina, rodinný život a s ním spojené činnosti jsou velmi důležitými indikátory životního způsobu. *„Rodina představuje sociální zařízení, jehož primárním účelem je vytvářet soukromý prostor, stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu veřejnému. Chrání své členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani habitus a změny ve svém okolí vyrovnává. Vývoj či pokrok tím ovšem rodina nezbrzdí. ... tak, jako byla rodina kotvou jistoty pro obyčejného člověka, byla i pro badatele při reflexi společenského vývoje stálým prvkem analytického systému“* (Možný 2002, s. 13).

Naprostá většina narátorů započala své vyprávění životního příběhu chronologicky vzpomínkou na své dětství a příbuzné. Všichni nostalgicky vzpomínali na svá dětská léta a rodinu považují za nejdůležitější hodnotu ve svém životě¹⁵. Téměř žádnou roli nehrály sociální poměry, ve kterých vyrůstali. Avšak je nutno zohlednit fakt, že retrospektivně lidé tendují k vytěsnění negativních vzpomínek a aspektů a do popředí se dostávají vzpomínky pozitivní. Ačkoliv

---

14 Podrobně k sociologii rodiny viz MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002., MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006., MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. V publikacích lze nalézt přiblížení kulturní historie rodiny, vývoj, politický kontext, vztahy a procesy v rodině, kapitoly o české rodině, které teoreticky osvětlují rodinu v sociologii.

15 Ve smyslu rodiny primární, tedy té, ve které vyrůstali, ale také ve smyslu rodiny, kterou založili. Rodina představuje nejdůležitější hodnotu.

popisují někdy až drsné poměry, celkově převažuje pozitivní náhled na šťastně prožité dětství a mládí.

Je zde jasná genderová diferenciacce mezi percepcí a prožíváním rodinného života v perspektivě mužů a žen¹⁶. Zatímco muži vzpomínají na snahu rodinu zabezpečit především materiálně, z čehož pramení také jejich velmi často vzpomínaná absence času stráveného s rodinou, ženy ve svém vyprávění akcentují starost o domácnost a děti. Avšak nelze říci, že všichni muži se podíleli pouze na ekonomickém zajištění rodiny. Někteří se podíleli i na dalším chodu domácnosti, jako obstarávání nákupu či psaní úkolů s dětmi a především obstarávání kutilských prací kolem domu. Z rozhovorů dále vyplývá, že narátoři se snažili dát dětem to nejlepší. Mnoho z nich si také posteskl, že netrávili kvůli práci s rodinou tolik času, kolik by si přáli.

I v této oblasti hraje důležitou roli historický kontext, tedy doba, ve které rodina vychovávala děti. Stát začal od 50. let podporovat rodiny s dětmi. V oblasti sociální politiky byly nabízeny zejména rodinám určité výhody, jako např. všem dostupné jesle a školky, pro ženy s tím související osvobození od domácích prací a ekonomickou nezávislost, systém služeb, příslib bytu, pro absolventy škol umístěnky do prvního zaměstnání a další. Pravdou ovšem je, že mnohé sliby nebyly splněny.

První reforma sociálního zabezpečení proběhla v roce 1956. Její součástí byl Zákon o nemocenském pojištění zaměstnanců – kromě peněžité pomoci v mateřství také stanovil jednorázovou podporu při narození dítěte. Druhá reforma sociálního zabezpečení následovala pak v roce 1964. Zákon o zvýšení péče o těhotné ženy a matky uváděl délku mateřské dovolené na 22 týdnů. Od roku 1968 došlo k prodloužení délky mateřské dovolené na 26 týdnů a v roce 1987 pak na 28 týdnů. Rovněž byl v roce 1969 zaveden rodičovský příspěvek, který byl poskytován pracujícím ženám pečujícím o dítě do 1 roku a zároveň o další dítě do skončení povinné školní docházky. V roce 1971 došlo k prodloužení nároku ženy na mateřský příspěvek do věku 2 let dítěte a v roce 1987 se tato doba prodloužila na 3 roky věku dítěte.

---

16 Podrobně k vnímání sociálních rolí žen za socialismu viz FRÝDLOVÁ, P. *Všechny naše včerejšky*. Praha: Nadace Gender Studies, 1998. A viz FRÝDLOVÁ, P. *Všechny naše včerejšky II*. Praha: Nadace Gender Studies, 1998.

Velmi důležitou roli hrála také instituce prarodičů, která s výchovou dětí a péčí o ně výrazným způsobem pomáhala.

Co se týče vztahu k rodině, lze mezi dělníky a příslušníky inteligence pozorovat názorovou harmonii. Jediným patrným rozdílem v této oblasti byly takzvané „melouchy“. Tyto aktivity ubíraly příslušníkům dělnických profesí značnou část jejich času, který by mohli strávit se svou rodinou. Někteří dokonce uváděli, že na melouchy ani chodit nechtěli, ale buď je k tomu nutila absence dostatečného množství peněz, nebo byli pod tlakem reciprocit vůči svým známým.

Rodinný život je ovlivněn životem pracovním, neboť práce ovlivňuje rozvržení času, který je následně možno věnovat rodině.

Velmi dobře situaci rodin popisuje Možný ve své publikaci *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*, proto jsem zařadila jeho teze hned na začátek kapitoly Rodina. Tato vsuvka Možného interpretace rodinné situace je nápomocná pro bližší pochopení kapitol *Rodina jako hodnota*, *Kdo nekrade, okrádá rodinu* a pro kapitolu *Nedostatkové zboží a klientelismus*. Pomůže nám porozumět mechanismům dané doby a blíže pochopit vzpomínky narátorů.

Možný soudí, že rodiny si nakonec na dané poměry ani příliš nestěžovaly, mimo jiné ani neměli kde. A jak tomu bylo od nepaměti, vzali své zájmy do vlastních rukou. Po krátkém počátečním tápání a zmatku se změnou režimu se tradiční široké rodinné sítě revitalizovaly. Začala rychle růst bezpečnější výměna služeb a zboží. Samozásobitelství a soběstačnost ve službách dosáhla nebývalé výše. Zdroje z druhé ekonomiky začaly určovat status a možnosti rodiny (Možný 2009, s. 43).

Základní problém, který rodiny musely vyřešit, byla realita podvázané ekonomické samostatnosti rodiny. Rodinný podnik byl postaven mimo zákon. Postupně se však ukázalo, že ani tento problém nepředstavoval nepřekonatelnou překážku. Možný uvádí příklad. Výhodně situovanou benzinovou pumpu si nebylo možno koupit, avšak bylo více než rozumnou investicí umístit zde jako vedoucího synovce. Stejně tomu bylo s řeznictvím či hospodou na náměstí. Tedy celá státní síť obchodů se může stát ekonomickou bází pro autonomii rodin, které v ní hospodaří. Pokud pomineme zisky a ztráty, které má z této sítě stát jakožto vlastník, jsou z této sítě odčerpávány zisky rodinné, jejichž podstatou je možnost poskytnout protislužbu, dát přednost v pořadí či obstarat nedostatkové zboží, což představuje nepeněžní zisky. Nicméně byla možnost i zisku peněžního v podobě úplatků či šizení. Takto mnoho rodin dosáhlo spokojenosti (Možný 2009, s. 44).

„Průměrná česká rodina si poměrně brzy povšimla, že ti, kdož nepřijali oficiální interpretaci rodiny a nevzdali se familiarismu jako svého světového názoru, jsou společensky daleko úspěšnější než rodiny, které upřímně vzaly za své instrumentální pochopení rodiny vzhledem k sociální realitě vyššího řádu“ (Možný 2009, s. 45). Rodina nakonec stát úspěšně kolonizovala, ovšem tento způsob kolonizace nebyl ideální. Možný k tomu dodává. „Základním problémem pro obyčejného člověka byla absence pozitivní alternativy. Chyběl mu vzorec chování, důstojnější a produktivnější než ten, který si rodiny samy vypracovaly ve vzpomenutém procesu adaptace na realitu socialismu. Kolonizace státu byla báječným úspěchem dosaženým v těžkých podmínkách, ale nakonec už všichni viděli, že to vede k bankrotu, z něhož se nakonec nikdo nezachrání. Ale žádný jiný přijatelný model se mu nenabízel“ (Možný 2009, s. 48).

Možný dále vysvětluje, co nevyhovovalo běžné české rodině, co vedlo k její vzrůstající nespokojenosti, i když i ona sama měla svůj podíl na úspěšné kolonizaci státu. Kupodivu to nebylo sociální rozdělení světa, neboť, jak dále Možný vysvětluje, je základní vlastností zdravého rozumu, že se realitám žitého světa nesnaží vzdorovat, přijímá je realisticky jako téměř přírodní danost a orientuje se spíše na adaptaci než na konfrontaci. Problémem bylo, že se makroekonomické potíže národního hospodářství socialistického státu promítly na úroveň mikroekonomickou do hospodaření obyčejné rodiny. Jinými slovy, ve finále bylo více peněz než zboží. Vytvořily se v podstatě tři úrovně distribuce. K prvnímu výběru, tedy ještě před tím, než se zboží dostalo do distribuční sítě, došlo na úrovni krajských skladů a přímých kontaktů na výrobce, rozdělovali si nejvzácnější zboží příslušníci nomenklatur a pracovníci aparátu. Tedy dostat některé zboží znamenalo znát referenta pro obchod či průmysl na velmi vysoké úrovni. Nakonec některé zboží bylo tak vzácné, že ve finále bylo jen pro ně samotné a jejich nejužší rodinu, nezbývaly již žádné přebytky, se kterými by bylo možno dále směňovat. Zbytky z tohoto prvního trhu putovaly do prodejen. Ale ani zde se ještě nedostaly na pult, neboť se ocitly na „druhotném trhu“, na tomto místě uplatňovali právo vybrat si pracovníci distribučních sítí, než se otevře prodejna pro veřejnost. Nejprve si přišli pro svou kořist velké aparáty ředitelství, skladů a meziskladů s jejich rodinami. Poté početná armáda prodavačů a jejich rodin. Samozřejmě ti, kdož se k tomuto zboží dostali, jej následně mezi sebou vyměňovali a obchodovali s ním. Nakonec to, co zbylo, šlo do regálů a na pult, aby vytvořilo třetí a jediný oficiálně existující, zvnějšku

viditelný trh na kterém peníze platily. Zásobování tohoto třetího trhu bylo žalostné (Možný 2009, s. 63–66).

Rostoucí nespokojenost v populaci tak nevyvolával fakt, že zboží není, nýbrž především skutečnost, že se stále šířil sortiment zboží skutečně žádoucího, které sice na určité úrovni trhu existovalo, ale k jehož získání nestačily peníze. Rodiny se začaly obávat o svou budoucnost, kdy i na nákup triviálního sortimentu jako brambory či chleba bude zapotřebí mít konexe a stane se tak pro normálního smrtníka zbožím nedostupným (Možný 2009, s. 66).

6.2.1 Rodina jako hodnota

Rodina představuje pro obě skupiny narátorů bez rozdílu jednu z nejdůležitějších hodnot v jejich životě. Často vzpomínají, že kvůli práci se nevěnovali rodině tak často, jak by si přáli. V každé naraci se objevily vzpomínky na rodinu. A to jak na tu, ve které vyrůstali, tak i na svoji vlastní. Právě kvůli hodnotě, kterou rodina představuje, se ji narátoři snažili zabezpečit všemi možnými prostředky, viz následující kapitoly.

„No řeknu ti, že ani nevím, jak mi děcka vyrostly. My jsme byli furt v robotě. ... A že jsi furt v robotě, to ti ani nepřišlo.“ (muž, 1948, D, 1)

„Určitě trpěla, a že jsem jí ten čas nevěnoval, to si, když se dívám zpět, skutečně vyčítám až dneska. A je fakt, že jsem jí času věnoval velice málo. ... A ještě jedna věc je důležitá pro rodinu: tím, že jsem se jí z nedostatku času tak málo věnoval, tak jsem ani neměl čas vybudovat nebo někde shánět chatu nebo chalupu, což je dneska běžné...“ (muž, 1939, I, 13)

„Měla jsem velké štěstí, že jsem měla maminku. Umřela, když byla Hanka ve třetí třídě. A Tomáš je o sedm let starší, ten už byl úplně samostatný. To člověk mamince nikdy nevrátí, akorát může dát něco zase té další generaci. ... Ale jinak v sedmdesátých, osmdesátých letech člověk spíš pěstoval rodinu. Chalupu jsme neměli, jeden čas jsme ji chtěli koupit na Vysočině, ale naštěstí se tak nestalo, protože

kdo má rodinný dům, tak má dost na starost finančně i pracovně. Takže jsme jezdili spíš na dovolené nebo jen na výlety v neděli. ...“ (žena, 1932, I, 24)

6.2.2 Kdo nekrade, okrádá rodinu

Při analýze a interpretaci této pasáže jsem si nemohla nevzpomenout na sociologa Roberta K. Mertona, neboť popisované jevy odpovídaly jeho teorii o sociálních a kulturních příčinách deviantního chování. Ačkoliv svou teorii vytvořil pro systém americké společnosti, lze jej, dle mého soudu, aplikovat na společnost v mnou sledovaném období. Neboť ono rozkrádání je právě, v řadě případů, důsledkem absence možnosti dosažení daných artiklů legitimní a legální cestou.

Merton se zabýval otázkou, proč je v různých sociálních strukturách různá frekvence výskytu deviantního chování a jak je možné, že v různých sociálních strukturách mají deviace různé podoby. Snaží se zjistit, jak působení některých sociálních struktur tlačí příslušníky společnosti k nekonformnímu jednání (Merton 2000, s. 132–134). Kubátová stručně interpretuje podstatu Mertonovy teorie následovně. *„Jádro Mertonovy teorie spočívá v poznání, že zatímco hodnoty a kulturní cíle z nich odvozené (např. získat peníze) platí univerzálně pro všechny, prostředky k jejich legitimnímu a legálnímu dosažení jsou partikulární, to znamená, že je má k dispozici pouze někdo, protože jsou ve společnosti rozděleny nerovnoměrně“* (Kubátová 2009, s. 135). Merton rozlišil čtyři typy nekonformního chování – inovaci, ritualismus, únik a vzpouru.¹⁷ Ono heslo „Kdo nekrade, okrádá rodinu“ je v podstatě inovací. Inovace znamená, že člověk se snaží dosáhnout kulturně stanoveného cíle (např. majetku) společensky nepřístupným způsobem, neboť možnost použití legitimního způsobu dosažení cíle je limitována sociální strukturou (v tomto případě minulý režim neposkytoval síť služeb a jiných možností zisku žádaných artiklů).

Známé úsloví: „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu.“ bylo spíše patrné u příslušníků dělnických profesí, že se ve svém okolí setkali s aplikací tohoto rčení a rovněž jej sami praktikovali. Nejvíce se „okrádal stát“ v různých fabrikách. Bylo

---

¹⁷ K důkladnému pochopení problematiky, jež jsem stručně nastínila, viz MERTON, R. K. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. Sociální struktura a anomie, s. 132–177.

běžné, že se odcizoval materiál a využívaly se pomůcky a služby pro soukromé účely.

Ovšem je třeba si uvědomit, že právě absence služeb a zboží vyvolala toto masové rozkrádání, které se mnohdy stalo nutnou životní strategií k přežití. Obě skupiny narátorů uvádějí zejména tento fakt jako příčinu onoho fenoménu.

Rovněž je nutno zařadit mezi „rozkrádání“ také využívání služeb, užívání strojů a náradí v pracovní době pro své vlastní soukromé účely. Důležitou roli též hrála síť známostí a klientelismu. Aneb kdo neměl známé, neměl přístup k podpultovému zboží. Musel pak vystát frontu, což nebylo vždy zárukou zisku požadovaného artiklu.

Vypravěči z řad dělníků se sami přiznali k drobným krádežím v podniku, ale především poukazovali na fakt, že skupinou, která nejvíce kradla, byli výše postavení a vedoucí pracovníci. Tímto způsobem (mimo fakt nemožnosti dostat se jiným způsobem k věcem) si omlouvali své drobné krádeže, neboť pokud mohou ti nahoře, tak oni mohou také. Přesto i v dělnických řadách najdeme narátory striktně odmítající a odsuzující příkrádání v podniku.

Příslušníci inteligence nejčastěji zastávali názor, že chování dle tohoto hesla je amorální, avšak časté. Rovněž se objevuje skutečnost nemožnosti cokoliv z práce odcizit. Dále uvádějí jako příčinu rozkrádání nepříznivé okolnosti a možnost legálního zisku potřebných věcí. Nicméně někteří z příslušníků inteligence se taktéž k drobným krádežím přiznávají.

Touto tematikou se také detailně zabýval Možný ve své eseji *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*, kdy interpretaci těchto skutečností jsem zařadila na začátku této kapitoly *Rodina*.

„... U nás v práci, kdo na to měl žaludek nebo se nebál, tak opravdu se kradlo ve velkém. Ale to už začalo ředitelem, že mu postavili chatu, řemeslníci mu dělali tamto, tamto, prostě když byl instalatér, tak mu tam udělal instalaci, když byl elektrikář, tak mu zavedl elektriku, truhlář mu udělal nábytek, obklady. Z podniku se kradlo ve velkém. ... Takže na venkově se dobře stavělo, protože když měl někdo známého lesníka, ten mu přivezl dříví, z pískovny mu přivezli písek, tam mu hodili vápno, takže kradlo se ve velkém. ... Vezměte si, zelinář, řezník, to byli boháči v době komunistů. To se okrádalo. ... Já mám vlastní zkušenost, že jsem si koupil žebro a doprostřed mi tam dali kus takový flaksy. Já jsem to takhle přes ten pult bral a ono

se mi to rozbalilo. Zjistil jsem to tak jsem jim tam vynadal. Takže prostě se kradlo. Obchodníci vás brali na hůl.“ (muž, 1937, D, 3)

„...To je furt. Když se podíváte kamkoliv. Jako on přijde a řekne, že si na fabrice přivydělá tím, že odváží sběr, tak co dělá? Krade. Dneska už to nejde, protože oni nemají sklady, když něco potřebují, jdou to koupit. ... Ten přijel, takhle mi ustríhnete plech, takhle mi to naohýbejte, tady mi prolisujte díry, a už měl poklop na kanál na dvorečku zadarmo. ... Tam byly případy, přímo u nás, že přijel, nechal si udělat plechová vrata na garáž. Ze spolanského materiálu, byl to mistr, spolanský lidi to dělali v pracovní době. Nestálo ho to vůbec nic. Přijel valník, oni to naložili na valník, zasypali to škvárou, on šel za vedoucím, on mu tam napsal propustku na tu škváru, dal mu tam podpis, razítko, on to provezl vrátnicí. Vezl za čtyřicet korun škváru, ale za čtyři tisíce tam měl vrata. A když stavěli tady ty rodinné domky, to byl každý druhý. Stavěl garáž, vozil žlaby, odpady, koryta. Škoda mluvit. ...“ (muž, 1947, D, 12)

Ve vyprávěních se také setkáme s faktem, že někteří narátoři o tom „raději nechtějí mluvit“.

„Jinak to nešlo. Já jsem nemohl pěstovat obilí. Já jsem choval jiné zemědělské produkty, a ne tohle. Radši o tom nebudeme mluvit. Ale tak se tenkrát žilo, pomáhali si všichni, od šéfa až po posledního traktoristu, poslední jezedačku. No tak takhle. Všichni jsme vyžili a všichni jsme měli.“ (muž, 1952, D, 19)

„No to víš. Řeknu ti pravdu. Takový třeba vypínač nebo žárovku si jako elektrikář nepůjdeš koupit, ne. Co jsi v kapse odnesl, tak jsi měl. Ale ti vedoucí činitelé, oni měli poukázky, oni si auto vypsali, poukázky na materiál a vyvezli všechno. Ti to dělali ve velkém. Huť měla provozy mimo Ostravu. Různé podružné fabriky. Tak napsal, vezu materiál tam na ten závod, a vozil to na chatu. Přes bránu měl propustku a odvezl třeba deset kubiků dřeva, desek. Že to veze do Lubic na rekreační středisko, a vezl si to domů. To my jsme všecko věděli. My jsme taky něco vzali. Vzal jsi izolačku, to je jasné, každý si pomohl, ale proti těm velkým to bylo nic. Ti si postavili vily zadarmo. Já jsem měl též slevu na materiál, ale to bylo něco jiného.“ (muž, 1941, D, 23)

„Ne, žádnéj plech jsem nepotřebovala, žádný šroubečky.“ (žena, 1936, D, 31)

„... Helejte, služby nefungovaly v tomhle státě. Taky nic nebylo, žádné služby. Tady si člověk koupil sekyrku, a když ji ztupil, tak mu ji neměl kdo nabrousit. Motyčku a tohle. A tak se to dělalo ve Spolaně. To se nosilo do Spolany, tam to kovář vykoval, nabrousil. Nebo – chtěla jste tyhle schody, ty vám nikdo neudělal. To se všechno muselo doma na koleně. Co se dalo udělat ve Spolaně, tak se udělalo, přineslo domů. Tak to chodilo. Ale to nebyl nějaký systém okrást ten stát, protože ho vedou komunisti, to byla nezbytnost. To by se člověk prostě k ničemu takovému podobnému nedostal v té době, i kdyby se rozkrájel. To prostě nebylo.“ (muž, 1950, D, 36)

„...No, víte, to platí pořád. To myslím začalo někdy ve válce, když se říkalo, že ukradneš, tak pomůžeš, že prostě bojuješ proti nepříteli, a to zůstává. A zase je to otázka lidí. Někdo kradl víc, někdo míň. Fakt je, že zásobování bylo horší, to bezesporu, fronty na cokoliv nebo taky některé věci nebyly vůbec. Vždycky sporadicky, ale myslím si, že jsme to vždycky, no většinou, dokázali brát s humorem.“ (žena, 1931, I, 35)

„No, bylo to dost hrozný heslo, který, bohužel, vzniklo taky vlivem režimu. Když ti režim nedá, tak si musíš vzít, protože vždyť je to taky tvoje, vždyť si bereš ze svého. Všichni tě utvrzují, že je to všechno naše. ... Takže lidi to vzali víceméně za své. Někteří rádi, protože byli zloději od přírody, někteří neradi, ale někdy je k tomu dohnaly okolnosti. ... Čili to heslo je veskrze špatné. Ale k tomu komunisti lidi vychovali. ...“ (muž, 1944, I, 37)

„Kdo nekrade, okrádá svou rodinu, se říkalo. No, já jsem neměl kde co ukrást, takže pro mě to byla proklamace lidí, kteří měli co ukrást. No, abych nekecal. Když si člověk potřeboval něco v tom výzkumáku udělat, ta režie byla taková, že když se fasovaly součástky, tak se z toho samozřejmě dalo něco udělat, což byl určitým způsobem taky typ krádeže, okrádání systému.“ (muž, 1951, I, 38)

„To bylo tehdy velmi časté, ale my jsme to nesdíleli, jednak obecně, jednak upřímně řečeno, nevím, co bych mohla v Národním muzeu ukrást. ...“ (žena, 1948, I, 39)

6.2.3 Nedostatkové zboží a klientelismus

V úvodu této části bych si dovolila znovu stručně připomenout a parafrázovat Možného. Z důvodů nedostatku určitého zboží existovaly tři stupně jeho distribuce. Nejdříve, ještě než se zboží dodalo do prodeje, si ho rozdělovali pracovníci nomenklaturních kádrů. Zbylé zboží šlo do přímého prodeje, kde si jej ovšem nejprve mohli vybrat pracovníci distribučních sítí včetně prodavačů a jejich známých. Teprve zbytek pak tvořil to, co mohl koupit „obyčejný“ zákazník.

Každý narátor ve svém biografickém vyprávění věnoval více či méně rozsáhlou část vzpomínek na nedostatkové zboží a „nekonečné“ fronty vedoucí k zisku těchto artiklů. Konkrétně nejvíce byl vzpomínán nedostatek kvalitního ovoce, masa, oblečení a elektronických spotřebičů. Nicméně nedostatkový byl také stavební materiál, což souvisí s předchozí popsanou dimenzí „kdo nekrade, okrádá rodinu“.

Narátoři často využívali různých „cestiček“ k zisku nedostatkových či téměř nesehnatelných předmětů. Hlavní strategií pro zisk tak bylo „přikrádání“ či využití protekce a sítě známých. Nutnost využívání klientelismu potvrzují všichni narátoři, kteří se takto snažili nedostatkové zboží získat. Někteří (ať z řad dělníků či inteligence) poukazovali na fakt, že sice platové ohodnocení bylo vynikající, ale za mzdu nebylo co koupit.

„Bylo hodně peněz, ale nebylo co koupit. Co jsi chtěl, to jsi stejně sháněl, ať to byly pračky, barevné televize a já nevím co všechno. Sehnal jsi to, ale nebylo to jako dneska, že přijdeš a koupíš, co chceš. Tehdy byl problém to sehnat. Vždycky se všechno sehnalo, ale trvalo to. Tenkrát jsi musel mít strašně velké štěstí, že bys přišel a koupil, co potřebuješ nebo co bys chtěl. Sháněly to manželky, někdy i my přes kamarády. Protože jeho manželka dělala v obchodě, tak ti tam schovala něco, cos potřeboval. Třeba můj kolega mi sehnal friták, v té době, když to nešlo sehnat, Moullinex. Ona mu dcerka robila v Třinci v domácích potřebách, tak koupil dva a jeden jsem mu zaplatil. Tak se to dělalo. Já měl možnost cosi sehnat, tak jsem to sehnal a pomáhali jsme si jeden druhému... Dalo se koupit, ale ne hned, časem jsi to koupil. Nebo na Den horníků, to bylo hodně věcí, nedostatkové zboží, víš, takže na Den horníků jsi nakoupil.“ (muž, 1948, H, 1)

„Ale třeba to ovoce, jednak nebyl výběr a dávalo se pouze kilo jablek jonatánů, kilo mandarinek a dost. Ale brali jsme to tak, že to jinak nejde. Podobně maso, nemohli jsme si koupit víc kil a dát třeba do mrazáku. Ale brali jsme to asi tak, že to jinak nejde. ... Dneska je to o něčem jiném, protože je toho tolik, a zase si to třeba někdo nemůže ani koupit, protože na to nemá. Tehdy bychom na to měli, ale zas to nebylo, no.“ (žena, 1937, I, 10)

Řada vypravěčů vzpomíná také na nedostatek toaletního papíru.

„...Mám dobrou zážitek. My jsme byli asi v osmdesátém roce v rámci výměny pozvaní na exkurzi do papírny. Nebyl toaletní papír a my jsme byli v papírně, kde ho dělají, tak nám dali plno toaletního papíru. ... Přišli jsme do drogerie, jestli mají toaletní papír, a takhle jsme ho drželi. Provokovali jsme. A jak bylo teplo, mně se ten balík roztrhl, jeden toaletní papír mi vypadl a šla taková mladá paní a teď jsme si říkali, zvedne to, nebo nezvedne? A popošli jsme za roh. Ona šla, dívala se, jestli se nikdo nekouká, vzala papír. Prostě to bylo nedostatkové zboží. A bylo toho víc, co jako spotřební zboží nebylo. Televize – problém. Já jsem sehnal televizi až z nějaké repase přes nějakého známého. Podplácelo se, aby se to dostalo. Tohle bylo špatný.“ (muž, 1937, D, 3)

„Třeba na jižní ovoce. Jižní ovoce nebylo drahé, ale bylo jen na Vánoce. ... Nebo jeden čas nebyl toaletní papír. A když byl, tak lidi kupovali pytle. ...“ (žena, 1932, I, 24)

„My jsme dostávali toaletní papír jedině zpod pultu, protože jsem měla známou, která se mnou chodila cvičit. Toaletní papír, to byl pojem, to prostě byl přepych.“ (žena, 1942, D, 22)

„To můj muž, on je takovej příčinlivej, to on obvykle stával frontu, protože já nerada stojím ve frontě. To nemám ráda dodneška. Manžel je takový nákupčí rodiny. Má prostě přehled a jeho to baví, on ví všechno, kde co mají... Já nevím nic. Já když je někde pět lidí, tak utíkám. Například se tehdy řeklo, budou se tehdy a tehdy dávat banány, tak šel. Tam byl takové stánek, fronta... Aby děcka měly, tak šel na banány nebo na pomeranče... Ale i na toaletní papír...“ (žena, 1952, D, 4)

„Jo, jako takhle, když bylo něco podpultovýho - když bylo něco pod pultem, tak jsem měla ty známý, že jo, nějaký...“ (žena, 1952, D, 17)

„A druhá věc je, to se mi nelíbí ještě do dneška, že ta hadrová revoluce byla postavená, víte na čem? Na pitomým hajzlpapíru a na banánech. Pamatujete, jak se říká, že to nebylo? Ale co já pamatuju, tak vždycky banány byly, vždycky jsem je dostal, jenže kolik lidí si dnes koupí banány. Hajzlpapíry, ty se sehnaly, ale na tomhle oni bazírujou, tihle všichni pomýlení – to já jim říkám pomýlení -, a že nemohli do ciziny. Jasný, do ciziny nemohli, protože já jako jsem měl příbuzný v Americe, tak mě nepustí, no. A teď můžu do ciziny, ale zase na to nemám. Něco bylo dobrý a něco zase není dobrý teď.“ (muž, 1937, D, 8)

„Fronty byly na jižní ovoce, potom byly fronty, byla poptávka po věcech, co se dostaly v tuzexu, jako oblečení. To jsme si vždycky musely nakoupit bony, abychom si mohli koupit třeba rifle. ... Já si nepamatuju, že by byl něčeho nedostatek. Co se týká jídla, tak toho bylo, až na to jižní ovoce, dost.“ (muž, 1952, D, 19)

„Stály se fronty na maso, stály se fronty na prášky na prádlo, sháněly se plínky po obchodech. Vždycky bylo období, kdy se stála fronta na něco. Nepamatuju si, že bych přišla do obchodu a koupila to co dneska. ... Na toaletní papír, na vložky, na mýdlo, naprosto na všechno se stálo. Ale vzhledem k tomu, že jsme na fronty byly zvyklí, tak nám to nepřišlo. ... Když měl někdo v drogerce kámošku, tak měl prášky na prádlo bez fronty. Když měl někdo zelinářku, tak měl banány bez fronty. Když měl někdo v masně, tak měl maso bez fronty. Já jsem třeba nemusela stát na televizor... Televizi sehnala moje švagrová, která měla známého, který televizi dovezl“ (žena, 1948, D, 25)

„Jedině známosti, chudák člověk v tom obchodě, ten měl takových známých, že tolik věcí ani nedostal. A jak jsme na různé zboží čekali! Na ledničku, lehelku, to byla maďarská značka, tři dni jsme se střídali. Ráno, odoledne, noc. Tři dni! Tehdy dovezli tady tu ledničku, lehelku, a dovezli jim ještě, to ani předem nevěděli, taky pračky, romovky – menší se ždímačkou. Takhle jsme přišli k pračce. Jinak ani tu pračku bychom si nekoupili. To nešlo!“ (žena, 1949, D, 28)

Zatímco příslušníci dělnických profesí se snažili za každou cenu k nedostatkovému zboží dostat, u příslušníků inteligence můžeme v tomto ohledu vidět užití trochu odlišné životní strategie, jak se s nedostatky vypořádat. Absenci určitého typu zboží začali považovat za běžnou součást jejich života, lidé se stali otupělí. Nicméně někteří, pokud měli možnost, využili rovněž sítě známých.

„No, osobně jsem to nejintenzivněji vnímal v momentě, kdy bylo potřeba něco koupit dětem a prostě buď to nebylo, anebo to bylo spojeno s extrémním úsilím, já nevím, získat někoho známého nebo fronty všudypřítomné a tak dále, čili tam to bylo nejznatelnější. Člověk už byl trošku otupělý z toho běžného obrázku, že vlastně nikde nic není, a pakliže někde něco je, tak to bylo vydáváno za obrovský úspěch, přičemž to, že za hranicemi je to naprosto normální, to se neříkalo, zase tam byl vnášen ideologický podtext.“ (muž, 1950, I, 11)

„...Pro maso v padesátých letech chodila moje teta. A to proto, že její bratr měl svého času řeznictví. Prodal ho jednomu řezníkovi, jehož paní potom prodávala na Minoritské v řeznictví, takže mou tetu znala. To se chodilo stát tak ve tři čtyři hodiny ráno, v osm hodin otevřeli. A teta stála a to měla asi osmasedmdesát, byla fyzicky velmi zdatná. A když přišla na řadu, ta paní se na ni usmála a bez řeči a bez požádání ji zabalila takové báječné věci, jako byla vepřová játra. To se shánělo po celém Brně. A teta donesla domů hromadu masa, kterou ostatní neměli. Ona, chudinka, chodila stát na maso, protože my bychom ho nebyli dostali.“ (žena, 1932, I, 24)

„Když si vzpomenu na nedostatkové zboží, tak pokud člověk něco chtěl, musel prostě znát osobu, musel vědět, jak se k té záležitosti dostane, takže pokud byl k dispozici nějaký takový kontakt, tak se většinou využil.“ (muž, 1950, I, 11)

Vypravěčka si zvolila životní strategii, kdy odmítala stát fronty. Pokud něco nebylo, substituovala to něčím jiným. Proto uvádí, že nedostatky nikterak neprožívala.

„Já si nepamatuju, že by takové nějaké nedostatky byly, třeba nebyly banány, no tak nezblázníme se, když nebyly banány. No a maso taky jednu dobu nebylo, ale vždycky

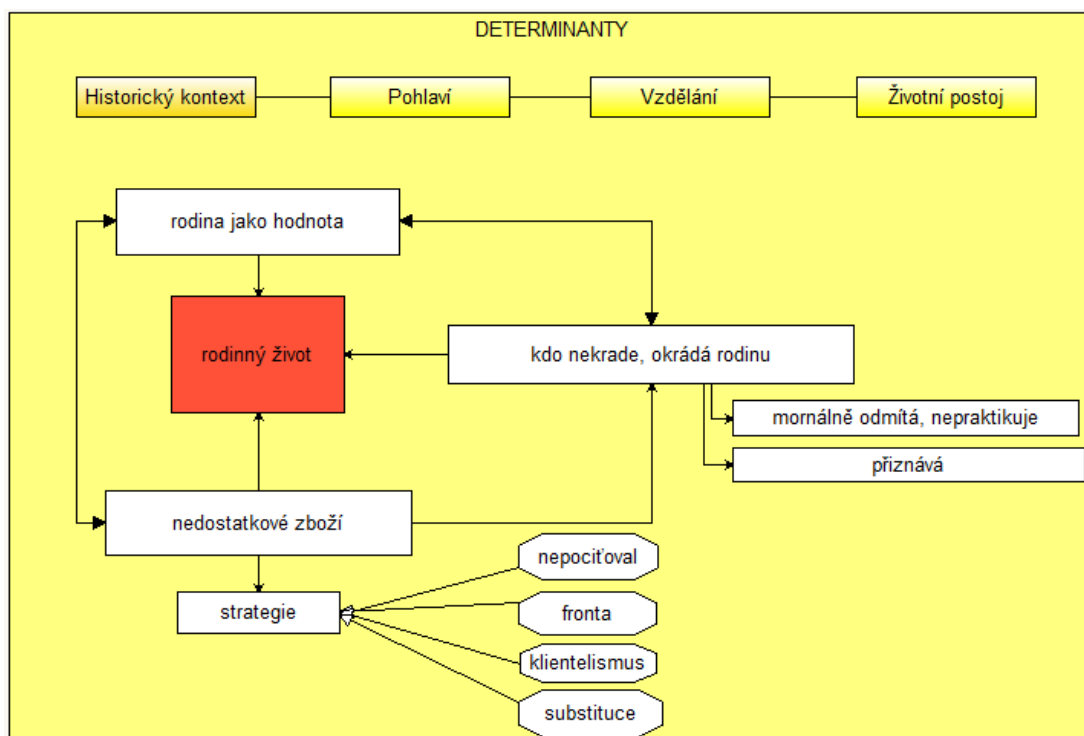
jsme to tak nějak zvládli, a když byla fronta, nikdy jsem nestála frontu. Vždycky jsem se bez toho obešla, koupila jsem něco jiného. Nějak jsem ty nedostatky neprožívala. Věděla jsem o nich, samozřejmě, a můj syn nebyl náročný, banány neměl rád. Ale nemyslím si, že bych nějak trpěla, to nemůžu říct.“ (žena, 1931, I, 35)

„Připomínám znova, že jsem byl ve školství, a když máš permanentní nedostatek peněz, tak vlastně necítíš permanentní nedostatek zboží, protože tě až tak nezajímá, co v těch obchodech je. Jde o to, abys měl dětem co dát, aby aspoň trošku bylo něco na sebe, a na nějaké vyskakování není. Takže nějaké zboží, které bylo nedostatkové a shánělo se, to šlo trošku mimo mě. ... Já nevím, že bych mohl říkat, že bych měl nedostatek. Samozřejmě, to víš, že mně vadilo, že nebyly banány, pomeranče, mandarinky, že to bylo jen na Prvního máje nebo na Hornický den nebo před Vánoce mi smíš dostat jenom kilo. To víš, že mi to vadilo. Ale já jsem ty krámy ani neobcházel, protože jak jsem říkal, ani jsem neměl na to, abych někomu strčil pade nebo sto a řekl, hele, přines mi ještě potom kilo.“ (muž, 1944, I, 37)

„Já sama jsem člověk poměrně skromný a mnoho pro sebe nepožaduji, na druhou stranu tím, že mně moje matka dokázala ušít víceméně cokoli, i kabáty, tak jsem chodila vždycky oblékaná v šatech na míru a přitom náklady byly minimální, protože látky byly tehdy všude a velmi levné. Když se koupila za tři stovky látka na šaty, tak jsem měla skvělý model a opravdu jsem se nemusela trápit tím, že si takové šaty nemůžu koupit. Kupovala jsem si jen prádlo, boty a kabelky. Na druhou stranu jsem se nikdy nehonila po tom, abych měla za každou cenu to co ostatní. To mi bylo srdečně jedno. Pro maso jsem chodívala pravidelně ve čtvrtek do Štěpánské, jeden týden jsem koupila kilo vepřového, druhý týden kilo hovězího, z toho jsem uvařila na sobotu a neděli a přes týden jsme jedli v jídelnách nebo jsem si kupovala v mléčném baru na Václavském náměstí chleba s nivou za korunu sedmdesát a teplé mléko za dvacet halířů. To mi stačilo k obědu. Na zimu se koupily brambory, cibule, mrkev, celer, jablka jsme měli na zahradě, dělali jsme kompoty nebo jsme něco zavařili, taky jsme měli na zahradě rybíz, udělali jsme zavařeniny nebo šťávu, hodně jsme využívali domácích postupů.“ (žena, 1948, I, 39)

6.2.4 Shrnující schéma dimenze rodina

Na závěr kapitoly rodina přikládám opět shrnující schéma, které popisuje objevené vztahy. Jedná se o grafické znázornění výše popsané dimenze životního způsobu a obsahu jejích kategorií.

Dimenzi rodinného života utváří kategorie *rodina jako hodnota*, „*kdo nekrade, okrádá rodinu*“ a *nedostatkové zboží*. Tyto kategorie nejsou izolovány, ale jsou na sobě závislé, navzájem se podmiňují. Zároveň na dimenzi rodina a na její jednotlivé kategorie neustále působí determinanty životního způsobu, které jsou rovněž ve vzájemné interakci. Tedy *historický kontext*, *pohlaví*, *vzdělání* a *zastávaný životní postoj*, jež je promítnut do každé narace. Schéma zároveň znázorňuje nejčastěji užitě životní strategie.

Pro všechny narátory bez rozdílu představuje rodina jednu z největších hodnot v jejich životě, kdy právě zabezpečení rodinného blaha bylo prioritou, což ovlivňuje ostatní kategorie.

V kategorii *kdo nekrade, okrádá rodinu*, je možno, ačkoliv obě skupiny považují toto heslo za nesprávné, spatřit diferencí mezi dělníky a příslušníky inteligence. Dělníci se častěji k přikrádání přiznávají. Příslušníci inteligence obvykle uvádí, že nebylo co odcizit, ale i u některých se s tímto setkáme.

Kategorie pojednávající o nedostatkovém zboží a klientelismu je co do názorů a strategií rozmanitější. Všichni se s nedostatkostí potýkali. Nicméně dělníci se snažili za každou cenu nedostatkové artikly získat využitím sítě známých, tedy klientelismem, nebo prostým čekáním ve frontě. Příslušníci inteligence rovněž využívali sítě známých či stály fronty, nicméně se u nich vyvinula i strategie substituce a také byli více smířeni s tím, že zboží prostě není.

6.3 Politická angažovanost

V této dimenzi životního způsobu se zaměříme na interpretaci participace „mlčící většiny“ na nejrůznějších komunistických oslavách, zájem o politiku a účast ve volbách.

I na začátku této kapitoly si dovolím parafrázovat myšlenky Možného k politické angažovanosti a účasti na schůzích a oslavách, které vidí jako zdroj nespokojenosti a pozdějšího pádu režimu. Nejen ti, kdo s režimem souhlasili, ale i ti „dole“, kteří na reprodukci daných poměrů neměli žádný zájem, museli dané rituály plnit, aby nevybočovali. Režim na těchto oslavách a schůzích lpěl, nicméně zde nabízel alespoň občerstvení či nedostatkové zboží, a tak se ve finále i s tímto lidé vypořádali jako s nutným zlem, stali se nedobrovolnými herci rituálů, kteří však i v této situaci pro sebe vytěžili maximum právě v podobě občerstvení zdarma, či možnosti obstarání jinak nedostatkového zboží.

Zdroj nespokojenosti a nakonec i pádu režimu tak Možný vidí nejen v problematice nedostatkivosti zboží, poklesu ceny peněz a každodenní nutnosti nasazovat svůj sociální kapitál, jak jsem uvedla v kapitole Rodina. Ale právě i v oblasti této veřejné angažovanosti, neboť celá společnost již měla prostě dost nesmyslné ritualizace každodennosti, stejně jako povinných oslav svátků, schůzí a ani fakt, že se na těchto událostech občas člověk dobře najedl, situaci před kolapsem už nezachránil (Možný 2009, s. 75).

6.3.1 Oslavy

Mezi nejvýznamnější komunistické oslavy, na které narátoři vzpomínali, patří zejména prvomájové oslavy a oslavy Velké říjnové socialistické revoluce, ale také Den horníků a Mezinárodní den žen.

„Komunistický režim využíval beze zbytku možností slavnostních rituálů k propagaci svých vlastních myšlenek, úspěchů, plánů. Režim zařadil slavnostní rituály do systému jakési legitimizace a reprezentace své moci. Snažil se vytvořit iluzi o skvěle fungujícím státě a o spokojeném obyvatelstvu – k tomu byly ideálním prostředkem právě slavnostní akce a jejich nadšení účastníci. Nutno podotknout, že tento obrázek byl velice pečlivě připraveným divadlem pro místní média a zejména pak pro delegace zahraničních novinářů (Sobotková 2011, s. 28).“

Sobotková k tomuto tématu dále cituje tvrzení Jany Ratajové. „*Komunistické slavnosti představovaly coby politické rituály nejvíce viditelnou formu prezentace režimu. Prostřednictvím slavností a oslav režim prezentoval sám sebe před ostatním světem, ale také sám před sebou. Demonstroval úspěchy své politiky, svou sílu a úspěch. Rituál jako takový byl též prezentací představitelů moci před „obyčejnými“ lidmi a obráceně. Politické režimy si byly moci slavnostního rituálu vždy velice dobře vědomy a přípravě slavností a oslav věnovaly patřičnou pozornost. Zvláště pro totalitní režimy opírající se o masy jsou charakteristické slavnosti megalomanského střihu, které mají na venek vyjádřit maximální podporu ze strany veřejnosti a stabilitu daného režimu (Sobotková 2011, s. 134).“*

Sobotková dodává, že archivní materiály nabízejí badatelům pouze perspektivu v podobě plánů zachycujících snahu organizátorů uspořádat z ideologického hlediska úspěšné akce s co největším množstvím participujících občanů. Avšak jaký byl pohled „obyčejných lidí“, se z těchto dokumentů nedozvíme (Vaněk 2009, s. 406).

Z toho důvodu jsou velmi cenné informace, jež byly uvedeny ve vyprávěních, a proto představují bohatý materiál, jenž nám pomůže rekonstruovat, jakým způsobem slavnosti skutečně probíhaly a jak je jednotlivci ve skutečnosti prožívali, jak se s nimi ztotožnili, nebo neztotožnili, jak se s nimi naučili žít.

Sobotková dále uvádí, že režim se přípravě slavnostních rituálů věnoval velice důsledně. Přípravu a realizaci přirovnává k preciznímu scénáři pro divadelní hru. Organizátoři pečlivě navrhovali hesla, výzdobu, hudební doprovod. Nicméně jediným bodem v tomto přesně rozplánovaném scénáři, který unikal totalitní moci a kontrole organizátorů, byla participace občanů (Vaněk 2009, s. 406).

Nicméně úkolem této kapitoly není teoretický výklad svátků, ale prožívání samotných aktérů. Ačkoliv se režim velmi snažil užít různých taktik, nedařilo se mu zajistit dobrovolnou účast občanů na slavnostech. Proto zvolil různé formy nátlaku k zajištění participace dostatečného množství lidí.

Sami narátoři uvádějí, že účast byla povinná. Někteří tyto oslavné průvody nazývají existenčními průvody. Báli se postihů plynoucích z neúčasti a tak, ač neradi, oslav se účastnili. Následky, které by mohly pro některé vyplynout z neúčasti, pro ně mohly být mnohem horší, než jeden den, který museli strávit v průvodu.

Narátori samotní tento akt účasti nepovažovali za souhlas s politickým režimem a myšlenkami, jež proklamoval. Jak uvádějí, brali to jako nutnost pro přežití. Z vyprávění jsou patrné různé životní strategie.

„No, bylo to takový povinný nařízení. Moc rád jsem tam nechodil. Byl jsem rád, když jsem z toho mohl utéct. To mně nikdy moc nesešlo. VŘSR taky, to vůbec. Ale to MDŽ, tam bych se pozastavil, protože ty podniky třeba udělaly i tancovačku.“
(muž, 1950, D, 2)

„Vždycky předcházelo velké přemlouvání, aby šli lidi do průvodu. Už měsíc předem, aspoň u nás to tak bylo, se snažili získat aspoň tři čtyři lidi, kteří by šli do průvodu. Těm se pak snažili vrazit nějakou vlajku. Nosily se transparenty, to byli čtyři tyče, mezi nimi byl velký nápis. Byl jsem dvakrát v průvodu. Jednou jsem nesl právě ten velký nápis. Scházeli jsme se za Lužánkami a odtud se šlo k tribuně, ta byla na dnešním Moravském náměstí, tehdy to bylo Rudé náměstí. Za divadlem se tyčky naházely do aut a každý utíkal domů. Velké přemlouvání bylo, vždycky se pak projednávalo, proč se lidi průvodu nezúčastnili...“ (muž, 1950, D, 15)

Nutnost participace byla závislá na sociálním postavení člověka. Dělníci, kteří se oslav nezúčastňovali, uvádějí, že ačkoliv si byli vědomi možných postihů za svoji absenci, byli si rovněž vědomi faktu, že jakožto obyčejné dělníky by je jen těžko někdo vyhodil z práce. A pokud by k tomu došlo, práci by sehnali jinde. Nelze nevzít v potaz, že všechny slavnosti a oslavy (ačkoliv ideologicky podbarvené s více či méně vynucenou nebo dobrovolnou účastí), reprezentovaly zároveň příležitost k setkání s přáteli a známými. Nežřídka se také objevuje motiv návštěvy hospody či soutěží.

„Ne, na První máje jsem nechodil. Jednou jsem byl s holkama, když byly malé, jinak ne. Ani na jiné oslavy jsem nechodil. ... Akorát v Karviné jsem byl párkrát s děčkama, ať se podívají na ty alegorické vozy, ale jinak nic. Jinak jsem nechodil. Dvakrát, čtyřikrát jsem byl.“ (muž, 1948, H, 1)

„A víte, co vedoucích muselo jít na průvod, protože by neobstáli ve své funkci? To byli lidi, kteří museli jít, ať bylo, jak bylo. Nemohli se vymluvit. My normální

dělníci, nás z místa někdo těžko vyhodil. I když by řekli, že vás nechcou, tak vás vzali jinde. Dřív to bylo tak, že lidi brali všude.“ (muž, 1950, D, 15)

„Zůstaly mi v paměti První máje. Když jsem byl mladý, tak jsem na Prvního máje rád chodil do průvodu, protože tam byly holky, šlo se do hospody, bylo to veselý. Mně se to líbilo ne z toho politickýho hlediska, ale z toho společenskýho. Vůbec jsme to nebrali tak, že něco slavíme. Zpívalo se, tančilo se. Ale po tom šedesátém osmém, to už byl všemu konec. Od té doby jsem říkal, mě tam nikdo nedostane. A v práci bylo skoro povinné chodit na První máje. Já jsem to vždycky odmítl. Dělal se seznamy a zapisovalo se, kdo se zúčastnil průvodu. ... Tomu se říkalo existenční průvod. Tam chodili hlavně kancelářský. Ty se báli o tu židli, jak se lidově říkalo... Říjnová revoluce. V podniku se dělaly závody, třeba motorový. Družba, orientační závod k výročí Velké říjnové revoluce. Toho jsem se taky dvakrát zúčastnil, protože tam to bylo o ceny. No a pak bylo MDŽ, to bylo výborný. Napili jsme se, tancovalo se. Mně se to líbilo. A my jsme se opravdu bavili...“ (muž, 1937, D, 3)

„To jsem vůbec nechodil. Akorát na prvního máje, to jsme museli jít, tak jsem šel s děčkama, ne do průvodu, to jsme vždycky stáli na chodníku a dívali se, jak tam hudby hrají. Děcka to bavilo, na zmrzlinu jsme šli, na pivo, jinak v průvodě jsem nikdy nebyl. Ale v práci jsme museli napsat, kde půjdeš do průvodu. Nenutili mě jet do Ostravy, když jsem říkal, že v Místku průvod je. Tak jsem vždycky napsal do Místku a v jiném průvodě jsem nebyl ani jednou. ...“ (muž, 1941, D, 23)

„Ježíši, no jo. To vám řeknu... to jsem musela ráno nastópit, dostala jsem vlajku, jednu holku jsem měla za ruku, druhou měl manžel a museli jsme, doopravdy, nést vlajku a jít do průvodu. Děcka naše, Petra nebo Gabča, zpívaly a tak se oslavovalo, no. Jestli to byly První máje nebo VŘSR, to nevím.... No pak jsme šli do letního kina, tam byly nějaké programy, tak jsme se podívali. A pak tady na náměstí nebo i v letním kině se prodávaly párky, a tak děcka už se těšily, že si koupí párek...“ (žena, 1952, D, 4)

„Na vysoké škole se muselo chodit, ve špitále potom taky. Určitě byli lidé, kteří to evidovali, sledovali, co tam kdo řekl. Jednou jsem udělala nějakou poznámku a viděla jsem jednu ádékářku, které ztuhly rysy. Věděla jsem, že to mám někde

napsané. První máje na škole si ale už moc nepamatuju. Ze špitálu jsme vždycky měli sraz v nemocnici, vytvořil se průvod, ale hlavně se postávalo. ...Ze spolupracovníků nebyl nikdo, kdo by se toho sám od sebe aktivně zúčastnil, i když byli lidé, kteří politické kariéry využili pro svou kariéru existenční...“ (žena, 1932, I, 24)

„To mně vadilo, protože tam se muselo. Dokud jsem nemusela, tak jsem nechodila. Se školou se muselo chodit, pak když jsem chtěla, aby dcera šla na školu, tak jsem zase chodila. Když jsem byla na učilišti, tak jsem musela jít s dětmi. Vadilo mně, že se tam muselo chodit. A pokud to šlo, tak jsem zmizela. A ještě jsme chodili na lampionové průvody, dokud byly děti ještě ve škole.“ (žena, 1945, I, 29)

Vzhledem k tomu, že za účast na oslavách odpovídal nadřízený, který jednotlivé pracovníky velmi dobře znal, nebylo snadné se vyhnout účasti. Každý vedoucí byl zodpovědný za účast svých podřízených.

„Na prvního máje jsme šli jako závod a dělaly se čárky, to jsme jít museli. To bylo nějaký bububu, nějaký vynadání, za to vždycky zodpovídal vedoucí a ten měl když tak kárné řízení, že tam měl málo oveček.“ (žena, 1945, I, 29)

„Každý ten První máj jsme dostali osobní pozvánky z ředitelství. Museli jsme se u ředitele sejít, dostali jsme samozřejmě pohoštění a my vyznamenaní jsme museli s vedením podniku jít v čele. To pro mě bylo hrozný. Vždycky jsem došel na náměstí a pak jsem se ztratil. Nikdy jsem neposlouchal ty projevy, protože to bylo takový plácando.“ (muž, 1943, I, 9)

„Tak účast na Prvním máji, ta byla vlastně povinná. Čili já, jako vedoucí úseku, jsem tam musel být pokaždé. Jezdívával jsem do Benešova na První máje, tam byly ty oslavy takové jednodušší, skromnější. Ale ta účast byla vlastně povinná. To jsem si nedovolil tam nejít. Protože člověk věděl, že kdyby tam nešel, tak by z toho měl nějaké nepříjemnosti, které by se mu vrátily, třeba kdyby žádal o půjčku nebo o nějaký materiál....“ (muž, 1940, I, 30)

Někteří narátoři, jak je vidět i výše, na slavnosti a oslavy vzpomínali nostalgicky a v dobrém. Vyzdvihují zábavu s přáteli a atmosféru. A především fakt, že byly k dostání i jinak nedostatkové produkty.

„Jé, to se mně taky líbilo. Jé, tam jsem musela být první, mávátka a lampionový průvod, ten mě nejvíc bavil. Já musela mít lampion, to mně děda vždycky přimontoval žárovičku, já jsem měla bílý pončo, já jsem měla děsnou radost z těchhle akcí. Chodili jsme vždycky jako parta. Ono to bylo dřív dokonce i povinný, bych řekla. ... A řekla bych, že ty začátky, co jsme chodili jako děti, že to bylo hezký, ten průvod. Vždycky jsme se sešli u nádraží. Přes celý město se šlo a pak jsme se tam někde rozešli. Pak ty stánky různý. Vybalili zboží, všeho bylo dost. Hlavně mě zajímal párek a limonáda. A bylo bezva, že jsme si tam popovídali. ... A já jsem pak chodila hodně i na První máje s dcerama a můžu vám říct, že mě to taky hrozně bavilo. ...“
(žena, 1952, D, 17)

„No to jsem chodil. To jsem byl rád. Už od školy byly ty První máje, byly lampionové průvody. Bylo to za prvé pěkné, děti z toho měly radost, byla hudba, bylo veselí, bylo to pro lidi, bylo to něco jiného. Člověk to prožil dobře, když to za ten rok přišlo, ten První máj.“ (muž, 1952, D, 19)

„Ten závod, co jsem já dělala, ten je až za hřbitovem, a protože to bylo oficiální, nařízení, tak na každé křižovatce stáli pořadatelé, kteří lidi usměřňovali, aby nešli na hřbitov, aby nešli tam. Ale víte co, lidi jsou tak uzpůsobení, že i z takových blbostí nebo nařízených věcí si udělají prostě něco, osvojí si to a vyberou si z toho, co se jim líbí. Prostě se sejdou a popovídají si a takhle, nakoupili si a šli domů.“

„Chodila jste tedy ráda?“

„Ne že ráda, ale šla jsem, nějak jsem o tom nepřemýšlela.“ (žena, 1931, I, 35)

Nelze jednoznačně usoudit, zda narátoři vnímali komunistické oslavy pozitivně, či negativně. V rozhovorech je celá plejáda názorů a taktik jak mezi příslušníky inteligence, tak mezi dělníky. Lidé volili nejrůznější životní strategie, jak se s účastí na slavnostech vyrovnat.

Strategie se pohybovaly od kategorického odmítání, přes „účast na oko“, kdy při nejbližší možné příležitosti utekli, přes strategii výmluv a drobných podvodů,

přes dobrovolnou účast, neboť bylo možno sehnat nedostatkové zboží, až po zcela dobrovolnou účast doprovázenou interním ztotožněním a radostí z možnosti zúčastnit se.

6.3.2 Zájem o politiku

Převážná většina narátorů ve svých vzpomínkách uvádí, že o politiku neměli hlubší zájem. Maximálně četli tisk, poslouchali rádio či sledovali televizi, avšak jen povrchně, neboť obsahu jejich sdělení nedůvěřovali a někteří je považovali dokonce za komické. Výjimkou jsou zahraniční média, která však nebyla téměř vůbec přístupná. Jednalo se např. o poslouchání relací Svobodné Evropy. Jiní uvádí argument, že by svým jednáním stejně nic neovlivnili. V tomto ohledu jsem neodhalila žádné větší a nějak podstatné rozdíly mezi příslušníky inteligence a dělníky v mlčící většině.

„No tak o politiku, to jen ze zvědavosti, co se děje ve světě. ... To vůbec ne¹⁸. Zajímal mě jen fotbal. Já, abych ti řekl pravdu, já jsem tam ty některé debily nenáviděl. To byli většinou ti staří, co nás šikanovali, když jsem byl ještě kluk. Úplně se třepali nad hrobem a ještě měli všechny funkce na okrese. (muž, 1941, D, 23)

„Já nevím, mě dvakrát moc nezajímalo. Vždycky když se někdo bavil o politice, tak jsem si říkala, já tomu nerozumím a stejně to neovlivním, a snad jsem ani nikde neříkala svoje názory. Já jsem si je jenom myslela, ale nikomu jsem je neříkala.“ (žena, 1953, D, 27)

„Ježíšmarjá, to bylo to samý. To když se chtěl člověk zasmát, tak si pustil Jakeše. To by se u televize uválel, směju se ještě dnes, protože to se hned tak nevidí. Ale jinak jsem se o politiku nezajímala.“ (žena, 1949, D, 28)

„Jistě, poslouchali jsme cizí rozhlas, byli jsme velice nešťastní, že nemůžeme poslouchat třeba Anglii. Teďka posloucháme Svobodnou Evropu, od šesti do sedmi.“ (žena, 1932, I, 24)

---

¹⁸ Zde je míněna vnitřní politika.

„Jen okrajově. O politiku aktivní jsem se nikdy nezajímal. Samozřejmě, svůj názor jsem vždycky na věci obecné měl a mám. ...“ (muž, 1936, I, 26)

„O politiku jsme se moc nezajímali, protože člověk toho měl plné zuby. To bylo stále, musíš na schůzi, musíš tam a tam, a tak byl člověk rád, že si od politiky odpočinul. To víte, když se třeba v Polsku začaly dít věci nebo třeba i v osmašedesátém, tak byl zájem o politiku o hodně vyšší. Mně bylo osmnáct roků, když byl osmašedesátý, to jsem byl u rádia denně, furt jsem poslouchal, doma jsem měl rádio pořád puštěné. V práci jsem rozhlas poslouchat nemohl, ale doma měl člověk ucho na rádiu nalepené, když Dubček a všichni měli proslovy, lidi si slibovali, že opravdu bude líp. Ale jakmile to všechno zase přestalo, zájem o politiku ustal, protože člověk si říkal, ono se asi opravdu už nikdy nic nezmění. Aspoň u mě se to tak projevovalo, že jsem zůstal úplně apatický.“ (muž, 1950, D, 15)

6.3.3 Volební participace

V otázce účasti na povinných volbách nejsou rovněž patrné diametrální rozdíly mezi příslušníky dělnické třídy a inteligence. V rozhovorech se často objevují sousloví jako šaškárna a povinnost. Volby představovaly nutné zlo. Lidé si byli velmi dobře vědomi možných negativních následků z případné neúčasti. Navíc volby probíhaly manifestačně, takže bylo jen velmi obtížné vyhnout se důsledkům případné „rebelie“ ve formě absence.

„No tož, normálně. Že chodili všichni volit. To byla taká šaškárna, každý si to odvolil a šlo se na pivo.“ (muž, 1948, H, 1)

Zde narátor dokonce uvádí, že jeden známý, který k volbám nechodil, byl považován za hrdinu. Nicméně dodává, že ze strachu o existenci své rodiny on sám k volbám šel. Jak uvádí svědectví dalšího, zkrátka neměl odvalu nevolit. Někteří to prostě brali jako fakt a dále se touto otázkou nezabývali.

„Před revolucí? Jako 99,9 procenta. Tak to je úplná fraška. Já znám od nás jednoho, který nešel k volbám. Toho jsme brali jako hrdinu dílny. Von byl sám, takovej

volnomyšlenkář, no prostě takovej zvláštní člověk a ten říkal: „Ne, mě k volbám nikdo nedostane.“ A my, člověk měl rodinu, jsme k volbám šli. Tam nám dali ty lístky, tak se to hodilo, člověk nešel za plentu – mohlo se jít, ale kdo šel, byl podezřelý. To se říkalo, že volíme manifestačně, aby každý viděl, že souhlasím.“ (muž, 1937, D, 3)

„Člověk tam šel, protože věděl, že kdyby tam nešel, tak jsou z toho problémy. Volilo se často manifestačně, to znamená, že se ani za plentu nechodilo. Člověk vzal lístek, hodil ho tam a bylo... No byla to fraška.“ (muž, 1940, I, 30)

„Chodil jsem. Vždycky jsem chodil volit. To bych si taky mohl zkusit, nejít volit. Počítám, že kdybych nešel volit, tak by mě vhodili z práce. Na mé pozici policajta takřka jistě. To je pravda. ...“ (muž, 1951, I, 38)

„Ano, chodila jsem k volbám. Neměli jsme odvalu k volbám nechodit. To říkám rovnou. Kolikrát jsem si říkala, jak by to třeba vypadalo, kdyby si i jiní lidé řekli, že k volbám nebudou chodit. Chodili všichni, tak účast byla vždycky devadesát osm procent. Prostě člověk to bral jako obtížnou povinnost, kterou absolvuje, protože chce mít klid. ...“ (žena, 1948, I, 39)

„Ne, ne. S nátlakem ne. Vyloženě aby někdo řekl, musíš, já osobně ne, protože já jsem neřekla, že nepůjdu, já jsem vždycky šla. Nepřemýšlela jsem o tom. Prostě se musí jít, tak se jde. No tak to je právě taková vlastnost, to vy jste nezažil, těch totalit, že člověk některé věci musí brát, že tak jsou a nedá se s tím nic dělat.“ (žena, 1931, I, 35)

Jako další argument pro účast ve volbách je víra v nemožnost cokoliv svým počínáním změnit.

„Chodil, to bylo povinné. Ale já jsem si říkal, že se to stejně nezmění, ať budu volit to nebo to. Protože pokud, znovu to říkám, nezpíváte jejich písničku, tak je to na nic, neprosadíte svou myšlenku, je to zbytečné. Je to oblbování lidí, aby si mysleli, že mají nějaké šance, aby si mysleli, že něco dokážou, a oni si stejně dělají svoje. A pokud tam dostali takového rejpa, tak říkám, to byl krátký proces. Dostal po ruku a už byl mezi námi zpátky, už byl neoblíbený, tak to šlo.“ (muž, 1952, D, 19)

„To byly povinné, že jo? Tam jsem musela. Ale tam jsem šla, abych měla čárku. To bylo jediné, protože tam to bylo povinné.“ (žena, 1949, D, 28)

„Byla to šaškárna... Jako rodina jsme šli. Je fakt, že jsem chodila volit vždy.“ (žena, 1945, D, 29)

Zde dokonce narátor uvádí, že se za účast ve volbách až stydí, sám sebe označuje za zbabělce. Nicméně opět převážil pud sebezáchovy a strachu o existenci své rodiny.

„Volby, to je událost, za kterou se já osobně za sebe stydím. Poněvadž jsem k nim samozřejmě chodil. Tolik odvahy jsem neměl. Učitel se dvěma dětmi, který už pár let nebyl na stavbě. Fakt jsem byl srab, byl jsem zbabělec. Prostě jsem k nim chodil...“ (muž, 1944, I, 37)

6.3.4 Shrnující schéma dimenze politická angažovanost

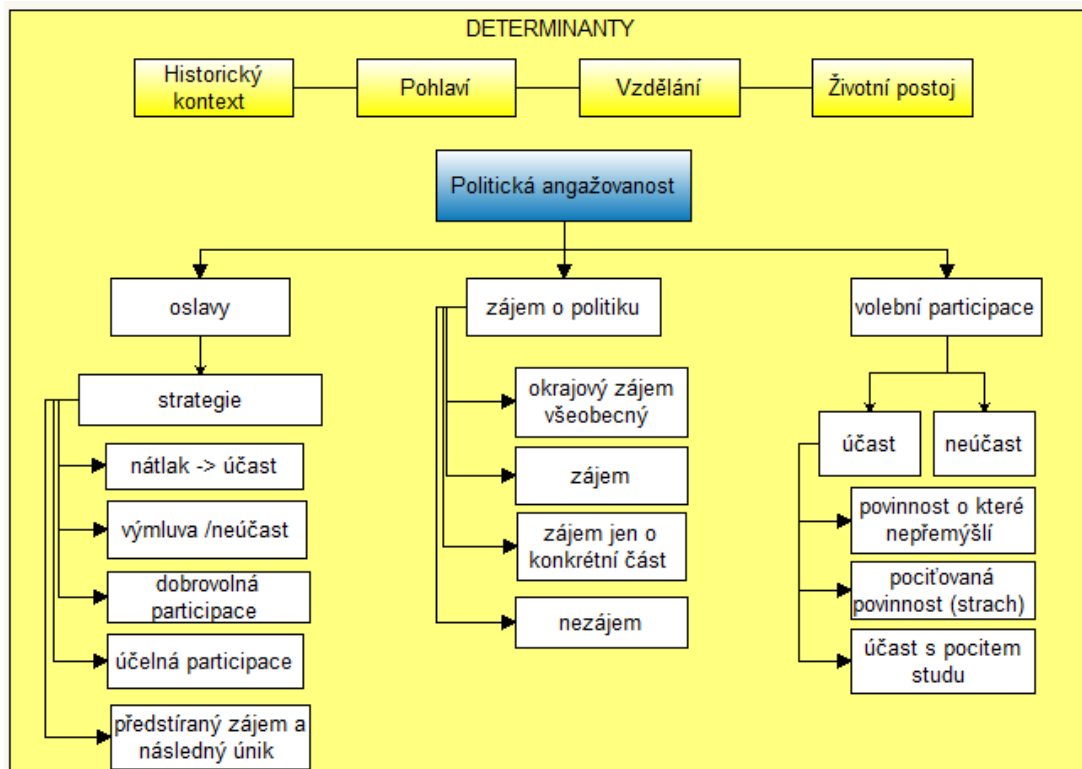
Na závěr kapitoly politická angažovanost příkládám opět shrnující schéma, které popisuje objevené vztahy. Jedná se o grafické znázornění výše popsané dimenze životního způsobu a obsahu jejích kategorií.

Dimenzi politické angažovanosti utváří kategorie *oslavy*, *zájem o politiku* a *volební participace*. Zároveň na dimenzi politické angažovanosti a na její jednotlivé kategorie neustále působí determinanty životního způsobu. Schéma zároveň znázorňuje nejčastěji užití životní strategie.

V kategorii oslavy nelze jednoznačně usoudit, zda narátoři vnímali komunistické oslavy pozitivně, či negativně. V rozhovorech je celá plejáda názorů a taktik jak mezi příslušníky inteligence, tak mezi dělníky. Lidé volili nejrůznější životní strategie, jak se s účastí na slavnostech vyrovnat. Strategie se pohybovaly od kategorického odmítání, přes „účast na oko“, kdy při nejbližší možné příležitosti utekli, přes strategii výmluv a drobných podvodů, přes dobrovolnou účast, neboť bylo možno sehnat nedostatkové zboží, až po zcela dobrovolnou účast doprovázenou interním ztotožněním a radostí z možnosti zúčastnit se.

Politické dění nebylo hlavním zájmem většiny narátorů. Pouze u některých se projevoval okrajový zájem.

Lidé si byli velmi dobře vědomi možných negativních následků z případné neúčasti. Volební participaci vnímali všichni narátoři jako povinnost. Možnost neúčasti nepřiznává nikdo.

6.4 Volný čas

Lidé se za minulého režimu uchýlili do soukromé sféry a soustředili se zejména na uspokojování svých sociálních a materiálních zájmů. Proto byl důležitou součástí právě volný čas. Volný čas zde představuje období mimo zaměstnání a mimo povinnosti vyplývající z pracovního procesu, jako jsou schůze, nebo povinnosti vyplývající z nucené společenské angažovanosti, jako byla účast na oslavách. Volného času se týká i nedostatek zboží – přicházeli o něj, protože stáli ve frontách.

„Volný čas je společenskou hodnotou, která vznikla ve zcela určitých společenských podmínkách. Charakter jeho využívání, styl trávení volného času, do značné míry ovlivňuje celkovou tvář společnosti. Styl trávení volného času je primárně určen sociálně třídní strukturou společenského řádu a jeho vývojovou etapou. ... Jeho vnitřní strukturovanost, charakter a proporce jednotlivých komponentů je pak určena především socioprofesionálním postavením, charakterem vykonávané práce a vzděláním. Teprve za těmito faktory, jako druhořadé, prosazují se vlivy rodinného stavu, počtu dětí, pohlaví a příjmu“ (Staničková 1987, s. 78–79).

Využití volného času bylo determinováno mnoha faktory. Záleželo, jaké lidé měli vzdělání, profesi, záliby, jaké jsou jejich ekonomické možnosti – zda vlastní chatu či chalupu, dopravní prostředek, jestli mají dostatek financí, jak těžkou práci vykonávali, kolik času jim zabrala péče o domácnost a děti, v jakém konkrétním věku byly děti... Jednoduše řečeno bude těžko dělník po dvanáct hodin trávající směně, kde celou dobu stál na nohou, spěchat jako hráč na fotbalový zápas.

V otázce trávení volného času jsou patrné rozdíly mezi dělníky a příslušníky inteligence.

Příslušníci inteligence se (v tomto ohledu stejně jako dělníci) rádi zrelaxovali na chalupě nebo na zahrádce.

„Víkendy i dovolené, protože tam¹⁹ se vlastně pořád stavělo, budovalo, něco se dělalo na zahrádce, a co řekla babička, teda tchyně, že se bude dělat, to se prostě dělalo a nikdo jsme neodporovali. Já si myslím, že to stejně neumím.“ (žena, 1945, D, 29)

---

19 Narátorka miní chalupu.

„Ve Žďáře máme zahradu a barák, takže chatu jsme neměli. Měli jsme nějakou zahradu v Příbyslavi, takže tak tam se občas jezdilo. Čas od času jsme dostali rekreaci ROH, takže jsme jezdili s dětmi na tu rekreaci. Jinak hodně se jezdilo tady po česku. Bratranec má chalupu v jižních Čechách, v Římově u Českých Budějovic, odkud pochází moje matka. Tam jsme strávili několik dovolených.“ (muž, 1943, I, 9)

Mezi oblíbené způsoby trávení volného času tak patřily kulturní aktivity jako divadla, kina, koncerty, výstavy. Dále narátoři uvádějí četbu. Objevuje se i záliba v aktivním sportování. Právě toto kulturní a sportovní vyžití je časté u příslušníků inteligence, u dělníků se příliš s těmito aktivitami nesetkáme.

„No tak zpočátku jsem byla s dítětem. Jinak jsem chodila do divadla. Ještě do kina, poněvadž ta televize ještě tolik nebyla. To jsem dělala po těch čtyřicet let prakticky. Byl tady taky takový spolek, jmenovalo se to Klub přátel hudby. A to jsme jezdili do Prahy, jednou měsíčně jsme dostali zdarma vstupenku na nějaký významný koncert s ubytováním v prima hotelu. Takže to bylo fajn.“ (žena, 1931, I, 35)

„Hudba byla tím největším koníčkem, a co se týče těch dalších, tak to bylo fotografování, to mě taky drží dodnes, i když na to není tolik času. ... A dalším koníčkem je četba, hodně jsem četl. Knihy, především mám rád detektivky anebo mě svého času bavila i historie, takže jsem četl historické romány.“ (muž, 1939, I, 13)

„Pokud jde o ten čas mimopracovní, tak jsem vlastně pokračoval nebo vlastně znovu začal se svými oblíbenými sportovními aktivitami, které jsem do té doby nemohl provozovat, takže v současné době se věnuju, samozřejmě na té zájmové úrovni, fotbalu, jezdím na kole, v zimě na lyžích a taky chodím hrát hokej.“ (muž, 1950, I, 11)

Velmi oblíbenou aktivitou volného času tak bylo cestování a to jak v tuzemských destinacích, tak i v zahraničí. Cestování bylo ovšem velmi oblíbené rovněž u dělníků.

„No tak o prázdninách jsme jezdili po Čechách na dovolenou, protože můj muž měl čtrnáct dní dovolenou, zbytek si nechával na dny, kdy hlídal děti po nemocích, a bral si dovolenou, abych já mohla chodit do školy, takže společnou dovolenou jsme vždycky měli tak těch čtrnáct dní. Jezdili jsme deset let dolů na Lipno, kde už jsme měli takový svůj prostor a partu. Kromě toho jsme jezdili na tábory, a to od synových sedmi let. Nejprve to byli Kaplice, potom jsem jezdila i se Státními statky do Hradce u Kadaně a pak oni měli ještě v jižních Čechách starý mlýn, Mireč se ta vesnička jmenovala. Bylo to blízko Strakonice. A nejvíc jsme jezdili do těch Kaplic, tam jsem naposledy byla asi před šesti lety.“ (žena, 1937, I, 10)

„Tak ty svátky nebo dovolené, dovolené jsme trávili v cizině, tedy převážně v cizině, kam bylo možno jezdit. To znamená, že jsme jezdili do Rumunska, Bulharska, NDR. No a pak i po České republice. Často jsme jezdili na Slovensko do Tater, do Maďarska- Takže to cestování, to bylo časté.“ (muž, 1950, I, 11)

„Jezdili jsme na dovolené, ale ani ne tak do zahraničí... Já jsem do zahraničí cestoval především služebně, takže já osobně jsem toho procestoval hodně, ale na dovolené s manželkou jsme do zahraničí nejezdili, to jsme jezdili v tuzemsku. Za moji matkou do Jindřichova Hradce, odkad' pocházím, pak jsme jezdili do Třeboně, k rybníku Svět a tak dále. No a nejvíc jsme jezdili do Mariánských Lázní. Já jsem byl nejdál na Kubě, protože jsem tehdy dostal poukaz na třináct tisíc, čtyři sta a platil jsem čtyři tisíce sto, poněvadž mi na to daly odbory...“ (muž, 1939, I, 13)

U příslušníků inteligence bylo také velmi časté, že se věnovali vysoce specializovaným zálibám. Bylo časté, že ve svém pracovním životě byli specializováni na určitou oblast, která pro ně představovala zálibu i v čase mimopracovním.

„ ... No, jinak jsem taky publikoval nějaké články v odborných časopisech týkající se povrchových úprav nebo výroby desek plošných spojů, a tudíž jsem taky spoluautorem skript na Západočeské univerzitě v Plzni týkajících se právě plošných spojů...“ (muž, 1939, I, 13)

„Volný čas jsem míval. Když jsem nedělal déle, tak jsem přijel dom a dělal jsem si, co jsem chtěl. Když bylo potřeba okopat něco, tak se muselo prvně jít okopat. Ale jinak jsem měl zálibu v radiotechnice, v té době teprve začínala tranzistorová rádia a mě to strašně chytlo. Tak jsem se věnoval radioamatérství... Tomu jsem obětoval prakticky veškerý svůj volný čas, co jsem měl. V neděli a po večerech. Jinak ale, když bylo potřeba jít okopat řepu, tak jsem šel. Spoustu let věnoval člověk tomu, než dal bydlení trochu do kupy.“ (muž, 1950, I, 15)

Náplň volného času závisela na mnoha faktorech uvedených v úvodu této kapitoly. U dělníků se variabilita zájmů a koníčků pohybuje v omezenější škále. U většiny narátorů dělnických profesí se ve způsobu trávení volného času projevil vliv jejich namáhavé profese. Proto hrála menší roli v jejich způsobu trávení volného času kultura, která se omezovala jen na občasnou četbu, návštěvu divadla, koncertu či kina. Občas sledovali televizi. Oblíbeným způsobem využití volného času pro ně bylo také chataření a chalupaření, trávení času na zahrádce a stejně jako u příslušníků inteligence je velmi oblíbené cestování ať již v tuzemsku či v zahraničí a rovněž využívání rekreací poskytnutých ROH a trávení času na zahrádce (ne povinné spojené s prací – ale jako aktivní odpočinek), chatách a chalupách.

Řada narátorů uvádí, že na nějaké koníčky čas neměla nebo jich měla jen pár. V rozhovorech se často vyskytoval fakt, že ženy po skončení jejich placené práce v zaměstnání v podstatě nastoupily do „práce domácí“, a u mužů ve snaze zajistit ekonomický a materiální blahobyt bylo časté, že po práci ještě chodili na melouchy.

„Koníčky žádné nemám, nikdy jsem neměla a na stará kolena už mít nebudu. Občas jsem něco přečetla, šla do kina. Do divadla jsme moc nechodili, teď už vůbec nechodíme do divadla ani do kina, protože je všechno v televizi.“ (žena, 1948, D, 25)

„Já jsem vám říkala, že zas těch zájmů, co si vzpomínám, jsem moc neměla. Vařit, žehlit, prát. Sice jsme teda měli děti hromadu let od sebe, ale stejně... No, to jsem neměla na nic čas.“ (žena, 1952, D, 4)

„No tak volný čas... Jak jsem měl volný čas, chodil jsem s kolegou na fušku, protože jsem měl třeba zedníky, tak jsem jim musel zaplatit. Sám jsem si hodně udělal, ale ty zedníky jsem musel zaplatit. Já jsem si vydělal do dvou a půl tisíce, ale máš tři

děcka, koupíš oblečení a jídlo – a co ti zbylo? Tak jsem musel chodit po fuškách, soboty neděle, abych mohl zaplatit řemeslníkům a materiál. Děcka vyrostly, ani nevím jak, protože jsem si s nimi moc, moc málo užil. Z práce do práce se chodilo. Šestnáctky jsme dělali, to byla možnost něco si vydělat. Tak si říkám, to mládí mi strašně rychle uteklo. Jsem začal stavět, víš. Když se nedělalo, tak jsem měl volno. To jsme buď zašli na pivko s manželkou, nebo jsme šli na procházku nebo na ples, do kina. Měl jsem hodně kamarádů, tak jsme se hodně navštěvovali.“ (muž, 1941, D, 23)

Velmi častá byla také pomoc při práci na domech, avšak našli si i čas „sami na sebe“, na výlety či velmi oblíbené rekreace poskytované ROH.

„Soboty a neděle většinou pomocí mamce na baráku. Dovolený jsme trávili ježděním na podnikový chaty, buď na Seč, anebo na Bítov, jeden rok tam, jeden rok tam. Když jsme nejeli k našim, tak jsme jeli do lesa nebo na podzim jsme jezdili péct brambory a dělat ohýnky někde za město, pouštět draka a tak. Anebo se jezdilo za mojí sestrou, anebo k bráchovi, nebo zase k manželovu bráchovi a k jeho sestře, to jsme museli jet na víkend už v pátek a být tam až do neděle, protože to bylo daleko a nestihli bychom se vrátit. My jsme v podstatě pořád někde čundrovali.“ (žena, 1953, D, 27)

„Myslím si, že ano. Pokud mě netlačila práce, že potřebovaly dělat soboty, nebo abych netrhal kolektiv, tak já si myslím, že jo, že ten čas se tam našel. Ta dovolená byla, takže bylo dost času. A na statku, pokud nebyla sezona orby či sklizně, no tak byl ten čas. Ale kdy se jezdilo kombajny, tak to nebyl čas vůbec. To jsem někdy nebyl doma třeba dva dny, to jsem byl úplně pryč. Ale pokud už bylo po sezoně, tak byl čas.“ (muž, 1952, D, 19)

Rovněž bylo v oblíbě chataření a chalupaření, pobyt v přírodě a výlety, neboť se zde lidé cítili uvolnění a svobodní, dodávalo jim to duševní klid.

„Tam²⁰ byla taková pohoda, udělal se ohýnek a sedělo se a manžel hrál od čtyř let na takovou malinkou puntíkovou harmoniku, máme ji ještě schovanou... takže hrál

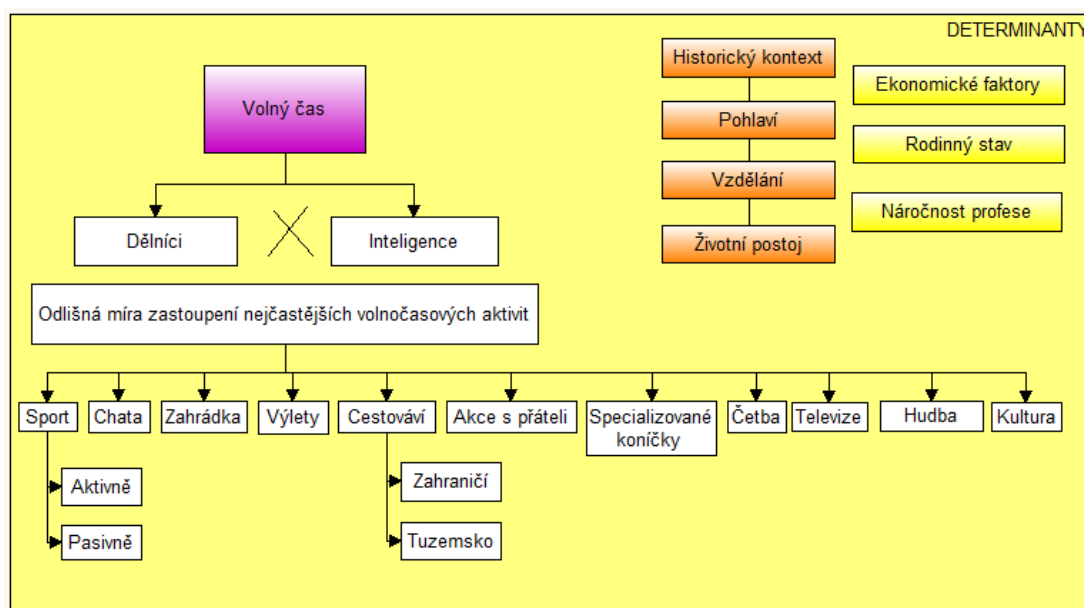
---

20 Narátorka miní chatu.

na harmoniku, my jsme s klukama zpívali, sedli jsme si na kýble, opékali špekáčky... na zahradě nám bylo zase lépe. A i když už byli kluci velcí, tak kluci hráli ještě na kytaru, udělali jsme si takový kroužek a bylo nám tam dobře...“ (žena, 1953, D, 27)

„V dvaasedmdesátém roce, když bylo klukovi deset roků, tak jsme si koupili auto. Starou oktávku. A prakticky každý rok, což bylo ještě za totality, jsme jezdili autem k moři. ... Hodně do Polska, protože to je asi nejbliž... do Německa ani moc ne, tam se nám totiž tolik nelíbilo... a taky jsme byli v Rumunsku a v Bulharsku... Od klukových deseti do těch šestnácti roků. Protože když měl za sebou první rok střední školy, tak my jsme byli s tátou sami dva letecky v Bulharsku a on byl zrovna v tu dobu v Praze na exkurzi.“ (žena, 1934, D, 32)

6.4.1 Shrnující schéma dimenze volný čas

Na závěr kapitoly volný čas přikládám shrnující schéma, jež popisuje objevené vztahy. Jedná se o grafické znázornění výše popsané dimenze životního způsobu. Na dimenzi volný čas neustále působí determinanty životního způsobu, které jsou ve vzájemné interakci. Tedy *historický kontext*, *pohlaví*, *vzdělání* a *zastávaný životní postoj*, jež je promítnut do každé narace. V této dimenzi mají zásadní vliv na trávení volného času také ekonomické faktory (jak finančně náročné

koníčky si mohli dovolit), rodinný stav (zda je svobodný, bezdětný nebo zda má již rodinu) a náročnost práce, kterou narátor vykonává.

Schéma graficky znázorňuje nejčastější využití volného času. Řadu aktivit jako chataření, cestování, zahrádka, výlety a akce s přáteli měly obě skupiny ve stejné oblibě.

Avšak zatímco u příslušníků inteligence se mnohem častěji objevovaly kulturnější a intelektuálnější záliby a velmi často také úzce specializované, u dělníků spíše absentovaly. Je nutno zdůraznit, že toto tvrzení není generalizující a striktní, neboť lidé jsou různí. Například u jednoho narátora z řad dělníků byla jeho celoživotní zálibou archeologie, kterou ve svém volném čase vykonával téměř na profesionální úrovni. Ve vyprávěních se často objevuje fakt, že po založení rodiny museli narátoři své koníčky a způsob trávení volného času plně podřídit rodině.

7 Model životního způsobu mlčící většiny

V předchozích kapitolách jsem prezentovala kvalitativní data získaná sekundární analýzou a uspořádaná do pojmů a kategorií vytvořených otevřeným a axiálním kódováním. V průběhu kódování jsem identifikovala vazby mezi kategoriemi napříč dimenzemi životního způsobu mlčící většiny. Hned na začátku zdůrazňuji, že tento model vychází z konkrétních empirických dat získaných z narací. Což znamená, že jsem postupně abstrahovala jednotlivé případy do obecnějších souvislostí a obecnějších kategorií, zároveň jsem je však neustále konfrontovala s konkrétními případy.

Na veškeré dimenze životního způsobu a jejich kategorie neustále působí identifikované determinující podmínky, přičemž ony sami jsou navzájem v interakci. Nejvýraznější determinantou je dle mého soudu historický kontext, neboť životy lidí jsou vždy historicky konkrétní, historické události a dějinné mezníky vždy působí na životy obyčejných lidí. Další velmi důležitou determinantou je životní postoj. Ovlivňuje prožívání, vnímání a hodnocení daných situací. Tedy uvedené narace reprezentují narátorův postoj k dané problematice. Zároveň také to, že narátoři patřili do oné mlčící většiny, je vyjádřením jejich životního postoje.

Determinanta vzdělání nám rozčlenila narátory na příslušníky inteligence a dělníky. Od dosaženého vzdělání se odvíjí profese, kterou lidé vykonávali. A to v tom smyslu, že, samozřejmě, ne vždy narátoři vykonávali profesi v oboru, který přesně vystudovali, ale vzdělání determinovalo, zda vykonávali v pracovním životě profesi dělnickou, či se svou profesí řadili k příslušníkům inteligence. Vzdělání tak determinuje naše dovednosti, vědomosti, formuje naše zájmy, hodnoty a morálku.

Pohlaví narátora významným způsobem ovlivňuje všechny aspekty jeho životního způsobu, všechny dimenze a kategorie.

Jako centrální kategorii jsem ve své práci určila pracovní sféru, neboť pracovní sféra zaujímal největší část vzpomínek příslušníků inteligence i dělníků. To ovšem neznamená, že by určení pracovní dimenze za centrální kolidovalo s teorií familiarizace životního způsobu po roce 1968. V dimenzi rodinného života je patrné, že se všichni bez rozdílu snažili co nejvíce věnovat rodině a zabezpečit ji, tedy narace tuto teorii potvrzují. Rodina byla bezesporu pro narátory tou nejdůležitější hodnotou, avšak bez práce by nebyli schopni ji dostatečně zajistit,

což se v naracích, které jsem měla k dispozici, odráží. Tedy právě proto, že narátoři pracovní život ve svých vyprávěních nejvíce akcentovali, byla kategorie pracovního života určena v mé práci jako centrální.

„Většina z nás stráví prací větší část svého života a takto strávená doba přesahuje všechny ostatní typy činností.... Práce zůstává stavebním prvkem psychologické výbavy člověka a vytváří cyklus jeho každodenních aktivit“ (Giddens 2013, s. 840). Práce utváří cyklus našich každodenních aktivit, v práci člověk tráví značnou část dne, vstupuje do interpersonálních vztahů. Pracovní sféra zároveň ovlivňuje i ostatní dimenze životního způsobu. Od pracovního života se odvíjí, kolik volného času člověk má a jak jej tráví, kolik času má na rodinu a rovněž s tím souvisí i politická angažovanost. To, jestli práce člověka uspokojuje, či nikoli, má vliv i na další sféry jeho života.

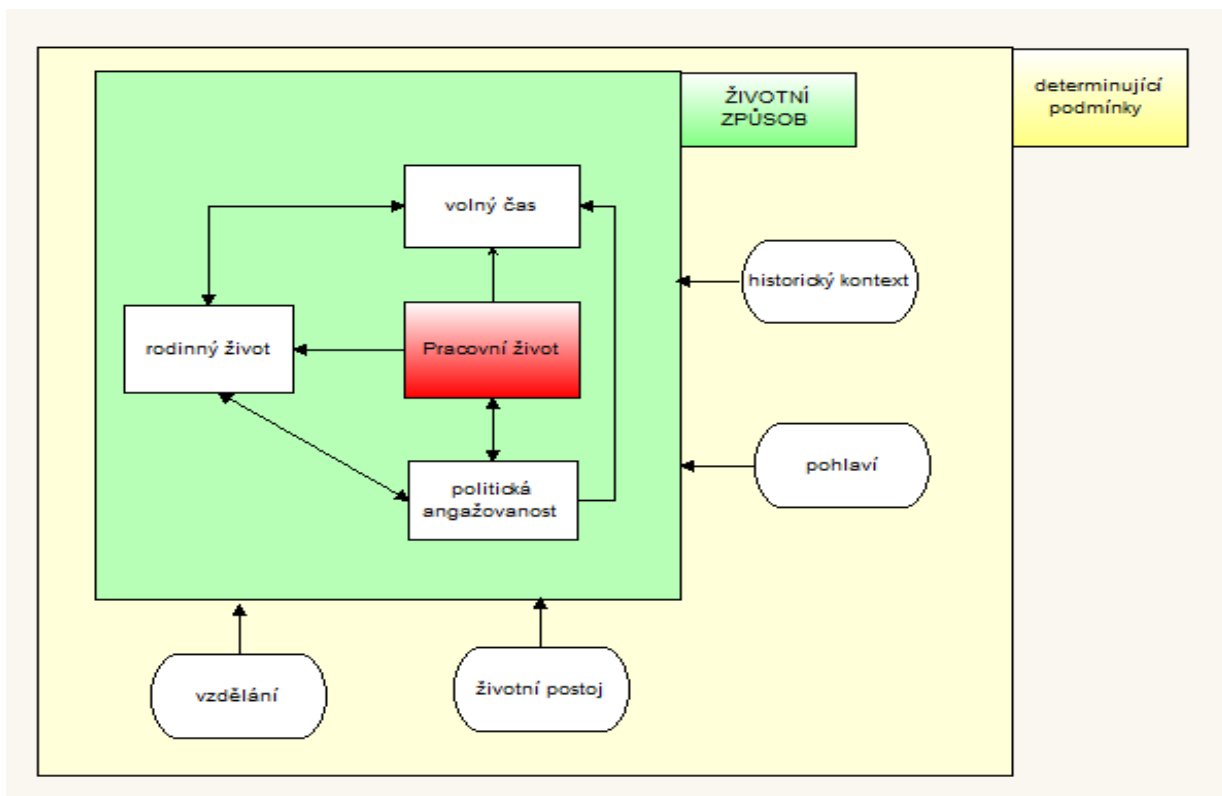
Pracovní život v tomto případě ovlivňuje politickou angažovanost, neboť právě strach ze ztráty zaměstnání zajišťoval, že ač neradi, narátoři se v této sféře podřídili mocenským tlakům, nikterak nevybočovali a jednoduše ji přijali jako svou povinnost. Z výroků mnohých vyplývá názor, že i kdyby nesplnili to, co se od nich očekávalo, nic by se nezměnilo a na takový postoj by doplatili jen oni sami.

Významně ovlivňuje sféru rodinnou. Práce přináší ekonomickou stabilitu rodině, zároveň si dle práce organizujeme a strukturujeme čas, který rodině věnujeme. Zde jsou patrné rozdíly mezi pohlavími – dotazované ženy často vyjadřují názor, že z různých objektivních důvodů neměly dostatek času na rodinu, zajištění jejího chodu a výchovu dětí, a tudíž v tomto směru přijaly s ulehčením pomoc od prarodičů. Pracovní sféra má vliv i na volný čas. Také dle pracovního života plánujeme náš volný čas, podřizujeme se mu, bereme si v práci dovolenou. I mzda, kterou dostáváme za vykonanou práci, má vliv na trávení volného času, neboť některé volnočasové aktivity jsou finančně náročnější než jiné. Z výroků dotazovaných vyplývá, že nejčastěji trávili volný čas v rámci dovolené v tuzemsku, při stavbě chaty či zvelebování domova. U inteligence se častěji objevovaly kulturnější a intelektuálněji zájmy, zatímco u dělníků spíše absentovaly. Pro mnohé byl volný čas příležitostí, jak si přivydělat peníze (melouchy).

Rodinný život je ve vzájemné interakci s politickou angažovaností tím způsobem, že opět se lidé angažovali v celé řadě politických aktivit jen z obavy, aby nebyla jejich rodina nějakým způsobem perzekuována, neboť si byli velmi dobře vědomi možných negativních důsledků. Do okruhu politické angažovanosti ovšem

patří také oslavy, kterých se často zúčastňovaly celé rodiny. Pochopitelně je také v neustálé interakci s dimenzí volného času.

Politická angažovanost působí také na volný čas, neboť tyto aktivity se odehrávaly v čase mimopracovním. Většina dotazovaných přijímala tuto skutečnost s vnitřní nelibostí, ovšem jak již bylo zmíněno, pociťovali tuto skutečnost jako povinnost.

Závěr

Cílem diplomové práce byla sociologická sonda do života „mlčící většiny“. Práce byla zaměřena na analýzu a interpretaci již získaných kvalitativních dat z projektu *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace; Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Cílem tak bylo přiblížení způsobu života „obyčejných lidí“ před rokem 1989.

Opakovaným čtením narací jsem pomocí sekundární analýzy a zakotvené teorie identifikovala determinující podmínky způsobu života mlčící většiny (konkrétně historický kontext, pohlaví, vzdělání a životní postoj), které působí na všechny identifikované dimenze životního způsobu (konkrétně na pracovní život, rodinu, politickou angažovanost a volný čas)

Determinanty byly podrobně rozebrány v kapitole, která předchází dimenzím životního způsobu, aby bylo jasné, co je ovlivňuje. Nejprve jsem v jednotlivých naracích vyhledávala jednotlivé pojmy. Pojmy, které se při opakovaném čtení narací seskupovaly kolem určitého jevu, jsem postupně začala procesem otevřeného kódování shromažďovat do kategorií. Stěžejním pro mne bylo zachytit, jak narátor sám skutečnost interpretuje. Tyto kategorie jsem následně spojila do tematiky dimenzí, které utváří životní způsob mlčící většiny. Identifikovala jsem dimenze Pracovní život, rodina, politická angažovanost a volný čas. Každá tato dimenze obsahuje jednotlivé kategorie.

Ukázky z vyprávění, tedy kvalitativní data, jsou typické a opakující se výroky, které tvoří obsah pojmů a jsou interpretací daných kategorií jednotlivých dimenzí. Do výběru jsem zařadila i některé výroky, které se zcela vymykají většině, s cílem zdůraznit diverzitu narací a potlačit tendence k absolutní generalizaci. Úryvky nejsou uvedeny všechny, jsou pouze reprezentativní.

Na závěr jsem vytvořila model životního způsobu mlčící většiny, kdy tento model vychází z konkrétních empirických dat získaných z narací. Postupně jsem tak abstrahovala jednotlivé případy do obecnějších souvislostí a kategorií. Představuje stručnou interpretaci identifikovaných vazeb napříč jednotlivými dimenzemi a determinantami.

Práce utváří obraz o životě mlčící většiny, tudíž se mi cíl práce podařilo naplnit. Je nutné si ovšem uvědomit, že samozřejmě materiál, ze kterého čerpám, poskytuje mnohem více informací, než tato práce může obsáhnout a zároveň je třeba vzít

v potaz možnost zkreslení, neboť některé otázky mohly narátory předem směřovat do určitých odpovědí

Anotace

Příjmení a jméno autora: Jandová Lucia

Název katedry a fakulty: Katedra sociologie a andragogiky FF UP

Název práce: Způsob života „obyčejných lidí“ před rokem 1989 (Jak se žilo ... tzv. mlčící většině)

Počet znaků: 169 732

Počet příloh: 1

Počet titulů použité literatury: 20

Klíčová slova: komunistický režim, životní styl, každodenní život, dělníci, inteligence, orální historie, společnost a politika, Československo, mlčící většina

Práce je sociologickou sondou do života „mlčící většiny“ v komunistickém Československu před rokem 1989. Mapuje právě ty složky společnosti, jimž byla doposud z hlediska sociologie věnována jen malá pozornost. Zaměřuje se na analýzu a interpretaci již získaných kvalitativních dat z projektu *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace; Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Analýza a interpretace těchto semistrukturovaných rozhovorů je zaměřena na každodenní život – na dimenze životního způsobu „obyčejných lidí“ (konkrétně na pracovní život, rodinu, politickou angažovanost a volný čas).

Annotation

Author of thesis: Jandová Lucia

Department and faculty: Department of Sociology and Education of the Adults,
Philosophical Faculty Palacký University Olomouc

Name of thesis: The way the “ordinary people” lived pre 1989 (The “Silent Majority” and their way of life)

Number of appendixes: 1

Number of characters: 169 732

Number of references: 21

Key words: communist regime, life style, everyday life, working class, intelligentsia, oral history, society and politics, Czechoslovakia, Silent Majority

This thesis is a sociological view of the life of the „Silent Majority“ in Communist Czechoslovakia before the year 1989. It aims to map out constituents of society, which up until the present day have received only a limited attention from a sociological perspective. It focuses on the qualitative data put forward in *An Investigation of Czech Society in the „Normalizaton“ Era: Biographical Narratives of Workers and Intelligentsia* and analyses and interprets these semi-structured interviews. The content of these interviews focused on the dimensions of everyday lifestyle of „Ordinary People“, making particular reference to work life, family, political engagement and Leisure.

Zdroje

Dějiny Československa. Dostupný z WWW <http://ksv.upol.cz/txt/DejinyCSR.pdf>
[cit. 5. 3. 2017]

DUFFKOVÁ, J. URBAN, L. DUBSKÝ, J. *Sociologie životního stylu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008.

FRANC, M. Životní styl a každodennost v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století. In PAŽOUT, J. *Každodenní život v Československu 1945/1948-1989*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů ; Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2015.

GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 2013.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.

HOUDA, P. RATAJ, J. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica, 2010.

HULÁKOVÁ, M. *Životní způsob a problém hodnot*. Praha: Academia, 1980.

KUBÁTOVÁ, H. *Sociologie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2009.

KUBÁTOVÁ, H. Vyprávěné biografie tří historických generací žen. In SÝKOROVÁ, D. ŠIMEK, D. DVOŘÁKOVÁ, M. *Třetí Věk trojí optikou*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005.

MERTON, R. K. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. Sociální struktura a anomie, s. 132–177.

MILLS, CH. W. *Sociologická imaginace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008.

MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.

MOŽNÝ, I. *Proč tak snadno*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999.

RYCHLÍK, J. Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. In PAŽOUT, J. *Každodenní život v Československu 1945/1948-1989*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů ; Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2015.

SOBOTKOVÁ, J. *Komunistické slavnosti v Československu v letech 1948–1989*.

STANÍČKOVÁ, R. *Životní způsob*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1987.

STRAUSS, A. CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: NAKLADATELSTVÍ ALBERT, 1999.

VANĚK, M. *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. 3 sv.

VANĚK, M. *Orální historie. Metodické a technické postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.

Přílohy

Přehled narátorů;

Narátor	Pohlaví	Narozen	Škola a profesní uplatnění	Profese	Děti	Datum uskutečnění rozhovorů
1	MUŽ	1948	VYUČEN HORNÍKEM, V LETECH 1966-1979 PRACOVAL JAKO HORNÍK, 1979-1991 BĀNSKÝ ZÁCHRANĀŘ, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŪCHODU.	D	3	24/8/2007 a 15/9/2007
2	MUŽ	1950	ABSOLVOVAL ODBORNÉ UČILISTĚ V TRHOVÝCH SVINECH, VYUČEN ZEDNÍKEM, POVOLÁNÍ VYKONĀVĀ DODNES.	D	3	14/9/2007 a 16/11/2007
3	MUŽ	1937	VYUČEN TISKAŘEM NA ROTAČNÍCH STROJÍCH; ZAMĚSTNĀN V TISKĀRNĚ SVOBODA. TOMUTO OBORU SE VĚNOVAL PO CELÝ SVŮJ PROFESNÍ ŽIVOT, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŪCHODU.	D	2	23/8/2007 a 14/9/2007
4	ŽENA	1952	VYUČENA FRĚZĀŘKOU V PODNIKOVĚM ODBORNĚM UČILISTĚ; 1970 – 1993 ZAMĚSTNĀNA V PODNIKU MINERVA BOSKOVICE, V SOUČASNÉ DOBĚ PRACUJE V ŰKLIDOVĚM HOSPODĀŘSTVĚ.	D	2	12/3/2006 a 3/3/2007
5	MUŽ	1944	VYSTUDOVAL ČĚŠTINU A DĚJEPUS NA FF UP V OLOMOUCI; LITERĀRNĚ HISTORIK, PROFESOR DĚJIN ČESKĚ LITERATURY, V SOUČASNÉ DOBĚ VYUČUJE NA KATEDŘE BOHEMISTIKY FF UP V OLOMOUCI.	I	2	9/3/2007 a 9/14/2007
6	ŽENA	1944	VYSTUDOVALA VĚTVARNOU VĚCHOVU A ČĚŠTINU NA FF UP V OLOMOUCI; ZAMĚSTNĀNA JAKO KUNSHISTORIČKA A VĚSTAVNICE VE VLASTIVĚDNĚM MUZEU V ŰMPERKU, ZDE PRACUJE DODNES.	I	1 (1971)	18/10/2007 a 15/11/2007
7	ŽENA	1948	VYSTUDOVALA FILMOVOU SCĚNĀRISTIKU NA FAMU VPRAZE; SPISOVATELKA DRAMATIČKA.	I	1	13/3/2008 a 1/4/2008
8	MUŽ	1937	VYUČEN V OBORU LESNĚ MANIPULANT A PILAŘ; DĚLNĚK VE SKLĀRNĀCH PODĚBRADY, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŪCHODU.	D	1	29/8/2006 a 5/10/2006
9	MUŽ	1943	VYSTUDOVAL STROJNĚ FAKULTU VUT V BRNĚ, OBOR OBRĀBĚCĚ A TVĀŘECĚ STROJE; KONSTRUKTĚR V PODNIKU ŰĐAS, VEDOUCĚ TECHNICKO-VĚROBNĚ ŰSEKU V PODNIKU BOSCH REXROTH, POTĚ TECHNICKO-VĚROBNĚ ŘEDITEL TAMTĚŰ; V SOUČASNÉ DOBĚ V DŪCHODU.	I	2 (1969, 1972)	18/9/2007 a 15/11/2007
10	ŽENA	1937	VYSTUDOVALA MATEMATIKU A VĚTVARNOU VĚCHOVU NA PEDAGOGICKĚ FAKULTĚ V ŰSTĚ NAD LABEM; UČITELKA NA ZŠ V CHOMUTOVĚ, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŪCHODU.	I	2	2/12/2006 a 17/2/2007
11	MUŽ	1950	VYSTUDOVAL PRĀVA NA PF UK V PRAZE; TECHNICKÝ PRACOVNĚK, POZDĚJI VEDOUCĚ ODBORU PRĀVNĚHO A EVIDENCE POZEMKŮ STĀTNĚHO PODNIKU POVODĚ OHŘĚ.	I	2	14/1/2007 a 25/5/2007
12	MUŽ	1947	VYUČEN ELEKTRIKĀŘEM; ZAMĚSTNĀN V CHEMICKĚM PODNIKU SPOLANA NERATOVICE, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŪCHODU.	D	3	25/7/2007 a 3/9/2007

13	MUŽ	1939	VYSTUDOVAL CHEMII NA VYSOKÉ ŠKOLE CHEMICKO-TECHNOLOGICKÉ V PARDUBICÍCH; PRACOVAL VE VYŠŠÍCH HOSPODÁŘSKÝCH FUNKCÍCH, NYNÍ PODNIKÁ NA ŽIVNOSTENSKÝ LIST A JE V DŮCHODU.	I	1 (1963)	27/8/2006 a 3/9/2006
14	MUŽ	1943	AKADEMICKÝ MALÍŘ; UČITEL VÝTVARNÉ VÝCHOVY NA LIDOVÉ ŠKOLE UMĚNÍ V KADANI, POTÉ VE SVOBODNÉM POVOLÁNÍ, VE KTERÉM PŮSOBÍ DODNES.	I	3	11/10/2007 a 5/2/2008
15	MUŽ	1950	VYUČEN ZÁMEČNÍKEM; ZAMĚSTNÁN JAKO ZÁMEČNÍK V PRVNÍ BRNĚNSKÉ STROJÍRNĚ, DNES V TOSU KUŘIM.	D	2	11/2/2007 a 15/2/2007
16	MUŽ	1943	VYUČEN ELEKTRIKÁŘEM; ZAMĚSTNÁN JAKO ELEKTRIKÁŘ V PODNICÍCH ŽĐAS, TOKOZ POLNÁ A TECHNICKÁ ÚSTŘEDNA POJŮ JIHLAVA, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŮCHODU.	D	3 (1966, 1970, 1972)	21/9/2007 a 26/10/2007
17	ŽENA	1952	ABSOLVOVALA ZŠ; ZAMĚSTNÁNA JAKO DÉLNICE VE VÝPOČETNÍM STŘEDISKU VE SMÍŘICÍCH, V SOUČASNOSTI DÉLNICE VE SKLÁRNĚ BDK-GLASS SMÍŘICE.	D	2	28/7/2007 a 26/8/2007
18	MUŽ	1926	VYUČEN RYTCEM; TOTO ŘEMESLO VYKONÁVAL AŽ DO ODCHODU DO DŮCHODU.	D	neuvádí	21/2/2007 a 7/9/2007
19	MUŽ	1952	NEDOKONČIL ZEMĚDĚLSKÉ UČILIŠTĚ; ZAMĚSTNÁN V SIGMĚ LUTÍN, POTÉ V TEPLÁRNĚ V KRNOVĚ, CCA 1975-1984 HORNÍK NA DOLE VÍTĚZNÝ ÚNOR V OSTRAVĚ, CCA 1984 – 1990 TRAKTORISTA NA STÁTNÍM STATKU V OKRESE FRÝDEK-MÍSTEK, NÁSLEDNĚ V OKRESE BRUNTÁL. OD ROKU 1994 V ČÁSTEČNĚM INVALIDNÍM DŮCHODU.	D	3	13/9/2007 a 18/9/2007
20	MUŽ	1955	VYSTUDOVAL STŘEDNÍ PRŮMYSLOVOU ŠKOLU V PÍSKU; PŮVODNÍM POVOLÁNÍM ELEKTRIKÁŘ V KAMENOLOMU, POTÉ GEODET A ARCHEOFYZIK ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR; V SOUČASNÉ DOBĚ PODNIKÁ V TOMTO OBORU.	D	0	10/9/2007 a 31/10/2007
21	ŽENA	1952	VYSTUDOVALA ČEŠTINU A PEDAGOGIKU NA FF UK V PRAZE; KNIHOVNICE, REDAKTORKA, V SOUČASNÉ DOBĚ V INVALIDNÍM DŮCHODU.	I	2	25/10/2006 a 27/2/2007
22	ŽENA	1942	ABSOLVOVALA ZŠ; ZAMĚSTNÁNA JAKO DÉLNICE V PODNICÍCH KOH-I-NOOR BÍLOVEC A VAGONKA STUDÉNKA, POTÉ JAKO KUCHAŘKA V ZÁKLADNÍ ŠKOLE KLIMKOVICE. PO ROCE 1989 SI OTEVŘELA PEKÁRNU, JIŽ POZDĚJI ROZŠÍŘILA O RESTAURACI. V SOUČASNÉ DOBĚ PODNIKÁ.	D	3 (1962, 1967, 1977)	11/2/2008 a 22/2/2008
23	MUŽ	1941	VYUČEN ELEKTRIKÁŘEM; V LETECH 1957-1996 ZAMĚSTNANÝ V NOVÉ HUTI KLEMENTA GOTTWALDA V OSTRAVĚ (V DEVADESÁTÝCH LETECH 20. STOLETÍ MITTAL STEEL OSTRAVA, DNES ARCELOR MITTAL OSTRAVA) JAKO ELEKTRIKÁŘ NA PROVOZU VYSOKÝCH PECÍ; V SOUČASNÉ DOBĚ V DŮCHODU.	D	3	1/9/2007 a 15/9/2007
24	ŽENA	1932	VYSTUDOVALA LF UJEP V BRNĚ; LÉKAŘKA V KYJOVĚ A V BRNĚ, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŮCHODU.	I	2 (1958, 1965)	7/8/2006 a 28/8/2006 a 20/9/2006
25	ŽENA	1948	VYUČENA V OBORU SERVÍRKA-ČIŠNICE; ZAMĚSTNÁNA JAKO ŘIDIČKA TRAMVAJE U DOPRAVNÍHO PODNIKU MĚSTA BRNA, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŮCHODU.	D	2 (1969, 1982)	7/8/2006 a 15/8/2006

26	MUŽ	1936	VYSTUDOVAL OPTIKU NA PŘF UP V OLOMOUCI; OPTIK, PROFESOR KVANTOVÉ ELEKTRONIKY A OPTIKY, V SOUČASNÉ DOBĚ V DÚCHODU, I NADÁLE PŮSOBÍ VE SVĚM OBORU.	I	2	6/19/2007 a 26/6/2007
27	ŽENA	1953	ABSOLVOVALA ZŠ; PRACOVALA JAKO FAKTURANTKA A POMOCNÁ KNIHAŘKA, POTÉ JAKO DĚLNICE V PRÁDELNĚ A PEKÁRNĚ, V SOUČASNÉ DOBĚ ZAMĚSTNÁNA NA POŠTĚ.	D	2	4/5/2007 a 3/7/2007
28	ŽENA	1949	VYUČENA OPRAVÁŘKOU ZEMĚDĚLSKÝCH STROJŮ; DĚLNICE VE STROJÍRENSKÉM PODNIKU MOTORPAL, V SOUČASNÉ DOBĚ V DÚCHODU.	D	3	21/2/2007 a 29/3/2007
29	ŽENA	1945	VYUČENA V OBORU BRAŠNÁŘ-SEDLÁŘ V PRODEXU PRAHA; ZDE ZAMĚSTNÁNA JAKO DĚLNICE, POTÉ JAKO MISTROVÁ V PODNIKOVÉM UČILIŠTI, POZDĚJI UČITELKA NA ZŠ; V SOUČASNÉ DOBĚ V DÚCHODU.	D	2	31/8/2006 a 6/10/2006
30	MUŽ	1940	ABSOLVENT VYSOKÉ ŠKOLY BÁŇSKÉ V OSTRAVĚ, OBOR HLUBINNÉ DOBÝVÁNÍ LOŽISEK; 1962 – 1965 SMĚNOVÝ TECHNIK NA DOLE V MEDLOVĚ NA UNIČOVSKU, OD ROKU 1965 VEDOUcí ÚSEKU NA DOLE V HORNÍM BENEŠOVĚ (PODNIK RUDNÉ DOLY JESENÍK), ZDE POZDĚJI ZAMĚSTNÁN JAKO TECHNOLOG. OD ROKU 1986 V INVALIDNÍM DÚCHODU.	I	3 (1962, 1967, 1977)	6/9/2007 a 12/9/2007
31	ŽENA	1936	VYUČENA ELEKTROINSTALATÉRKOU; ELEKTROINSTALATÉRKA V SEMILECH, DĚLNICE V METAZU, POZDĚJI VE VELOREXU A MAKONEC VE STAVOMONTÁŽÍCH HRADEC KRÁLOVÉ, V SOUČASNÉ DOBĚ V DÚCHODU.	D	2	27/7/2007 a 25/8/2007
32	ŽENA	1934	ABSOLVOVALA JEDNOLETÝ UČEBNÍ KURZ; AŽ DO ODCHODU DO DÚCHODU V ROCE 1989 ZAMĚSTNÁNA V PODNIKU PRAGODĚV PARDUBICE.	D	3	30/6/2007 a 15/7/2007
33	ŽENA	1943	VYSTUDOVALA FAKULTU VŠEOBECNĚHO LÉKAŘSTVÍ UK V PRAZE; KOŽNÍ LÉKAŘKA, V TOMTO OBORU PŮSOBÍ DODNES.	I	2 (1967, 1971)	14/11/2007 a 30/1/2008
34	MUŽ	1934	VYSTUDOVAL FAKULTU VŠEOBECNĚHO LÉKAŘSTVÍ UK V PRAZE; V LETECH 1962 – 1980 PŮSOBIL NA 2. ORTOPEDICKÉ KLINICE V PRAZE, POTÉ PŘEDNOSTA ORTOPEDICKO-TRAUMATOLOGICKÉHO ODDĚLENÍ OÚNZ KOLÍN; 1990–1999 PŘEDNOSTA ORTOPEDICKÉ KLINIKY 2. LÉKAŘSKÉ FAKULTY V PRAZE-MOTOLE. AKTIVNĚ PŮSOBIL JAKO ČESKOSLOVENSKÝ REPREZENTANT A FUNKCIONÁŘ VE SPORTU INVALIDŮ. V SOUČASNÉ DOBĚ V DÚCHODU, I NADÁLE ČINNÝ VE SVĚM OBORU I VE SPORTOVNÍCH FUNKCÍCH.	I	Má, neuvádí počet	25/9/2007 a 12/10/2007 a 17/10/2007
35	ŽENA	1931	VYSTUDOVALA ČEŠTINU A RUŠTINU NA FF UK V PRAZE; KNIHOVNICE A PŘEKLADATELKA V TECHNICKÉ KNIHOVNĚ ZÁVODU JULIA FUČÍKA V CHOMUTOVĚ, SOUDNÍ TLUMOČNICE Z ANGLIČTINY, RUŠTINY, SRBŠTINY A CHORVATŠTINY; V SOUČASNÉ DOBĚ V DÚCHODU.	I	1	10/6/2007 a 2/9/2007
36	MUŽ	1950	VYUČEN ELEKTRIKÁŘEM; ZAMĚSTNÁN V CHEMICKÉM PODNIKU SPOLANA	D	2 (1963,	10/7/2007 a 20/9/2007

			NERATOVICE.		1967)	
37	MUŽ	1944	VYSTUDOVAL PSYCHOLOGII NA FF UK V PRAZE; UČITEL NA STŘEDNÍ PRŮMYSLOVÉ ŠKOLE STAVEBNÍ V KADANI, POZDĚJI ZÁSTUPCE ŘEDITELE NA STAVEBNÍM UČILIŠTI V CHOMUTOVĚ A MAŠTOVĚ, NAPOSLEDY ŘEDITEL A PRACOVNÍK PEDAGOGICKO-PSYCHOLOGICKÉ PORADNY V ŽATCI; V SOUČASNÉ DOBĚ V DŮCHODU.	1	3	19/5/2007 a 8/9/2007
38	MUŽ	1951	ABSOLVOVAL FEL ČVUT V PRAZE, ELEKTOROTECHNIK MIKROAKUSTIK; ZAMĚSTNÁN V POLICEJNÍCH SLUŽBÁCH, V SOUČASNÉ DOBĚ LEKTOR.	1	2 (1976, 1978)	4/6/2007 a 25/7/2007
39	ŽENA	1948	VYSTUDOVALA DĚJINY UMĚNÍ A ETNOGRAFII NA FF UK V PRAZE; ZAMĚSTNÁNA V NÁRODNÍM MUZEU A PAMÁTNÍKU NÁRODNÍHO PÍSEMnictví.	1	1	16/10/2006 a 3/11/2006
40	ŽENA	1947	VYSTUDOVALA ČEŠTINU A HISTORII NA PEDAGOGICKÉ FAKULTĚ V ÚSTÍ NAD LABEM A NA FF UP V OLOMOUCI; STŘEDOŠKOLSKÁ PROFESORKA, V LETECH 1990 – 1998 STAROSTKA MĚSTA DOMAŽLIC, V SOUČASNÉ DOBĚ V DŮCHODU.	1	0	6/12/2007 a 9/12/2007